

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

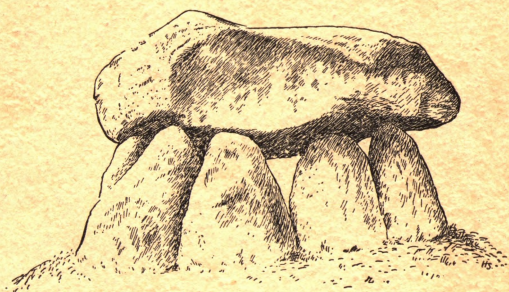
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. Haugner

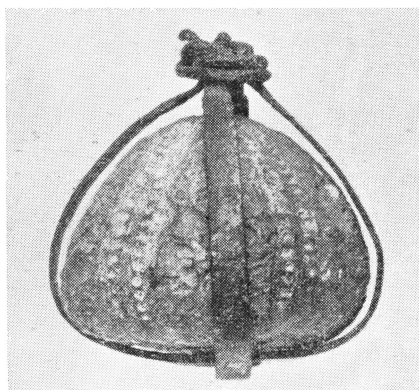
Lollands Oldtidsminder

NAKSKOV 1941
TIDENDE'S FORLAG OG TRYK

C. C. HAUGNER

Lollands Oldtidsminder

NAKSKOV 1941
TIDENDE'S FORLAG OG TRYK

Forord

Dette Skrift falder lidt udenfor Rammen om mine andre Bøger, der alle er bygget paa hidtil utrykt Arkivstof. Hele første Del af denne Bog er nemlig kun Laan fra vore store arkæologiske Forfattere, først og fremmest Johs. Brøndsted og Sophus Müller og dernæst Neergaard, Broholm, Hatt m. fl. I anden Del har jeg derimod gjort en personlig Indsats, dels ved Gennemgang af Nationalmuseets Arkivalier og Fundprotokoller Lolland vedrørende, dels og navnlig ved Besigtigelse af de fleste af Øens Oldtidsmindesmærker for at konstatere, hvad der endnu er bevaret. Alt det, der figurerer paa Generalstabens ca. 40-aarige Maalebordsblade, men som i Mellemtiden er gaaet til Grunde, er naturligvis udeladt, og meget som Generalstaben ikke har faaet med, er optaget. Alligevel vil der hist og her i Skovene findes Mindesmærker, særlig fra Bronzealderen, som jeg ikke har faaet opsporet og som kun kan findes ved en tæt Kæmning. For de mere afsides Steder har jeg været henvist til at bygge paa de Oplysninger, jeg har faaet af stedkendte, interesserede Folk, som jeg derfor er Tak skyldig. Jeg staar ogsaa i Taknemlighedsgæld til Nationalmuseets Videnskabsmænd, som venligt har hjulpet mig med Arkivalier og Billeder, og endelig skylder jeg Forretningsfører Thordrup Tak for megen værdifuld Hjælp særlig ved Udarbejdelsen af Kortene.

Hvis dette lille Arbejde kunde tjene til at vække og styrke Interessen for vore Oldtidsminder og skærpe Følelsen af, at vi ikke kan være bekendt vedblivende at lade dem henligge i deres forsømte Tilstand — er Hensigten med det naaet.

Nakskov, i November 1941.

C. C. HAUGNER.

Indhold

1ste Del.

	Side		Side
Indledning	9	Handelen	56
Ældre Stenalder	17	Vaaben	58
Lollandske Bopladser	19	Klæderne	61
Yngre Stenalder.		Smykker og Toiletsager	65
Korndyrkning og Husdyrhold	26	Religion	68
Huset	33	Bronzealdergravene	73
Religion	34	Jernalderen	77
Et nyt Folk erobrer Landet	36	En firehundredaarig Krise	79
Stenaldergravene	43	Lysere Tider	87
Bronzealderen	51	Danernes Erobring af Landet	94
Landbruget	53	Danmarks Guldalder	97
		Vikingetiden	102

2den Del.

	Side		Side
Indledning	109	Tirsted-Runestenen	151
Vestlolland.		Rødby og Ringsebølle Sogn	153
Nørreherreds fattige Sogne	112	Taageruprunestenen	154
Horslunde Sogn	113	Gravpladsen i Errindlev	154
Birket Sogn	115	De ældste Oldtidsminder	156
Vesterborg Sogn	117	Bopladsen ved Maribosøerne	156
Halsted-Aunede Sogn	119	Oversigt	159
Juellingegravene	120	Østlolland.	
Sønderherreds fattige Sogne	123	Sakskøbing Landsogn	160
Runestenen fra Skovlænge	123	Taars Sogn	161
Hobyfundet	124	Vignæs og Majbølle Sogne	162
Tillesh Sogn	132	Radsted, Fjelde, Musse Sogne	163
Kappel og Vestenskov Sogne	133	Ø. Ulslev og Herridslev Sogne	164
Oversigt	134	Nysted og Nysted Landsogn	165
Midtlolland.		Frejlev Skov	165
Stokkemarke Sogn	138	Bregninge Sogn	175
Bandholm Sogn	141	Bregningerunestenen	176
De høj-fattige Sogne	143	Toreby Sogn	176
Sølvfundet i Nøreballe	145	Oversigt	180
Sædinge Runesten	146	Gravkort over Vestlolland	182
Bopladsen i Vejleby	148	„ „ Midtlolland	183
Vejleby-Ringen	150	„ „ Østlolland	184
		Stednavneregister	185

Første Del

Dansk Oldtid

særlig Lolland vedrørende

Indledning.

REGNER man Landenes Alder fra den Tid, da der til Stadhed var skabt Betingelser for Plantevækst og dermed for Dyreliv og Menneskeeksistens, er Danmark et rent Barn i Sammenligning med Oldingene blandt Landene i sydligere Egne. Det er kun ca. 20 a 25,000 Aar siden, at Ismasserne, der i kilometertykke Lag dækkede Norden, for stedse trak sig tilbage fra Danmark og efterlod et bart og barskt furet Land med Bakker og Dale og dybe Slugter. Nøgent og sumpet var dette »genfødte« Land; men det havde mange gode Betingelser for et langsomt fremvoksende Liv. Lolland hørte i saa Henseende til de mest favoriserede Dele, fordi den kolossale Isbræ her havde efterladt et tykt Lag fint pulveriseret Ler, der under Vejrets forvitrende Indflydelse efterhaanden blev en frodig Jordbund for Plantevæksten. Men langsomt gik det, uendelig langsomt. Der gik Tusinder af Aar, før Klimaet var saa mildnet og Jordskorpen saa forvitret, at der var Betingelse for en fremadskridende Vækstudvikling. De tørste af Vegetationens Pionerer, som meldte sig i Kampen mod Ødet, var de yderst nøjsomme Polarplanter,

Rypelyng, Dvergbirk og Dvergpil; de samme, som den Dag i Dag danner Vegetationens yderste Forposter i Nordgrønland og andre arktiske Egne. Det næste Trin fremad var det lave Krat af Smaabirk, Ask, Enebær med flere. Gennem Aartusinder begyndte Vegetationen saa omsider at tage Form af Skov. Birken gik stadig i Spidsen nu i Skikkelse af et virkeligt Træ, tæt efterfulgt af Fyrren iblandet anden Skovvegetation og da navnlig Hassel. Fyrren blev efterhaanden dominerende og fortrængte Birken, indtil Klimaet var saa langt fremskredet, at ogsaa Fyrrens Mission var endt, og den blev fortrængt af den blandede Egeskov, bestaaende af Eg, Elm, Lind med flere; men stadig med Egen som det førende Træ. Klimaet var da varmt, varmere end nu, og Mennesket havde allerede længe følt sig hjemmevant i Landet. Allerede fra Fyrrens Periode — ca. 7000 Aar før vor Tidsregning — kan man konstatere en fast Beboelse i Danmark.

Det er forbløffende store Tal, man regner med i dette tidligste Afsnit af vor Oldtid, og Lægmanden er straks, han ser dem, lidt overrasket, maaske lidt tvivlende: Hvor kan Arkæo-

logerne nu vide det, og hvor kan de fastslaa, at den og den Grav eller det og det Fund er saa og saa mange Tusinde Aar gammelt? Er det ikke Tal, der med en vis Flothed udslynges paa et noget løst Grundlag? Ingenlunde! Kun maa man ikke glemme, at det er en vid Margin, der gives, naar Talen er om vor ældste Oldtid. Naar man i Historien taler om Aarhundreder som Tidsinddeling, taler man i Arkæologiens tidligste Periode om Aartusinder. Det er klogt at standse et Øjeblik og i Tankerne gøre sig klart, hvad et Tidsrum paa et Aartusind betyder. — Vor allerældste Oldtid kan endnu ikke maales med kortere Maal; kun i Oldtidens yngre Perioder, d. v. s. naar vi »kun« gaar ca. 4000 Aar tilbage, kan man rette Maalestokken ned til et Par Hundrede Aar.

Ad forskellige Veje er Arkæologien naaet frem til en paalidelig og nøjeregnende Tidsfæstelse af Fund og Perioder. Den vigtigste og længst benyttede Vej gaar over *Fundens* sely. Gennem hele Oldtiden sker der, som naturligt er, en stadig Forbedring, en stadig Ændring af Vaaben- og Redskabsformer i Overensstemmelse med Tidens Behov, Livsvilkaar og Smag. Redskaber og Vaaben kan i Henhold til disse Ændringer inddeles i Perioder, som gør det muligt at tidsfæste et Fund gennem nogle af de Ting, det indeholder. Det gælder de forskellige Former af Flintredskaber, og det gælder ikke mindst Lerkarrene, der

gennem Former og Mønstre inddeles i bestemte Afsnit. Endelig er der Gravformerne, som ændres efter de til enhver Tid raadende religiøse Forestillinger om Døden og det, der ligger bag den.

Det System, der saaledes er opbygget, er ikke alene Resultatet af genial Tænkning, men ogsaa af et grundigt, til Tider umaadelig taalmodighedskrævende Arbejde. Det gælder ikke mindst Lerkarrene, der jo som Regel kun findes ituslagne i utallige spredte større og mindre Stykker. Det Arbejde, som Professor Mensch — i Kaj Munks Skuespil: »Han sidder ved Smeltediglen« — udfører ved af utallige lerbrændte Skaar at samle Kristusbilledet, er taget lige ud af Arkæologiens atter og atter gentagne Puslespil med af mange Hundrede spredte Lerkarskaar at opbygge de Kar, hvortil hver enkelt hører, for at konstatere Form og Mønster og dermed Tidsfæstelse af Gravgodset. Forholdet belyses bedst ved et bestemt Eksempel paa, hvad Forskeraand og Taalmodighed i Forening kan udrette: 1894 konstaterede Lærer Frode Kristensen i et Lerkarskaar nogle Aftryk af Korn, som tilfældigvis var kommet ind i Leret før Brændingen. En af Nationalmuseets Arkæologer, Georg Sarauw, fulgte det her givne Vink og gik i Gang med en grundig Undersøgelse. Nationalmuseets Tusinder og atter Tusinder af Lerkarskaar gik ét for ét gennem hans Hænder og blev undersøgt grundigt, ofte ved Hjælp af

Lup, og da han var færdig i Nationalmuseet, fortsatte han i Museerne ude omkring i Landet, indtil han faktisk havde gennemgaaet alt, hvad der fandtes af Oldtids Lerkar. Resultatet var imponerende. Han fandt en saadan Mængde af Kornaftryk i de forskellige Perioders Lerkar, at han uden Vanskelighed kunde fastslaa, til hvilke Tider de forskellige Kornsorter forekom almindelig udbredt her i Landet; det vil med andre Ord sige, naar de forskellige Kornsorter var indført og dyrket her.¹

I de sidste 25 Aar er der udviklet en ny Videnskabsgren til Tidsfæstelse af Oldsagsfundene. Det er *Pollenanalysen*, et straalende Eventyr om de bitte smaa Tings meget store Betydning:

Det Land, Isbræerne efterlod, var fuldt af Huller og Sænkninger, som først blev til Vandhuller og Søer og senere til Moser. Det skete ved, at Affald og Dele fra de rundt om voksende Planter faldt i Vandet og bundfældedes, det ene Lag oven paa det andet, iblandet en frodig Vegetation af Mos- og Sumpplanter. Saa-danne halvraadne Plantedele er rige paa Humussyre, der i Forbindelse med manglende Adgang for Luften umuliggør Forraadnelse af alle fastere Dele. Af et Dyr, som styrter i Mosen, vil de blødere Dele forraadne og forsvinde, men Knoglerne vil blive bevaret i Tusinder og atter Tusinder af Aar. Det samme

¹) *Mere herom i Gudmund Hatt's »Landbrug i Danmarks Oldtid«.*

gælder Træstammer og andre fastere Plantedele; men det mærkeligste ved det hele (og her begynder Eventyret) er, at ogsaa Blomsterstøvet — det saakaldte Pollen — er uforgængeligt i Mosen. Disse bitte smaa Støvkorn, hvoraf en Bi kan bære Tusinder hjem til Kuben, opbevares uforandret i Mosedybet i praktisk talt evig Tid. De forskellige Planter Blomsterstøv viser under Mikroskopet saa store indbyrdes Forskelligheder og for den enkelte Art saa konstante Former, at Videnskabsmanden let kan konstatere, fra hvilke Plantearter det fundne Blomsterstøv eller Pollen er kommet. Naturen er ødsel, ikke mindst i Forplantningsøjemed; hvor der udkræves én Celle til Befrugtning, ofrer Naturen Tusinder, et Forhold som er særlig iøjnefaldende hos Planter med Vindbestøvning, f. Eks. hos de fleste af vore Skovtræer. I Blomstringstiden fører Vinden lette Skyer af Træernes Blomsterstøv med sig, og Skovmosen eller Skovsøen faar sin rigelige Part deraf. Det gentager sig Sommer efter Sommer, Aarhundrede efter Aarhundrede, og Mosen opbevarer det altsammen. Mosetørven bliver derved overordentlig rig paa Pollen, og Mængden af de enkelte Arters Pollen staar i ligefrem Forhold til Artens Talrighed i Skoven. Ved at opløse en lille Stump Mosetørv og lægge den under Mikroskopet, kan Videnskabsmanden let konstatere, hvilke Træsorter, der var dominerende paa den Tid, da paagældende Tørvestump

blev dannet. Hvis man skærer ned gennem hele Mosens Dybde og med visse korte Mellemrum tager Prøver og undersøger deres Pollenindhold, vil man faa paalidelig Oplysning om, hvilke Træsarter, der til de forskellige Tider har været fremherskende. Resultatet af Undersøgelsen bliver den før nævnte Rækkefølge: Birk, Fyr og Hassel, Eg o. s. v. Træsarternes Rækkefølge tilsvares af et trinsvis ændret Dyreliv, altsammen i nøje Kontakt med det trinvis ændrede Klima, der har skabt Betingelser for Udviklingen. Mosen gemmer jo andet end Pollen og Planterester; den gemmer ogsaa Knogler af Dyr og Efterladenskaber af de Mennesker, som færdedes der. Ved at undersøge den Pollentørv, som omgiver disse Ting, faar man konstateret, fra hvilken af Skovens Udviklingstrin, de paagældende Ting stammer, og dermed er de tidsfæstet.¹ Et Eksempel er tilstrækkeligt til at belyse Forholdet: For ca. 60 Aar siden fandt man i Tømmerby Mose Rester af en Plov med Muldfjæl. Den første, der var set, men hvor gammel den var, naar den var brugt og sunket i Mosen, det vidste man ikke, skønt det var af ikke ringe Betydning at tidsfæste dette Fremskridt i Agerbruget. Det lykkedes 40 Aar senere ved Hjælp af Pollenanalysen. I Plovens Huller sad endnu smaa Rester af Mosetørv, og lagt under

¹) Knud Jessens *Afhandling i »Fortid og Nutid«*, Bind XIII, Hefte 2, giver udførligere Oplysninger herom.

Mikroskopet afslørede de gennem Pollenanalysen en Plantevækst, der stammede fra den ældre Jernalder. Dermed var det tillige konstateret, at Ploven var den ældste, kendte Muldfjælplov i Verden, hvilket giver os Ret til at formode, at Danmark allerede for over 2000 Aar siden lagde den første beskedne Spire til sin senere verdenskendte Stilling som førende Landbrugsland. Mosen er med andre Ord et kosteligt arkæologisk Arkiv. Naar Arkæologerne har staaet lidt usikre ved Tidsfæstelsen af et eller andet Mosefund, sker det ofte, at Pollenanalysen med Bestemthed kan fastslaa, fra hvilken Skovperiode Fundet stammer, og dermed er — som Tilfældet var med Ploven — Usikkerheden fjernet og Tidsfæstelsen i Orden.

Som en tredie Faktor i Arbejdet med Tidsbestemmelsen af Oldtidsfundene — særlig for de allerældstes Vedkommende — staar *Geologien*, der har ydet Arkæologien mangan Haandsrækning. Det gælder bl. a. Isperioden og særlig den efterfølgende Tids Fænomener med Landhævning, Landsenkning og Klimaskifter og deraf ændrede Kalkdannelser eftersom de smaa Skaldyr, der producerede de mægtige Kalklag, krævede den ene eller anden Temperatur. Det er igen et Eventyr om de smaa Tings mægtige Betydning; men det falder udenfor Opgaven her.

Imponerende Resultater har Arkæologien naaet gennem de sidste halvhundrede Aar; men Videnskaben

er i stadig og rig Udvikling. Der gøres bestandig nye Fund, som udbygger og underbygger vor Tids Viden om Oldtidens fjerne, forunderlige og paa flere Felter imponerende Verden. Dens *Hovedperioder* er, som enhver nu véd, Stenalderen, Bronzealderen og Jernalderen, men det er en forholdsvis ny Erkendelse. For halvandet Hundrede Aar siden anede man intet herom. Endnu saa sent som 1806 skrev Nationalmuseets egentlige Skaber, Professor Rasmus Nyerup: »Alt det, som er fra den ældste Hedenold, svæver for os som i en tyk Taage i et uendeligt Tidsrum. Vi véd, at det er ældre end Kristendommen, men om det er nogle faa Aar eller nogle Hundrede Aar — ja maaske over Tusinde Aar — ældre, det er lutter Gisninger.« Det blev hans Efterfølger som Leder af det nyoprettede Nationalmuseum, Købmand C. J. Thomsen, der skar gennem denne Taage og først af alle Videnskabsmænd i Verden inddelte Oldtiden i dens siden almindelig anerkendte *Hovedperioder*: Stenalder, Bronzealder og Jernalder. Han indordnede Museets forvirrede Samlinger under denne faste Plan samtidig med, at han forøgede dem i imponerende Grad. I nyere Tid er hver af disse *Hovedperioder* inddelt i mindre *Perioder*. Det er dog kun indenfor Stenalderen, at denne Deling er skarp skelsættende, idet ældre og yngre Stenalder er mere forskellige i Livsvilkaar og Udvikling, end Tilfældet er med Delingen indenfor de andre

Hovedperioder. Thomsens Efterfølger, J. A. A. Worsaae, førte gennem sit dristige, videnskabelige Arbejde dansk Arkæologi et mægtigt Skridt fremad; men det blev hans Elev, Sophus Müller, der som Fører angav Vejen frem til den smukke Stilling, dansk Arkæologi indtager indenfor international Videnskab. 1892 blev han Leder af Nationalmuseets oldnordiske Afdeling, og i de 30 Aar, han var Indehaver af denne Stilling, øvede han bidsk, skarpsindig og utrættelig, som han var, et Kæmpearbejde, der sikrer ham Førstepladsen blandt vore hedengangne Arkæologer. Det skal nævnes her, fordi det ogsaa i en saa udpræget populært anlagt Fremstilling som denne er paa sin Plads at fremhæve de Mænd, som i særlig Grad har gjort sig fortjent af Videnskaben og indenfor denne skabt Danmark Respekt Verden over. I nyere Tid har Nationalmuseet fostret en Række fremragende Videnskabsmænd, der med Ære hævder og viderefører de gamle hæderfulde Traditioner. Uden at forklejne andre, skal vi blot indenfor Arkæologien nævne Johs. Brøndsted for hans store, enestaaende Værk »Danmarks Oldtid«, som ingen, der vil skrive om vor Oldtid, kan komme udenom, og som vil blive rigt benyttet her i Bogen. — Overfor Befolkningen er det den yngre Stenalder *Dysser* og *Jættestuer* og Bronzealderens *Gravhøje*, der gennem de svundne Aartusinder har staaet som de egentlige Minder om en fjern

Oldtid. I deres imponerende Skikkelse har de præget det danske Landskab og sat Folkets Fantasi i Sving. Deres oprindelige Tal er anslaaet til langt over 100,000, men mere end Halvdelen er gennem de sidste 100 a 150 Aar ryddet, dels fordi Stenene i mange nu stenfattige Egne fristede, dels fordi Bonden vilde have Pladsen under Dyrkning. Kun langsomt banede Fredningsbestræbelserne sig Vej. Man begyndte saa smaat i 70'erne i forrige Aarhundrede, 1925 var man naaet op til 6537 fredede Gravminder (alle forsynede med den lille Granitsten med Krone og F. M.: Fredet Mindesmærke); men først 1937 tog man Skridtet fuldtud og fredede gennem Lovgivning alle synlige Oldtidsminder. En Mand har altsaa ikke Lov til at grave i en Oldtidshøj paa sin egen Jord. Kun de, der af Nationalmuseet faar Bemyndigelse dertil, maa undersøge Højen. En sagkyndig Undersøgelse kan nemlig kun ske under Iagttagelse af den største Forsigtighed, og Arkæologens Redskab ved Undersøgelsen af et Grav-

fund er derfor oftere en Ske end en Spade. Den Ukyndige kan ikke, selv med den bedste Vilje, iagttage alle de Hensyn, der maa og skal tages, og derfor skal man, hvor man under Arbejdet i Mark eller Mose støder paa Oldtidsfund, altid indstille Arbejdet og Undersøgelsen og tilkalde sagkyndig Bistand.

En Mængde Gravhøje har Navne, ofte endog Kongenavne; men disse Navne har som Regel intet med Oldtid eller Historie at gøre, men er frit opfundet af romantisk indstillede Mennesker for 100 a 200 Aar siden. Vi kan f. Eks. tage Kong Svends Høj mellem Svinsbjerg og Pederstrup. Den er Danmarks største Jættestue og er rejst for ca. 4000 Aar siden, da Konger og Kongedømme var ukendt her i Landet; Højen er heller ikke rejst over nogen Enkeltmand, men var Gravsted for en Slægt, et lille Samfund gennem lange Tider, maa-ske 100 Aar eller meget mere. Højenes gængse Navne har ingen noget imod; man maa blot ikke tage dem for andet og mere end det Stykke Romantik, de er.

STENALDEREN

Ældre Stenalder.

NAAR kom de første Mennesker til Danmark? De tidligste Spor er 11—12,000 Aar gamle; men Landet var ikke den Gang fast beboet, Klimaet var for koldt, Vegetationen for ringe. Det, man finder paa dette tidlige Tidspunkt, er kun Spor efter Rensdyrjægerens Sommerbesøg. Deres Efterladenskaber findes kun sjældent og bestaar udelukkende af deres primitive Vaaben: Økser lavet af Rensdyrets Horn og Pilespidser af Flint. De første Fund af denne Art blev gjort ved Nørre Lyngby i Nordjylland; disse og senere Fund af samme Art fik derefter Navnet *Lyngbykulturen*. At disse omstrefende Jægere ogsaa har gæstet Lolland, viser et Fund af deres grove Pilespidser ved *Vesterborg*.*) Der gaar et Par Tusind Aar efter disse første Besøg, før man finder afgørende Beviser for, at Menneskene for Alvor har taget vort Land i Besiddelse, og Adgangen til Landet var meget let.

Lige fra Isens Tilbagetræden og op gennem hele den ældre Stenalder undergik Landet stadige Ændringer

*) U. Normann »Menneskets Indvandring til Norden«, Side 49.

ved langsomme *Hævninger* og *Sænkninger*. Paa det Tidspunkt, da Indvandringen skete, laa Landet højt. Ikke alene var Skaane, Øerne og Jylland et sammenhængende Hele; men Jylland stod gennem den sydlige Del af Nordsøen ogsaa i landfast Forbindelse med England, og Øerne var ligeledes i landfast Forbindelse med Nordtyskland. Østersøen var kun en højtliggende Indsø. Senere sank Landet eller Havet steg, maaske begge Dele i Forening. Talrige undersøiske Moser og Rester af Fyrreskove i Østersøen, Kattegat og Nordsøen bærer Vidne om Landets tidligere højere Beliggenhed. Sænkningen er for Lolland-Falsters Vedkommende langsomt fortsat lige op til vore Dage, saa Lollands tidligere Sydgrænse maa nu søges langt ude i Østersøen; men derom mere senere. En skæv Linie fra Nissum Fjord ned over Falsters Nordspids angiver Nulpunktet; Syd for Linien fortsættes den langsomme Sænkning, Nord for Linien sker der en langsom Hævning.

Paa det Tidspunkt, Bosættelsen i større Udstrækning fandt Sted — d. v. s. for ca. 9000 Aar siden — var Vegetationen naaet saa vidt, at Fyrren var førende Skovtræ med rig

Underskov af Hassel, Klimaet var tørt og meget mildt, betydeligt varmere end nu, hvilket i høj Grad lettede Livsvilkaarene for de primitive Mennesker, der slog sig ned her. De første Bopladser blev fundet i Maglemose ved Mullerup i Nordsjælland, og derved fik alle Bopladser fra denne Periode Navnet Maglemosekulturen eller *Mulleruptiden*. Bopladsfundene viser, at Flinttekniken endnu var i sin Barndom. Flintredskaberne er faa og yderst tarvelige. Der findes nogle Økser og mange Skraberedskaber. De store Flintflækker er sjældne, derimod er der i de fleste Bopladser en Rigdom af ganske smaa Flintstykker, de saakaldte Mikroliter, let tildannede som Pine-spidsen, smaa Knive, Modhager til Spyd og Fiskekroge m. m. (Fig. 1). Kneb det med at bearbejde Flinten, har man til Gengæld udnyttet Muligheden af at lave Redskaber af Ben.

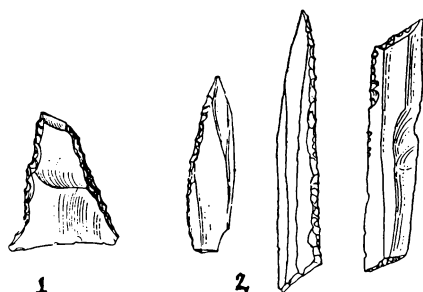

Fig. 1: 1 Tverpil. 2 Mikroliter. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen*).

*) I Johs. Brøndsteds og Therkel Mathiassens Bog »200 Danske Oldsager« findes afbildet og forklaret alle de alm. forekommende Oldsager.

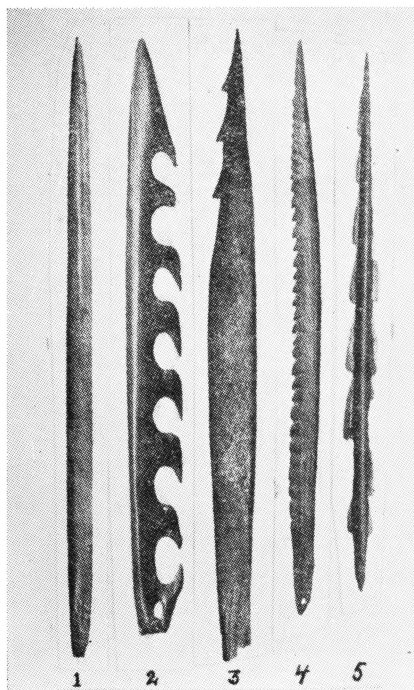

Fig. 2: 1 Benod, 2 Stortandet Harpun, 3 og 4 Lyster af Ben, 5 Spydspids af Ben med nedsat Flintegge. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen).

Der var paa Bopladserne mange Økser af Kronhjorttak med Huller til Paasættelse af Skaft og med skraat tilskaaret Eg eller med en Fordybning til Indsætning af en Flintskærpe. Endvidere Køller, Dolke og Knive af Ben samt Benodde, mange med grovtandede Modhager eller med indsat Flintskærpe, brugt som Harpuner og enkelte fintandede, antagelig anvendt til Lyster (Fig 2). Endelig Prene til Syning af Skind. End ikke Bensmykker manglede, men de findes ganske vist kun i Form af gennemborede Dyrætænder.

Overalt paa Pladsen fandtes Spor af Ildsteder. Bopladsernes Knogler vidner om Skovens rige Vildtbestand. Der findes afgnavede Knogler af Ur-okse, Elsdyr, Hjorte, Vildsvin, Bjørn, Ræv, Vildkat og mange flere. Hunden optræder allerede som Tamdyr. Videnskaben mener, at Hunden er fremkommet ved, at man har krydset den indførte og tæmmede Sjakal med Ulv. Andre Husdyr end Hunden kendes ikke. Fuglene er ogsaa rigt repræsenteret. I Bopladslaget i Maglemose fandtes ogsaa Menneskeknogler, der bar Spor af Skrab og Snit, som leder Tanken hen paa *Menneskeædere*, og paa en ældre Stenalderboplads paa Dyrholmen ved Randers har man fundet et endnu fuldgyldigere Bevis for Menneskeæderi, idet en Mængde Menneskeknogler var spaltede for at faa fat i Marven. Der fandtes ogsaa knuste Hjerneskalder, der maa opfattes som Bevis for, at ogsaa Hjernen har været eftertragtet som en Delikatesse. Der samledes ialt Knogler fra 17 Individuer, saavel fuldvoksne som ganske unge, ja endog et Barn. At det er Fjender, som her er fortæret, antagelig under stor Festlighed, kan der næppe være Tvivl om. Hundebid i adskillige af Knoglerne viser, at baade Menneske- og Dyreknoglerne blev kastede for Hundene, efter at Kanibalerne har afgnavet, hvad de vilde have. Menneskeæderiet er sikkert fortsat gennem hele Stenalderen, om end kun ved sjældnere og særlig festlige Lejligheder.

Lollandske Bopladsler.

Maglemosekulturen har formentlig raadet i et Par Tusinde Aar, men med jævn Overgang til den næste Periode: Ertebøllekulturen. Mulleruptidens tidligste Periode er paa Lolland hidtil kun repræsenteret ved et ganske enkelt Fund, en grovtandet Benharpun, fundet i *Birket* og indleveret til Museet i Maribo. I en Mose i Taaderup paa Falster er fundet et Elsdyrskellet med en saadan Benharpun siddende fast. Dyret er blevet saaret og er søgt ud i Søen og omkommet.

Fra en noget senere Del af Mulleruptiden har Lolland en Boplads i *Skottemark* Mose i Fuglse Sogn. Den adskiller sig fra Mulleruppladsen ved sine bedre forarbejdede Flintsager. Det er tydeligt, at Øvelsen er vokset meget i den mellem-liggende Periode, maaske op mod Tusinde Aar, men de mange Benredskaber henviser uomtvistelig Fundet til Mulleruptiden. Der fandtes 15 Flintøkser eller Brudstykker deraf, desuden Knuder, Blokke og Flækker af Flint, men kun faa Mikroliter. Bensagerne var bl. a. repræsenteret ved 14 fintandede Benodde, der formentlig har været brugt som Lyster ved at binde dem i Kreds om en Stok.

Baade i Skottemark og alle de andre Mulleruppladsler savnes ethvert Spor af Lerkar. Menneskene har med andre Ord været afskaaret fra at koge Mad, men har alene været henvist til at stege Kødet paa Spid. Deres

vegetabiliske Føde af Urter og Rødder har de været nødt til at spise raa. Den nu saa moderne Raakost har altsaa her et 9000 Aar gammelt Forbillede. Raakosten har dels bestaaet af Mælkebøtte, Strandkaal og lignende Urter, dels af Rønnebær, Slaaen, Hyben, Skovæbler og forskellige Bær, endvidere Frugten af gul Aakande, Hornnødder, Hasselnødder m. fl., og saa maa man naturligvis ikke glemme en Lækkerbidsken som den halvtfordøjede Planteføde i de dræbte Dyrs Maver. Dyrelivet var som før nævnt rigt, saa Menneskene led ingen Nød, og Klimaet var mildt, saa Husbehovet omtrent kunde tilfredsstilles med en Vindskærm. I Skoven var Fyrren stadig dominerende, men Eg, Lind, Elm og andre Løvtræer var arriveret og saa smaat begyndt Kampen om Herredømmet i Skoven. Baade Dyre- og Plantelivet talte Arter, som nu er forsvundet. Den eftertragtede Sumpskildpadde var almindelig; den findes nu ikke før et godt Stykke Syd for Østersøen. Det samme gælder Hornnødden; dens Frugter fra denne Periode findes jævnlig i Tørvemoserne. Den er bl. a. fundet i Mængde i Stokkemarken Møse og den nærliggende Gallelose.*) Menneskets Hovedvaaben til Jagt og Forsvar var Økse, Bue og Pil. Fiskeriet blev drevet med Krog og Lyster fra Bredden eller fra Fartøj. Thi at man havde Fartøj, var en given Sag;

*) Knud Jessen: »Moseundersøgelser«. *Danmarks geologiske Undersøgelser II Række Nr. 34, Side 28.*

intet saadant er bevaret, men i et af Mullerupfundene fandtes en Paddleaare. Fartøjet har formentlig kun været en Flaade af sammenbundne Træstammer, eller en Baad af Skind over et Træstativ. Fartøjets Nødvendighed fremgaar af Bopladsernes Beliggenhed. De laa alle paa Holme i Søerne, der nu er Moser. Det gælder Mulleruppladserne, Skottemarkepladsen og de fleste andre Indenlandspladser fra den senere Del af ældre Stenalder. Formaålet med at vælge denne Beliggenhed med besværlig Adgang kan kun have været at sikre sig mod Overfald af vilde Dyr — og Mennesker.

Med Lollands andre Bopladser fra den ældre Stenalder rykker vi igen et Par Tusind Aar frem i Tiden; de tilhører den saakaldte *Ertebøllekultur*. Den er hovedsagelig knyttet til de store Skaldynger, som tidligere havde det misvisende Navn: Køkkenmøddinger. De fandtes alle nær Havet, men helst i Vige og Fjorde. Perioden har faaet Navn efter Dynngen ved Ertebølle paa Sydsiden af Limfjorden; den har været ca. 140 Meter lang, 20 Meter bred og et Par Meter høj, altsaa af betydelige Dimensioner; men der er fundet Skaldynger paa 2—300 Meters Længde og 30—40 Meters Bredde. Dyngernes Hovedindhold er Bløddyrsskaller, navnlig Østers, men blandet med Afald af det Liv, der førtes paa Dynngen: Aske og Kul fra Baalene, Knogler af de fortærede Dyr, itu-brudte, opslidte eller ubrugelige Red-

skaber af Flint og Ben, Affaldspletter efter Flintredskabernes Tilhugning og saa *Lerkarskaar* — man har lært at koge Maden. Livet blev *levet* paa Skaldyngen. Her udførte man Hjemmearbejdet, hertil bragtes Fangsten, som tilberedtes og spistes her. Ilden fik man ved at slaa Gni-ster af en Svovlkissten, men da dette jo var lidt omstændeligt, sørgede man for at holde Ilden fra Baalene vedlige. Det skete ved at højne Skallerne op om Ildstedet, saa det kom til at ligge i en Grube og derefter dække Ilden med Skaller af Hjertemusling. Man har ved Forsøg vist, at netop Hjertemuslingsskaller er særlig brugbare i dette Øjemed, og at man paa denne Maade uden Vanskelighed holdt Ilden bevaret Natten over. Undertiden blev de Døde begravet i Dyngen, d. v. s. de blev ret og slet gravet ned i ret ringe Dybde. Kulturen stod altsaa stadig paa et meget lavt Trin. Redskaberne til Kamp og Jagt var raat tilhugne uden Afglatning eller Slibning, om end de i Størrelse og Brugbarhed viste store Fremskridt fra Mulleruptiden.*) Det var hovedsagelig Økser, Meisler, Pilespidser og Skrabere; de sidste var blot en afslagen Flintflis, der bortkastedes hurtigt efter Siid. Endvidere Fiskekroge af Ben, Hammer eller Kølle af Hjortetak; altsammen primitivt. Jagt og Fiskeri var eneste Erhverv, og Føden var til

*) Om alt dette gives udførlige Oplysninger i *Værket: Affaldsdynger fra Stenalderen, Kbh. 1900.*

Stede i saa rigelig Mængde, at man kunde blive boende længe paa et Sted.

Lolland har utvivlsomt ogsaa haft sine Skaldynger; thi Østers'en fandtes den Gang rigelig i Østersøen; men disse Dynger maa nu søges langt ude i Havet. Landet var nemlig paa dette Tidspunkt (for 5—6000 Aar siden) sænket. De danske Øer var ikke mere landfast med Tyskland, Bælterne og Sundet var dannet; men Langeland-Taasinge-Ærø var sammenhængende, og Lolland-Falster var én Ø og havde, navnlig mod Syd, en betydelig større Udstrækning end nu (Fig. 3). Klimaet var fremdeles mildt, men mere fugtigt end tidligere. I Skoven var Egen nu dominerende iblandet Lind, Elm, Ask, Røn, Kirsebær og Løn med Enebær, Hassel og Tjørn som Underskov.

Ertebøllekulturen var ikke alene knyttet til Kysterne. Den har ogsaa mange Indlandsboplads, og her møder Lolland med flere, et Par endog ret betydelige, nemlig i Vester Ulslev og i Godsted. *Vester Ulslevfundet* var saa betydeligt, at Sophus Müller 1897 betegnede det som »det største samlede Fund, der endnu er fremdraget i Danmark«. Det var — i Henhold til det førnævnte — en Selvfølge, at Fundet blev gjort paa en Holm i Mosen, en Ø i den tidligere Ferskvandssø. Det var dækket af et en halv Meter tykt Tørvelag og fremkom 1871 ved Tørvegravning. Der optoges ca. 5000 Stykker Oldsager. Hovedparten, ca. 3000 Styk-

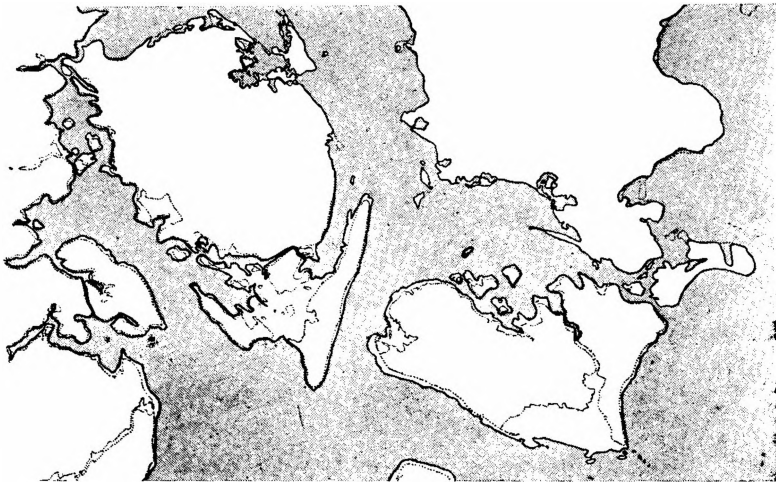

Fig. 3: Øernes Kystudstrækning mod Slutningen af Ældre Stenalder. (Efter U. Normann). De inderste svagere Linier angiver Øernes nuværende Grænser.

ker, var de saakaldte Flækker, afslaaede Flintstykker, ofte kun en Flis med en lang skarp Kant. Flækken blev fortrinsvis benyttet til Skrabning af Huder, Træ eller Ben og bortkastedes som »opslidt« efter kort Tids Brug. Der var ca. 300 Skive-spalter (den flade Økse), hvoraf mange var beskadigede ved stærkt Brug, 10 Tveøkser (Eggen vinkelret paa Skaftet som en Hakke) med omhyggeligt tilhugget Eg og nogle af dem med veltilhuggede Sider. Der fandtes ca. 66 Bor af Flint i alle Størrelser og et Par bredeggede Pile-spidses af Flint, nærmest af Form som et ca. to cm bredt Stemmejern (Fig. 1). Som en Mindelse om Mulleruptiden var der 20 Benspidses og 43 Slagstokke af Hjortetak. Et enkelt Eksemplar af en Grønstens-økse maa opfattes som et Vaaben og ikke et Arbejdsredskab. Ertebølle-

kulturens store Fremskridt var repræsenteret i 3—4 flade Lerkar og talrige Skaar af andre Lerkar, alle formede af en grov Lermasse iblandet skarpe Granitkorn. De store Kar var her som andre Steder af en mærkelig spidsbundet Form, der nødvendig-gjorde, at Karet paa Ildstedet skulde støttes med Sten omkring den spidse Bund. Fremgangsmaaden ved Fabrikation var ogsaa ejendommelig: man kunde tydeligt se, at Karrene var lavet af Ringe lagt ovenpaa hinanden og derefter sammenæltede. De flade Kar menes at have været Lamper med Spæk som Belysningsmateriale. Sælspek vilde egne sig godt hertil og bruges jo almindeligt af Eskimoerne. Der fandtes store Mængder marvspaltede Knogler af Kronhjort, Raadyr, Vildsvin og andre. Tilstedeværelsen af en Del Fiskeben viste, at der har været drevet

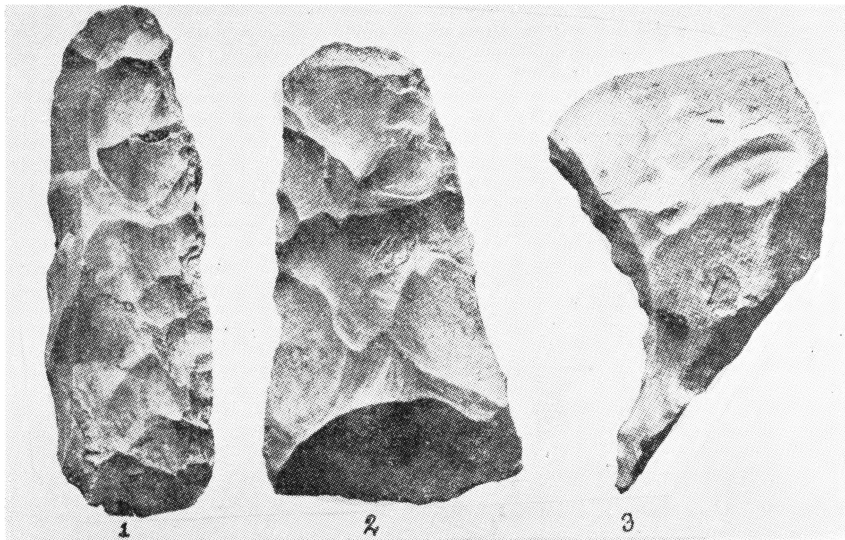

Fig. 4: 1 Kerneøkse, 2 Skiveøkse (Skivespalter), 3 Bor med tykt Haandtag.
(Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen).

Fiskeri i Søen. Vegetabilerne var repræsenteret ved store Mængder af Nøddeskaller. Kul, Aske og ildskørnede Sten mindede om Baalene, hvor Maden var tilberedt.

Fundene i *Godsted* blev gjort paa to Holme i det store Mosedrag, der for Enden af *Hejrede Sø* strækker sig Øst paa. Ogsaa disse to Bopladser repræsenterer ét af vore betydeligste Fund fra denne Periode. Der blev ikke optaget mindre end 11,400 Redskaber, hvoraf en Del er paa *Maribo Museum*. De bredeggede Pilespidser, der var ret faatallige i *Vester Ulslev*, var her til Stede i stor Mængde; der optaltes ialt 2340 Stykker. Alle Flintsagerne er godt forarbejdede. I det hele viser de lollandske Fund bedre Redskaber og en

sikrere Teknik end de fleste norddanske.*)

I *Maribo Sø* fandt *Worsaae* 1860 efter en Sænkning af Vandstanden en Mængde Oldsager i Sydenden af Søen. En hidtil oversvømmet Holm, der nu fik Navnet »*Worsaaes Ø*«, var særlig rig paa Oldsager. Det samme gjaldt *Søbredden* og de tør-lagde Kyster af *Borgø* og *Lindø*. Ved *Søbredden* afslørede endvidere Stød af gamle Fyrretræer.

Paa en Holm i en Mose ved *Skovnæs* ved den anden Ende af Søen er fundet en Mængde Skive- og Kærneøkser (Fig. 4) m. m., der vidner om, at der her som paa de ovennævnte

*) *Kiær: Vor Oldtids Mindesmærker, Side 21.*

Øer har været Bopladser fra Ertebølle-tiden.

Ved *Ettehave* i Slemminge Sogn er der langt ude i den store Mose fundet en Boplads paa en Holm rig paa Skivespalter, Flækker og Flintaffald.

I *Nysted Nor*, tæt ud for Skansen, er der dels under stærkt Lavvande, dels ved Opmudring fundet adskillige Flintsager fra en Boplads, der nu ligger 1,3 Meter under dagligt Vand.

Endelig maa i denne Forbindelse nævnes Flinthugger-»Værkstedet« ved *Thorsø Strand*, der ogsaa maa henføres til denne Periode. Stedet var, trods en omskiftelig Tilværelse, saa uberørt, at man kunde følge hele Tilhugningsprocessen, konstatere hvor »Flintsmeden« havde staaet, se Stenen, han havde benyttet som Ambolt, Stenen, han havde brugt som Hammer, og Flintflækkerne, han havde benyttet som Materiale.*) Der er det mærkelige ved Findestedet her, at den oprindelige Sø ved Landsænkningen har været dækket af Havet i maaske Tusind Aar og atter er draget frem ved Anlægget af Digerne for ca. 65 Aar siden, hvorved et betydeligt Vandareal her blev inddæmmet og tørlagt. Jeg kan ikke undlade at gøre opmærksom paa, at Stedets Navn giver et Fingerpeg om, naar Landsænkningen her er sket. Da Stedet hedder Thorsø, har den lille Indsø

været viet Thor, det vil sige, at den har eksisteret endnu under Vikingetiden, medens Asalæren for 12—1500 Aar siden var Religion her i Landet, og efter den Tid maa Landsænkningen her altsaa være sket. Betegnende for Stednavnes Sejglivethed er det, at Navnet Thorsø har levet og været benyttet i et Par Tusinde Aar efter, at Søen, der gav Navnet Mening, var forsvundet.

Ved en overfladisk Betragtning synes Læren om Landsænkningen at staa i Modstrid med den Kendsgerning, at Vige, Fjorde og Indsøer, der var sejlbare, da Landet laa højere, nu er tørlagt og dækket af metertykt Tørvelag. Forklaringen er dog let at give: I alt Vand, der er stillestaaende eller kun i svag Bevægelse, sker en stadig Plantevækst, Mos, Rør og andre Vandplanter vokser, dør og bundfældes, medens ny Vegetation gror frem ovenpaa den gamle. Denne Tilgroning sker forbavsende hurtigt og med uendelig større Fart end Landsænkningen. Tilgroningen kan maales i Aarhundreder, naar Landsænkningen maales i Aartusinder.

— De ovenfor nævnte Bopladser er, hvad der indtil nu er fundet paa Lolland fra denne Periode; men der har selvfølgelig været mange flere. Meget fortæller de os ikke om Befolkningens Liv og Livsvilkaar. Bopladsfundene viser os Menneskenes Vaaben og Redskaber i Sten og Ben, og Knoglerne fortæller os, hvilke Dyr man har jaget, dræbt og fortæret. Stort mere siger Fundene ikke; men

*) Udførlig skildret i *Aarvog for nordisk Oldkyndighed* 1918.

de giver dog Mulighed for i grove Træk at tænke sig disse første Lolkers Levevis. Deres *Vaaben* til Jagt og Selvforsvar var Stenøkser i Træskaft, Haandsten, Bue og Pil med Træskaft og Spids af Flint eller Ben. Til Fiskeri har de haft Kroge og Lyster af Ben og Flint. *Dragten* har sikkert været af Skind og under Hensyn til det varme Klima kun dækket Overkrop og Underliv. *Boligen* er der heller ikke stillet store Fordringer til. Nogle af Fundene giver svage Fingerpeg i den Retning. Ved Vestenden af Bopladsen i Vester Ulslevs Mose var i en oval Kreds nedstukket tynde, tilspidsede Pæle. Ganske tilsvarende Fænomener er konstateret paa *Wor-saaes Ø* i Maribo Sø og paa en Boplads paa en Holm i Vaalse Vig. De sidstnævnte to Steder var Pladsen indenfor Pælene brolagt med smaa Sten. Der er næppe Tvivl om, at det er den primitive Bolig eller Soveplads vi her møder, dannet af Pæle overtrukket med Skind. »Boligen« gav Ly for Nattekulde og Regn, men var intet Værn mod vilde Dyr og Mennesker, derfor valgtes Bopladsen altid paa en Holm i Sø. Sult var der

ingen Fare for. Skoven var rig paa Dyr og vilde Frugter og Urter, og at man af de sidste har forstaaet at samle Vinterforraad, derom vidner den store Mængde Hasselnødder i Vester Ulslev og gul Aakandefrø og Hornnødder i andre Fund. Om de religiøse Forestillinger véd vi absolut intet, om Racen heller intet.

Stort set har den ældre Stenalder været en mægtig Stilstandsperiode; den spænder over det umaadelige Tidsrum af 5000 Aar, altsaa Halvdelen af den Tid, Danmark har været beboet. Maalt med Tidsrummets vældige Alen har Udviklingen, Forbedringen af Menneskenes Livsvilkaar været forbløffende ringe. Stenredskaberne er blevet lidt forbedret uden paa nogen Maade at naa Fuldkommenheden. Lerkarret og dermed Kogekunsten har holdt sit Indtog. Det er alt. Jagt, Fiskeri og Indsamling af vildtvoksende Planter og deres Frugter er gennem alle fem Aartusinder den eneste Kilde til Opretholdelse af Livet. Mennesket selv har i saa Henseende intet frembragt, intet præsteret, der kunde give Livet nyt Indhold og nye Muligheder.

Yngre Stenalder.

SAMMENLIGNET med den Sneglefart, der kendetegner Udviklingen gennem alle Stenalderens første 5000 Aar, er Fremskridtene i dens sidste 1000 Aar af en næsten revolutionerende Karakter. Indførelsen af Agerbrug og Kvægavl, der skabte nye og rigere Livsmuligheder, den kraftfulde Rejsning af Dysser og Jættestuer med det rigere religiøse Liv og tilsidst Indvandringen af et nyt Folk, der gjorde sig til Herre over den gamle Befolkning og organiserede og øgede den beskedne Udenrigshandel — er hver især skelsættende og førte tilsammen Udviklingen fremad i et Spring, der er uden Sidestykke i Oldtiden; egentlig overgaaes den vel først af den hastige Udvikling, Tekniken har skabt i de sidste Hundrede Aar.

Man sætter Skellet mellem den ældre og den yngre Stenalder til 3000 Aar før vor Tidsregning, altsaa for 5000 Aar siden. Aaret er paa en Maade vilkaarligt valgt; thi det betyder selvfølgelig ikke et skarpt Skel mellem det gamle og det nye. De første 500 Aar er til en vis Grad Overgangstiden, hvor det nye faar Fodfæste, og udvikler sig for endelig at udfolde sig i sin fulde Styrke. Gennem

Undersøgelserne af de samme 500 Aar overvinder Arkæologien enhver Usikkerhed i Tidsfæstelsen og bliver i Stand til at regne i Aarhundreder i Stedet for Aartusinder. Det er særlig Øksernes og Lerkarrenes Udvikling af næsten systematisk Karakter, der giver Sikkerhed i Tidsbedømmelsen. Rækkefølgen i disse forskellige Former er fastslaaet med absolut Sikkerhed. Mange andre Ting er ogsaa Hjælpemidler, men Økserne og Lerkarrene — og for Mosefundenes Vedkommende Polleanalysen — er de vigtigste.

Korndyrkning og Husdyrhold.

Hvornaar er saa Korndyrkningen kommet til Danmark? Aarstal kan selvfølgelig ikke angives, men der er fundet Kornaftryk i to Lerkarformer. Snorebægeret og Øskenkrukken, som hører til den yngre Stenalderens tidligste Periode, d. v. s. dens første Aarhundreder. Vedkommende Kornarter maa altsaa være kendt, da Karrene blev lavet. Under Æltningen eller Formningen af det raa Ler er Kornkerner tilfældigt kommet med. Ved Karrenes Brænding er Kornet ganske

vist fortæret, men dets Aftryk er blevet staaende i det uforgængelige brændte Ler. Ingen af vore Kornsorter har været vildtvoksende herhjemme og maa altsaa være tilført udefra. Det er sket ved Indvandring af et nyt Folk, ikke en Masseindvandring, der straks har sat et nyt Præg paa Landet, men en spredt Indflytning af et nyt Folkeelement, som har ført Korn og Husdyr med sig og har slaaet sig ned som Jordbrugere uden at gaa Landets gamle Fisker- og Jægerbefolkning i Næringen. Gennem hele Oldtiden har den gamle Næringsvej sikkert været drevet uafhængig af Agerbruget som selvstændig Levevej, og det gælder forøvrigt den Dag i Dag for Fiskeriets Vedkommende. Men det indvandrede Folk blev selvfølgelig ikke ene om Agerbruget. Mange af de gamle Beboere tog i langsomt stigende Tal den nye Næringsvej op, saa den fra at være et lille fremmed Indskud udviklede sig gennem 4—500 Aar til at blive Landets Hovederhverv.

Stenalderens *Kornsorter* var Hvede og Byg; Havren og Rugen kommer først Aartusinder senere. Af Hveden var det navnlig de primitive Sorter, Enkorn og Emmer (ogsaa kaldet Tokorn), der dyrkedes, senere optræder ogsaa alm. Hvede og Dværg-hvede. Enkorn og Emmer havde, som Navnet siger, kun henholdsvis et og to Korn i hver Smaaaks. Førstnævnte har hjemme i Lilleasien, hvor den endnu dyrkes, Emmer stammer fra Abessinien. Den var i Stenalderen

den mest dyrkede Hvedesort i Danmark og holdt her paa Lolland denne Stilling længere end i de andre Landsdele, hvilket Lerkarskaarene bærer Vidne om. Emmer dyrkes stadig i Abessinien, men er i alle stærkt kornproducerende Lande forlængst fortrængt af finere og mere yderige Sorter. Alm. Hvede, der har lidt samme Skæbne, stammer fra Nordvestindien. Oldtidens Bygsort var den seksradede, saakaldte «nøgen Byg», fordi Avner og Kerner ikke er sammenvokset. Ogsaa den har hjemme i Abessinien og dyrkes dér fremdeles.*)

De første Agerdyrkningsmetoder var selvfølgelig det primitiveste af alt. Smaaaskoven blev ryddet og brændt og Kornet saat i Asken; højt regnet blev der med en Stok trukket en Rille til Saakornet. Senere er det muligt, at man med en kroget og særlig tildannet Gren, forspændt en Okse, oprodede Jorden. Var dens Kræfter udtømt gennem nogle Aar, maatte nyt Land ryddes og »svides«.

Hvad *Husdyrene* angaar, da har Faaret og Geden aldrig levet i vild Tilstand her i Landet. Uroksen var paa dette sene Tidspunkt af Stenalderen forsvundet fra Danmark eller var en saa sjælden Gæst, at der ikke kan være Tale om, at Kvæget er fremkommet ved Tæmning. Det samme kan siges om Hesten. Derimod er der intet til Hinder for, at Svinet som

*) *Udførligere Oplysninger om disse Forhold findes i G. Hatts »Landbrug i Danmarks Oldtid«.*

Husdyr er fremkommet ved Tæmning af Vildsvinet, der har følt sig hjemme i vore Skove gennem hele Oldtiden og langt op i historisk Tid. Alle de andre Husdyr er kommet til os udefra, er indført af ny indvandrede Folk. De, der kom med Kornet og Agerbruget, medførte Oksen og Faaret og har vel tæmnet Vildsvinet. Hesten og Geden kom først hertil langt senere. Hunden havde jo været her i Aartusinder, da det nye Folk kom. Den var Jægerens trofaste Følgesvend og Hjælper og Boligens aarvaagne Bevogter; men den blev forøvrigt ogsaa spist, hvad Snitmærkerne paa Bopladsens Knogler vidner om. Under Agerbruget fik den en ny Opgave som Hyrdehund og naaede ogsaa her det fuldkomne. Husdyrbruget kom det nye Folk let over. Langs Aaer, Søer og Bække strakte sig store, frodige Græsgange, der det meste af Aaret afgav rigelig Føde. En kort Tid ved Midvinter maa Husdyrene dog sikkert have staaet i Hus eller Læ og være fodret. Foderet havde man dels i Græsset, opbevaret som Hø, dels i Blade og Kviste.

— Ved Tiden omkring 2500 Aar før vor Tidsregning kan man regne med, at Bondekulturen er blevet den dominerende, d. v. s., at Landbruget i 4500 Aar har været det bærende Erhverv i Danmark. Det maa paa ingen Maade opfattes, som om det meste af Landet paa den Tid var dyrket. Tværtimod. Størstedelen af Landet var fremdeles dækket af Skov,

og baade de lave, svære Jorder og de udprægede Sandjorder gav man sig ikke i Kast med.

Redskaberne.

Høstredskaberne var naturligvis slette. Kornseglen bestod kun af en simpel Flintflække, indsat i et Træskaft, Eggen var ikke slebet, kunde derfor ikke hvæsses, og naar den blev stum, maatte Flækken bortkastes og en ny indsættes. Høsten ved Hjælp af en saadan Kornsegl har været slidsom, og der er ikke ringe Sandsynlighed for, at man ofte slap hurtigere over det ved at samle Akserne haandfuldevis og skære Straaene over med Flintkniven, især da Halmen var ret unyttig og lettest fjernedes ved Afbrænding. Senere hen i Stenalderen møder man et andet Høstredskab, bestaaende af halvmaaneformede, smukt tilhuggede Flintblade, der undertiden lignede Save. De har formentlig været skæftede som Fig. 5 viser og har, navnlig for de savformedes Vedkommende været

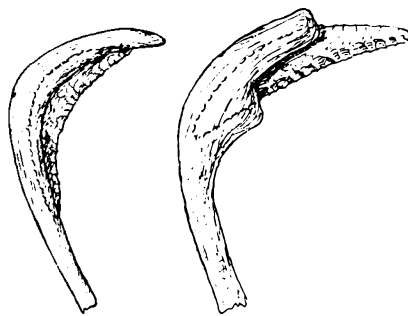

Fig. 5: Halvmaaneformede Flintblade, skæftede, som de menes at have været. (Efter G. Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid).

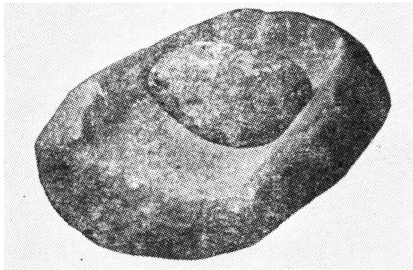

Fig. 6: Skubbekværn. (Efter G. Hatt).

anvendt til Afskæring eller Afrivning af unge Kviste med Løv, der var et nyttigt Foder og sikkert blev samlet og opbevaret saa længe, det kunde holdes friskt.

Kornet blev gruttet paa en saakaldt Skubbekværn (Fig. 6), bestaaende af to Sten, en »Ligger«, d. v. s. en svær ofte dybt udhulet Understen, som laa fast paa Jorden, og en »Løber«, d. v. s. en rund eller oval Sten, der blev skubbet frem og tilbage over

»Liggeren« med Kornet. Nogen Finmaling kunde det naturligvis aldrig blive, og dog gjorde Skubbekværnen Tjeneste gennem Resten af Stenalderen og hele Bronzealderen, d. v. s. ca. 2000 Aar. Den anvendes stadig i Abessinien, der landbrugsmæssigt set paa flere Omraader endnu staar i Oldtiden.

Henimod Midten af yngre Stenalder er *Lerkarrene* undergaaet en rig Udvikling i Former og Mønstre. Snorebægeret udvikler sig til de saakaldte Tragtbægere og Øskenkrukken bliver til en bredhalset Krukke eller en højhalset Flaske (Fig. 7).

Vognen har sikkert været kendt i yngre Stenalder med Oksen som Trækdyr. Ingen Vogn er bevaret, kun Hjulet er kendt gennem to jyske Fund. Det er en svær Træskive med et Hul i Midten til Indsætning af et

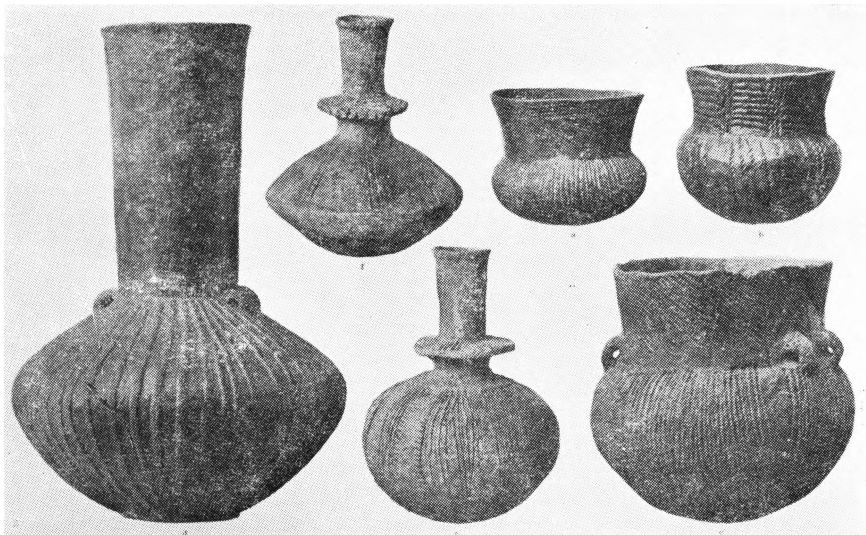

Fig. 7: Lerkartyper fra Yngre Stenalder. (Efter Johs. Brøndsted).

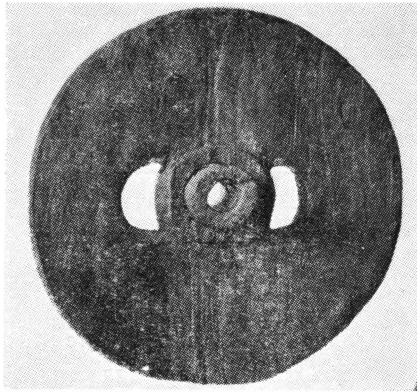

Fig. 8: *Vognhjul. (Efter Johs. Brøndsted).*

langt og cylindrisk Nav, der blev kilet fast (Fig. 8). De to halvrunde Udkæringer har til Opgave at gøre Hjulet lettere; de kunde forøges baade i Størrelse og Tal saa vidt Hensynet til Hjulets Styrke tillod. Det er det første Skridt paa Vejen mod Hjul med Eger, der først naede sin Fuldkommenhed, da man blev i Stand til at styrke det med en Jernring. Stenaldervognen har hverken været bekvem eller let; alligevel var den med sit Okseforspand et stort Fremskridt, specielt i en Tid, hvor Hesten og dens Evne som Lastdyr var ukendt.

— Skoven var den største Hindring for Agerbrugets Udvikling. Smaaskov og Krat havde man overvundet. Storskoven havde man derimod endnu ikke vovet sig i Kast med; men *Flintøkse*, som her skulde bane Vejen, var stærkt paa Vej mod sin Fuldkommengørelse. Man var ikke alene blevet Herre over Huggetekniken, men havde yderligere lært at slibe den

haarde Flint, saa Øksens Sider blev glatte og Eggen særlig skarp. Den raat tilhuggede Økse (Fig. 4) kunde ikke skærpes, men maatte kasseres, naar Eggen var blevet alt for skaaret. Ved Slibningen var man nu naaet til at kunne skærpe Øksen; dens Huggekraft var blevet større og dens Brugbarhedstid meget længere. Den første slebne Økseform, den tyndnakkede Økse (Fig. 9) blev skæftet paa den Maade, at en Del af Øksenakken stak bagud af Skaftet

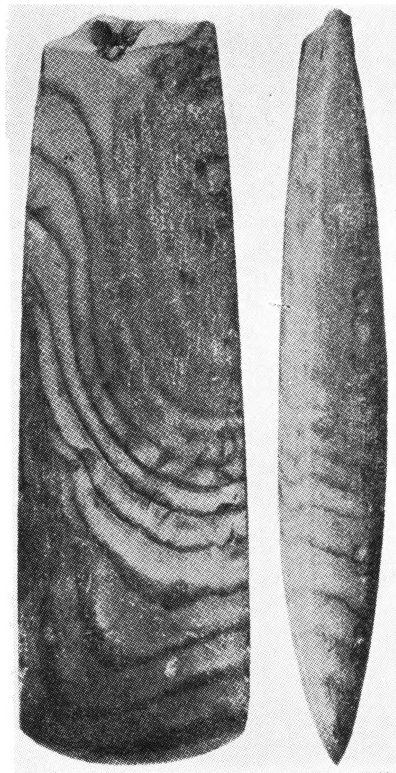

Fig. 9: *Tyndnakked sleben Flintøkse, set forfra og fra Siden. (Efter Johs. Brøndsted).*

(Fig.11). Sin sidste og endelige Form naaede Flintøksen i Stenalderens sidste Aarhundreder; den var da tyknakket og kortere, saa ingen overflødig Del stak udenfor Hullet i Skaftet. I denne sin fuldkomne Form var Flintøksen ingeniunde det tarvelige Redskab, som Nutidsøjne i Reglen vil reducere den til at være. Dens store Brugbarhed er paa anskuelig og praktisk Maade bevist af Arkæologen N. F. B. Sehested til Broholm.

Sehested prøvede nemlig alene ved Hjælp af Flintredskaber at bygge et Hus efter først at have fældet de nødvendige Træer med Flintøksen.

Resultatet blev det nydeligste lille Hus (Fig.10). Det staar endnu i Haven paa Broholm som et glimrende Eksempel paa Flintværktøjets Brugbarhed; men det maa endelig ikke opfattes som Stenalderens Hustype; i Sammenligning med den er, som vi senere skal se, Huset paa Broholm et helt lille Palads.

Sehested gik meget grundigt til Værks, idet han tog raat tilhugne Flintøkser, som han sleb og skæftede. Ved den grovere Slibning, der udførtes ved under stærkt Tryk at gnide Øksen frem og tilbage paa en Granitsten, som stadig holdtes vaad, fjernede

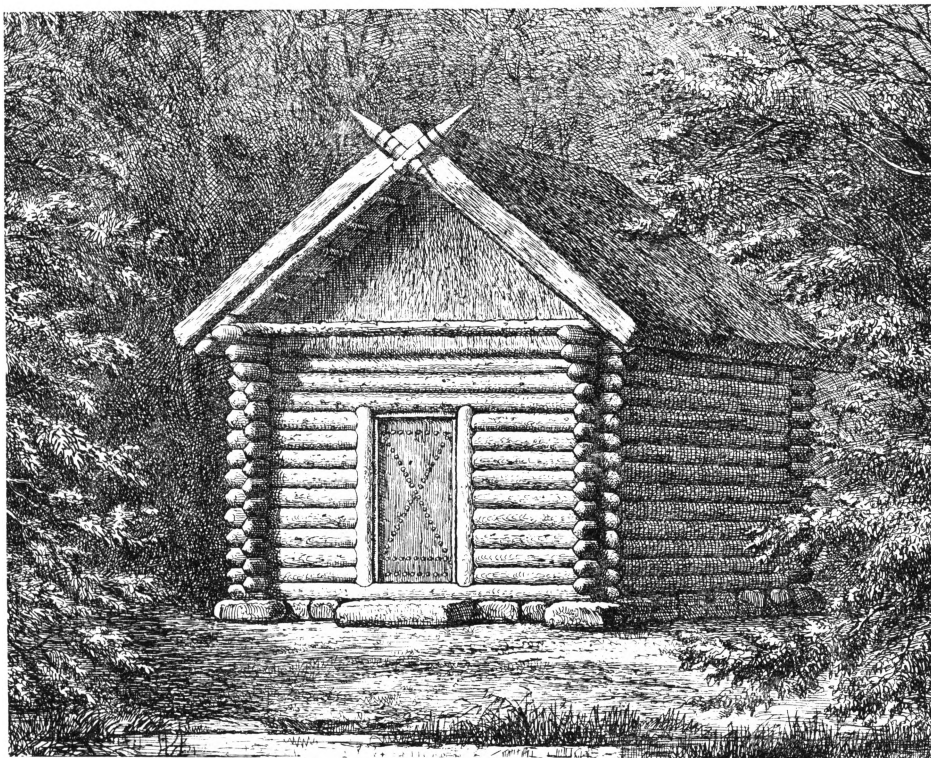

Fig. 10: Huset, der er bygget med Flintredskaber. (Efter N. F. B. Sehested).

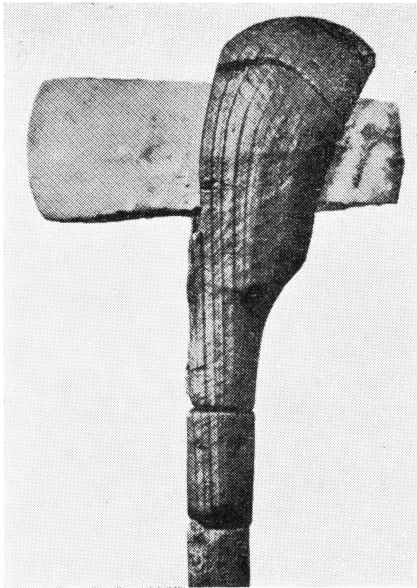

Fig. 11: Skæftet tyndnakket Flintøkse.
(Efter Johs. Brøndsted).

des hele Øksens raa og ujævne Flade. Slibningen af selve Eggen udførtes med en fin, vaad Sandsten, og selve Hvæsningen af Eggen skete med en Hvæssesten af Skiffer. Arbejdet krævede baade Tid og Kræfter. Hvis en Mand arbejdede ihærdigt og uden Pust 6 Timer daglig, vilde han kunne slibe en Økse paa en Uge. Ogsaa med Hensyn til Skæftningen naaede Sehested et godt Resultat; han anvendte Skafter af Aske- eller Bøgetræ med et tykt Hoved. Til Huset blev fældet 63 Graner med Stammer paa 20 cm Tværmaal. En Tømrersvend kunde med Flintøksen fælde et saadant Træ paa 8 Minuter; det var naturligvis et Rekordforsøg. Resultatet af en 10 Timers flittigt anvendt Arbejdsdag blev 26

Træer for en Svend. Der var tre Svende. De brugte hver kun en Økse, og de behøvede ikke at hvæsse.*)

Agerbrugerne nøjedes ikke med at fuldkommengøre Arbejdsøksen i Flint; de udformede ogsaa *Stridsøksen*, gjort af andre og lettere medgørlige Stenarter som Grønsten og Sandsten (Fig. 12). Den Økse, der kun skulde knuse en Pande, behøvede jo ikke Arbejdsøksens haarde og skarpe Eg. Ved Anvendelsen af disse Stenarter opnaaede man tillige at kunne bore et Skaft hul i Øksen, hvad ikke lod sig gøre i den haarde Flint. Sehested har gennem Forsøg bevist, at Skaftehullet i disse Økser kunde boret med roterende Stokke under stærkt Tryk og med Sand i Borehullet. Boringen maa ikke ske for hurtigt, da Stenen ellers let kan sprænges. Ved

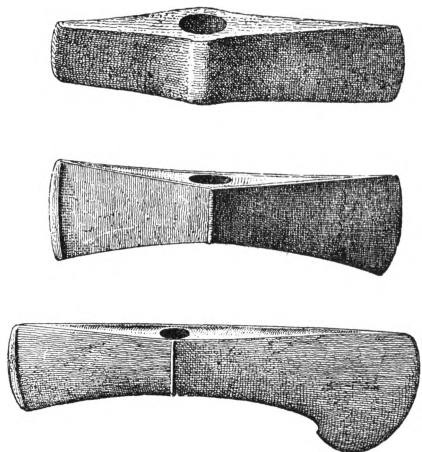

Fig. 12: Stridsøkser paa forskellige Udviklingsstadier. (Efter Sophus Müller).

*) Udførligere fremstillet i N. F. B. Sehesteds »Arkæologiske Undersøgelser 1878—81«.

Forsøget lykkedes det at gennembore en Stridsøkse paa godt tre Timer. Stridsøkse optræder i forskellige Former efter deres Oprindelsestid. De findes tillige i Form af Køller, runde eller aflange med Skaft-hul paa Midten eller i den ene Ende. I Flint optræder Stridsøkse kun som en Spidshakke, der da, ligesom Flint-økse, maatte indsættes i et Træskaft med tykt gennemhullet Hoved.

H u s e t.

Det store Spørgsmaal: Hvorledes boede Stenalderfolket? kan nu midt i den yngre Stenalder besvares paa nogenlunde fyldestgørende Maade gennem de fundne Spor af Husene. Foreløbig er der afdækket saadanne Spor i Jylland, paa Sjælland og paa Langeland; men de har sikkert været at finde overalt i Landet, ogsaa paa Lolland; men der skal særlig Held og særlig Opmærksomhed til at finde disse svage Spor og opfatte dem som de vigtige Minder, de er. De jyske og sjællandske Huse er Jordhytter, rejst af Græstørv paa en stenlagt Bund. Jordvæggen er ca. en Meter tyk, og Taget har formentlig bestaaet af Grenspær og Grenværk, dækket med Rør og tynd Græstørv. Det indvendige Rum var ca. 10 Meter langt og 3—4 Meter bredt. Der har været Arne i Huset og Hul i Loftet, saa det meste af Røgen kunde trænge ud. Der var Jordgulv, som hist og her var belagt med Sten. Vinduer eller Lemmeaabninger kendtes selvfølgelig ikke. Husets mørke Indre var

Opholdssted baade for Mennesker og Husdyr; thi Klimaet er nu ikke saa varmt som tidligere, om end det var mildere end nu, særlig om Vinteren. Husene laa flere sammen som en lille, om end meget lille Landsby.

Hustomterne ved Troldebjerg paa Langeland var af en noget yngre Type. Her er i al Fald den ene Langvæg dannet af Stolper med Risfletning og overklinet med Ler (en Bygningsmaade, der i Princippet var almindelig indtil for ca. 100 Aar siden. Ogsaa den metertykke Jordvæg er kendt i nyere Tid, om ikke af Græstørv, saa dog af stampet Ler; men det store Fremskridt i disse den nyere Tids Bygninger laa unægtelig i Skorstenen og Vinduerne, selv om disse var aldrig saa smaa). Den anden Væg i Langelandshusene var dels udgravet i Bakkeskraaning, dels rejst af Græstørv. Til den ene Side gik Taget helt ned til Jorden; det har bestaaet af Grene som Spær og Lægter, tækket med Rør. Gulvet var af Jord, hist og her med Stenbelægning. Altsaa en overordentlig tarvelig Bolig. Udgraveren af Langelandstomterne, Købmand Jens Winther i Rudkøbing, har i omstaaende Tegning (Fig. 13) søgt at rekonstruere et saadant Hus. Det staar i skrigende Modsætning til Fantasihuset Side 31; men Gavlen er ganske vist udeladt paa Tegningen af Langelandshuset for at give bedre Indblik paa Bekostning af Helhedsindtrykket. Der var paa Troldebjerg-Bopladsen to Hustyper, en hesteskoformet, der

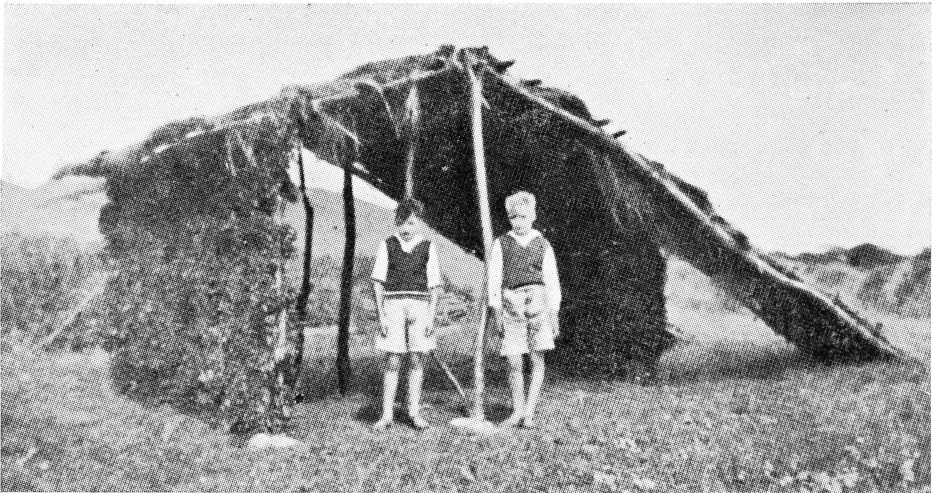

Fig. 13: Stenalderhuset paa Troldebjerg, rekonstrueret af J. Winther. (Efter hans Bog »Troldebjerg«).

maaske har været Bolig for Bygdens finere Folk, og en firkantet, indtil 70 Meter lang, som formentlig har tjent til Bolig for den arbejdende Del af Beboerne, og som tillige havde Rum til Husdyrene i Husets ene Ende. Formentlig har disse lange Huse været delt i flere Rum, hver med sine Beboere. Der fandtes Beviser for, at Stedet har været beboet gennem en længere Periode, idet Hustomterne laa i flere Lag, den ene ovenpaa den anden.*) I alle Husene fandtes Arnesteder og Tegn paa Gudedyrkelse; men derom i det næstfølgende.

— Mærkelig nok har man endnu kun fundet to af Jættestuefolkets Boplads paa Lolland. Den ene, der ligger i *Frejlev Skov*, er endda kun

*) Hele dette interessante Fund er udførligt skildret i J. Winthers »Troldebjerg«.

Spor i Form af Arnesteder. Den anden er mere righoldig, men indeholder ikke Hustomter, i al Fald er saadanne ikke blevet iagttaget ved Udgravningen, der vist foretoges af Kustode Olsen ved Maribo Museum. Denne Boplads er beliggende ved *Blans Hoved* i Stokkemarke Sogn. Paa Hovedets vestre Side ved *Kældernæs Vig* fandtes i et Affaldslag fra Vaabentilvirkning Kerneøkser, Haandspidser, Flækker, Skiveskrabere. Tverpil, tresidet Pil, tynd- og tyknakkede Økser, Brudstykker af Stridsøkser m. m. Altsammen nu i Maribo Museum. Tæt derved fandtes Bopladsaffald med Lerkarskaar, Dyreknogler, Muslingskaller m. m.

Religion.

Agerbrugsfolket indførte ikke alene Korn og Husdyr, men ogsaa en ny

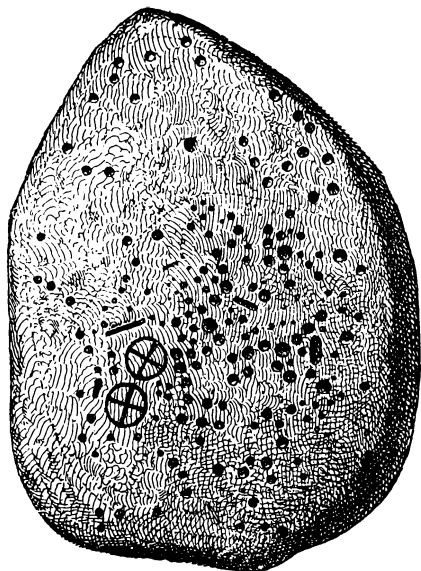

Fig. 14: Sten med skaalformede Fordybninger. Hultegnet og Stregerne er formentlig senere Tilføjelse.
(Efter Sophus Müller).

Religion. Agerdyrkeren og Kvægavleren maatte naturnødvendigt have andre Guder og andre hellige Symboler end Jægeren. Dennes magiske Tegn, som skulde bringe ham Held paa Jagten, afløstes af Agerbrugers Frugtbarhedstegn og Anraabelse af de Magter, som raadede for Sol og Væde, som lod Sæden gro og Kvæget trives og formeres. Det er grumme lidt, der er leveret os til Forstaaelse af denne Gudetro. De runde skaalformede Fordybninger, man jævnlig finder dannede i store — undertiden ogsaa i smaa Sten (Fig. 14) — er om ikke det eneste saa dog det mest haandgribelige Minde herom, og saa véd vi endda ikke bestemt, hvad de

betyder. Tidligere troede man, at det var Soltegn og altsaa Led i Soldyrkelsen, nu hælder Arkæologerne mere til den Opfattelse, at det er et Frugtbarhedstegn. Formentlig har den store Sten, der var fuld af disse skaalformede Fordybninger, været en Bygds Helligsted, hvor man paa bestemte Tider om Aaret samledes og holdt Offerfester til den Guddom, Stenen repræsenterede.

Fra den yngre Stenalder, hvor Øksen spillede en saa fremragende Rolle i Kampen for Tilværelsen, har man Beviser nok for, at Øksen — vel at mærke Arbejdsøksen — var et Helligtegn for den Guddom, der fik Sæden til at gro og Dyrene til at trives. I Hustomterne paa Troldebjerg har J. Winther fundet Ildsteder, der kun bar ringe Spor af Brug, det ene ved Siden af det andet, men stadig i et lidt højere Lag, ialt en halv Snes Stykker i samme Hus. Han udlægger det som hellige Ildsteder, der hver kun brugtes én Gang til Offerild ved en aarlig tilbagevendende rituel Handling. Tæt ved det sidste Ildsted fandtes paa en særlig afgrænset Plet en Økse stukket i Jorden med Eggen opad; den var Guddommens Tegn, og ved Siden af den stod et lille Kar, hvor Madofret, Takofret til Guden, kunde anbringes. Øksen var formentlig Tordengudens Tegn, og Tordenguden var helt op i historisk Tid Frugtbarhedens Befordrer og Beskytter. Ved de store religiøse Fester er der sikkert bragt Blodofre til Guderne, men herom er intet Tegn bevaret.

Derimod er der gjort talrige Fund af uforgængelige Ting, der er henlagt paa et mindre iøjnefaldende Sted, i en Mose, under en stor Sten eller lignende. Der er nu først og fremmest Ofrene til selve Tordenguden i Form af hans eget Tegn, Øksen. I Aunstrup paa Sjælland har man f. Eks. fundet et saadant Offer bestaaende af fem overordentlig fint tilhugne og slebne Flintøkser. Det var tydeligt, at de netop var tilvirket med det Formaal at tjene som Offer; thi de havde en Størrelse opimod en halv Meter, der gjorde dem uanvendelige til Arbejde. Øksen var Mandens Offer. Kvindens Offer bestod af hendes Smykker eller af Mad. Disse Offerfund, de saakaldte Votivfund, kendes fra alle Oldtidens forskellige Perioder. Den nye Religion ytrer sig dog stærkest i Gravskikken; men derom senere.

Et nyt Folk erobrer Landet.

GENNEM de 1000 Aar, yngre Stenalder nu har varet, er Udviklingen bestandig skredet fremad, særlig gennem de sidste 500 Aar. Agerbrugerne — eller Jættestuefolket, som de nu kaldes efter deres store Stengrave, Jættestuerne — var blevet forholdsvis talstærke fordelt i større og mindre Bygder over Øerne og Østjylland. Maalt efter Gravene har den sjællandske Øgruppe (og herunder naturligvis Lolland) haft en ret talrig og velfunderet, sikkert ogsaa i nogen Maade

organiseret Befolkning. Herredømmet over Jorden var øget, Agerbruget havde bredt sig, selv om man fremdeles ikke havde Mod og Kræfter til at binde an med Storskøvens kæmpemæssige Ege eller de svære Lerjorder. Man holdt sig helst i Nærheden af Vandløb eller Søer, hvor der paa Bredderne var rigeligt Græs til Kvæget og i de store Egeskove Olden til Svinene og Rødder til Menneskene, medens Vandet i sine Fisk gav et behageligt Supplement til Husholdningen. Det gamle Jægerfolk er trængt tilbage og svundet ind, men fortsætter paa mere afsides Steder sin primitive Livsførelse. Haandværksmæssigt set er Jættestuefolket ogsaa naaet langt. Flinttekniken er fuldkommen; de Redskaber, man fremstiller af den haarde Flint er beundringsværdige. Pottemageriet har udviklet sig saa frodigt i Form og Ornamentik, at Jættestuefolket paa dette Omraade ubestrideligt staar som Nr. 1 indenfor Nord- og Mellemeuropa. Smykefremstillingen er ogsaa gaaet godt frem (Fig. 15). Ravsmykkerne forekommer selvfølgelig hyppigt i Jylland nær Vesterhavet — hvis gamle, druknede Fyrreskove har afgivet deres Harpiks, der nu i forstenet Tilstand flyder i Land som Rav — men den smukke Vare finder ogsaa i ikke ringe Maalestok Vej til Lolland, hvor der forøvrigt ogsaa findes Rav langs Kysterne.

Jættestuefolket er naaet Toppen af sin Udvikling; thi nu kommer Tilbageslaget, ikke pludseligt og

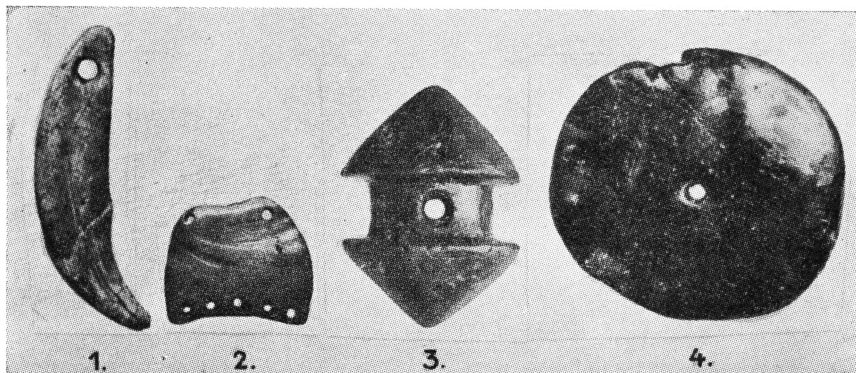

Fig. 15: 1 Tandperle. 2 Samlestykke til en Ravkæde. 3 Kolleformet Ravperle. 4 Ravskive, halvrund paa den ene Side. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen.)

voldsomt, men langsomt og sikkert, ikke ved det gamle Folks indre Forfald, men ved Indvandring af et nyt Folk, der sætter sig fast, breder sig og omsider undertvinger Landets oprindelige Beboere og gør dem til Arbejderklasse i et Samfund, hvor de Fremmede er Herrer. Det nye Folk kom sydfra, drog først op i Jylland og satte sig fast i det Indre, hvor Jættestuefolket var faatalligt og hvor de lettere Jorder passede bedre til de Fremmedes mere primitive Landbrug, der lagde Hovedvægten paa Kvægtægt, hvortil Aa- og Søbredder gav rigeligt Foder. Ud mod Østkysten, hvor Jættestuefolket var talrigt, vovede de nye Indvandrere sig ikke — foreløbig. Men de voksede sig hurtigt stærkere, dels gennem stigende Hjemmevantheden i det nye Land, dels gennem nye Tilskud af Fæller sydfra. Som Agerdyrkere og Haandværkere stod de langt tilbage for Jættestuefolket, var f. Eks. i Flint

rene Fuskere i Sammenligning med de gamle Beboeres dygtige Flintsmede. Krigsmæssigt, organisatorisk og handelsmæssigt set var de Nye derimod mere fremragende. Deres krigeriske Indstilling fremgaaer bl. a. af den Omstændighed, at deres Stridsøkser af Grønsten, Sandsten og andre lettere bearbejdelige Stenarter er udført med stor Omhu og ikke ringe Dygtighed og danner en stor Modsætning til den Tarvelighed, der præger deres Arbejdsredskaber i Flint, deres Lærkar og andre til Dagliglivet nødvendige Ting. Det nye Folk betyder altsaa et kraftigt Tilbageslag i Kultur. De har dog bragt ét Fremskridt med sig, nemlig Hesten, som de særlig benyttede som Ridedyr, specielt i Krig, hvilket har givet dem et mægtigt Overtag i Angrebet. Efter hele det nye Folks Indstilling og Udrustning maatte Striden ende med deres Sejr. Det gik først ud over Jylland, hvor Jættefolket gennem langvarige

Kampe trak det korteste Straa, blev trængt længere og længere ud mod Kysten. En Del af dem blev tilsidst tvunget bort over Havet til Øerne og da til de fjerneste: Sjælland og Lolland-Falster. Den tilbageblevne Del havde ingen anden Udvej end at gaa deres Skæbne som Underklasse i Møde. Det nye Folk, der kom fra Evropas Indre, standsede ved Havet. det ukendte Element, de ikke vovede sig i Kast med. Jættefolket paa Øerne fik derfor Lov at leve deres Liv i Fred, maaske et helt Aarhundrede; men saa satte en ny Bølge af det fremmede Folk ind. Den kom fra Holsten og Nordtyskland, og nu gøtoges Tragedien fra Jylland. Jættestuefolkets lange Fredstid havde af født en vis Slaphed og Lapsethed i Udformningen af deres vigtigste Krigsvaaben: Stridsøkseen. Den var mere blevet et Paradevaaben end et kraftigt Angrebsvaaben. Pilen, der stadig var paakrævet til Jagten, var derimod forbedret betydeligt; den var blevet til en lang, elegant Flintpil (Fig. 16), velegnet til Jagt og derfor ogsaa i Krig et meget farligt Vaaben, men ikke nok til at udjævne de Fremmedes krigeriske Overlegenhed. Gennem haarde Kampe blev ogsaa Øernes Jættestuefolk trængt længere tilbage mod Kysten. De havde ingen Steder at ty hen, men maatte tage de Besejredes Lod og tjene Sejrherren. Kampen var endt, det nye Folk havde gjort sig til Herrer over hele Danmark.

Resultatet blev haandværksmæssigt

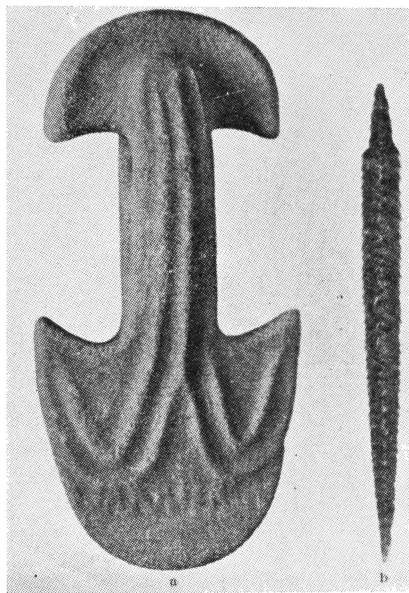

Fig. 16: Stridsøkse af Sandsten og tresidet Pil af Flint (Efter Johs. Brøndsted.)

og kunstnerisk set en Forfaldsperiode, der ytrer sig i Redskaber, Lerkar og andre af Dagliglivets Redskaber. kun ikke i Vaaben. De var stadig af Sten. Bronzen var endnu for sjælden og for dyr. Men det nye Metals Vaaben i de lette, elegante Former øvede paa anden Maade sin Indflydelse. Det pressede Jættestuefolkets gamle, drevne Flintteknikere, som nu arbejdede i Erobrernes Tjeneste, til at gøre deres yderste for ikke at staa alt for langt tilbage for det nye Vaaben. Stridsøkseen fik en bredere udsvunget Eg i Form som Metaløkseen. og der opstod et helt nyt Vaaben: *Flintdolken*, der i sin Udvikling stadig pressesedes længere og længere op mod Metaldolkenes Udseende, den frem-

stilledes med imponerende Dygtighed for ikke at sige Kunst (Fig. 17). Klingen var straalende, overordentlig skarp og tynd, men naturligvis i tilsvarende Grad skør; fik den Skaar, maatte den slibes og skærpes paany og blev derved stadig mindre. Man havde selvfølgelig baade Pilespidser og Lansespidser lige saa fint udførte som Dolken, om ikke slet saa pyntelige; men hverken Dolk eller Lanse kunde gøre det fremragende Hugvaaben, man fra gammel Tid havde i Stridsøksen, overflødig. Kassere den, kunde der ikke være Tale om; den stod i Reserve. Men Dolken tog lidt efter lidt Stridsøksens Plads i Mandens Udstyr. *Enkeltgravfolket*, som de nye Beboere kaldtes efter deres

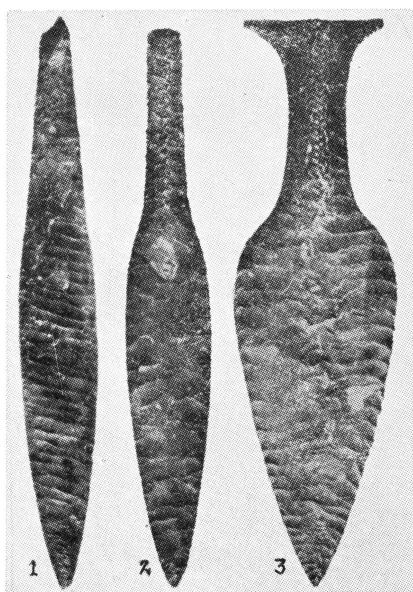

Fig. 17: 1 Spydspids eller Lansespids. 2 og 3 Dolktyper (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen.)

Gravskik (der senere skal omtales), havde i deres første Tid paa de danske Øer stadig holdt Stridsøksen som det fornemste Vaaben. Den fulgte Manden Livet igennem og blev lagt ved hans Skulder i Graven. Den tog ogsaa Arbejdsøksens tidligere Plads som Helligtegn og Offergave, men maa da være adresseret til en anden Guddom end Frugtbarhedens, der vel maa være Krigens Modsætning. Da det gamle Folk var undertrykt og Enkeltgravfolkets Stammefrænder herskede i alle omliggende Lande, var Faren for store krigeriske Forviklinger traadt noget i Baggrunden. Stridsøksen laa parat hjemme, men man behøvede ikke at føre den med sig overalt, og nu i Stenalderens aller sidste Aarhundreder bliver det Dolken, som hører med til Mandens Paaklædning og har sin faste Plads ved hans Bælte, ikke alene i Livet, men ogsaa i Graven. Denne Periode har derfor faaet Navnet *Dolktiden*; men det Tidspunkt nærmer sig, da ogsaa Flintdolken bliver skudt ud og erstattet af Bronzevaabnene.

Handelen fik under Engravfolkets Hænder en stor Opblomstring. Jættestuefolket havde vel ogsaa drevet nogen Handel, specielt med helt eller halvt forarbejdede Flintvarer og i Bytte faaet andre Varer, blandt andet Kobber, som man en Gang imellem møder i Fundene, maaske har de ogsaa drevet lidt Handel med Rav. Dette sidste bliver nu under Engravfolket en betydelig Exportartikel, der omsattes i Vaaben og

Smykker af Bronze og — Guld. Det er Overgangen til Bronzealderen, der her saa smaat begynder.

Smykkerne havde fuldt ud holdt Trit med Udviklingen paa andre Omraader i ny varierende Mængde; de findes i Skiffer, Ben, Rav, Bronze og Guld. De sidstnævnte er de sjældneste. Hyppigt forekommende er »Tandperlerne«, d. v. s. gennem-borede Dyrætænder. »Perler« af Ørnekløer er heller ikke sjældne, og det samme gælder de højt værdsatte Ravsmykker (Fig. 15).

Af *Klædedragten* er ikke bevaret en eneste Rest. Kun i et Fund er der i Leret af et nedbrændt Hus fundet Aftryk af grovtvævet Tøj. Det kan betragtes som givet, at man har haft Klæder af Uld, ikke for intet havde Faaret i mere end Tusinde Aar hørt med til »Husstanden«.

Tilbage er det store Spørgsmaal *Menneskene?* Hvad Race tilhørte de, hvordan var deres Vækst, Levealder, Sygdomme o. s. v.? Hvad Racen angaar, er Svaret negativt. Fra ældre Stenalder er Materialet alt for lille, og senere, da denne Mangel er afhjulpet, er det hele Kaos. Gennem hele Stenalderen er der stadig sket racemæssig Opblanding ved nye Folketilskud udefra. Der er kortskallede og langskallede Racer, med talrige Mellemløst, saa intet bestemt kan fastslaaes. Besvarelsen af andre Spørgsmaal bliver let ensidige, fordi det kun er yngre Stenalderes mellemste og sidste Del, der har givet tilstrækkelig Skeletmateriale til en systema-

tisk Undersøgelse. Hele ældre Stenalder og den første og største Del af Enkeltgravfolkets Periode har ikke givet Materiale af nogen Betydning. Bygger man alene paa det foreliggende Skeletmateriale, kan følgende oplyses: Jættestuefolket var anselige, smukt byggede Mennesker. Mændene var lidt højere end Nutidens gennemsnitlige Højde, 1,71 cm mod 1,69 nu. Kvindernes Højde var omtrent som Nutidens, gennemsnitlig 1,57 cm. Talforholdet mellem de to Køn var som nu med et Overtal for Kvindene. Dødsalderen laa en halv Snes Aar lavere end nu, for Manden laa den gennemsnitlig ved 40—50 Aar; for Kvinden laa den helt nede paa 25—30 Aar. Af 254 Skeletter, der er aldersbestemt, var kun 6 over 60 Aar. Langt fra alle Sygdomme kan konstateres gennem Skeletterne, men af det, der kan ses, maa nævnes: Vatersot i Hovedet, Engelsk Syge og navnlig Gigttilfælde. Sporene efter den ondartede Ledegigt var ingenlunde sjældne. Mange Brud af Arme og Ben var uheldigt sammenvoksede som Følge af manglende Lægebehandling. Tænderne var der sjældent noget i Vejen med, men de kunde, særlig hos gamle Individier, være stærkt slidte. Den almindelige Tandsygdom, Caries, bemærkedes aldrig hos Børn, hos Voksne kun hos 12—14 %. I vore Dage er Forholdet omvendt, næppe 12—14 % er fri. Da selv den simpleste Forudsætning for Lægevidenskab og Lægekunst manglende, er det uforstaaeligt, at

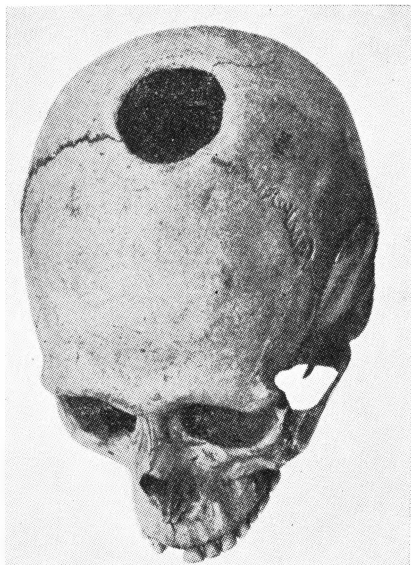

Fig. 18: Trepaneret Kranium fra Jættestue paa Falster. (Efter Sophus Müller.)

man dog med tilsyneladende Held kunde give sig i Kast med kirurgisk at fjerne Dele af Hjerneskillen, den saakaldte Trepanation. Ved Brud paa Kraniet, fremkommet ved Hug eller Slag, er der i flere Tilfælde med Held foretaget kirurgisk Indgreb ved Skrabning eller Slibning af Brudfladerne. Rent forbløffende virker det at se heldige Resultater af en alm. Trepanation med Fjernelse af en cirkelrund Skive af Hovedskallen. Det er bl. a. Tilfældet med et Kranium fundet i Næs paa Falster (Fig. 18), der viser, at Manden er kommet sig efter den svære Operation. Den menes foretaget ved Boring af en Kredsløb af Huller med efterfølgende Skæring og Skrabning. Nogen større Behagelighed har denne lang-

sommelige Operation ikke været for det Individ, som underkastede sig den. Saadanne fuldkomne Trepanationer, altid midt i Hovedskallen, forekommer i Fund over hele Evropa. Det tør betragtes som givet, at nogen lægemæssig Foranstaltning har alle disse ensartede Operationer ikke været. Der maa ligge andre, formentlig overtroiske eller rettere religiøse Forestillinger til Grund. Man kender da ogsaa Eksempler paa, at den ud-savede Kranieskive er baaret som Amulet. Men enten det nu er saa eller saa, er og bliver det en ufattelig dygtig Operation, foretaget med Flintredskaber af Folk, der savnede enhver anatomisk Kundskab. At denne farlige Kunst ikke har været Hvermands Sag, men har haft sine sjældent forekommende Specialister — er indlysende.

— — Vi staar ved Stenalderens Slutning. Den har strakt sig over det mægtige Tidsrum af 6—7000 Aar; men vi kan følge dens Spor endnu et Tusinde Aar frem i Tiden; thi Bronzealderen er en Overklasses Tidsalder, og gennem hele dens Forløb er Underklassen henvist til Brugen af de gamle Stenredskaber. Bronzen var for kostbar til Trællearbejdet. Ingen anden af Oldtidens Perioder har i den danske Muld efterladt sig saa talrige Spor som Stenalderen. Det skyldes mere Materialets Rigdom og Uforgængelighed end Periodens Længde. Redskaber og Vaaben af Bronze og Jern blev ikke bortkastet, naar de var udslidte; de blev om-

støbte til nyt Brug, og derfor finder vi dem kun som Gravgoods medgivet den Døde, eller som Offergaver henlagt til Gudernes Formildelse og Gavnildhed. Anderledes med Flinten. Var Redskabet eller Vaabnet slidt, blev det bortkastet og nye dannet af den i overvættets Rigdom tilstedeværende Flint. Overalt, hvor Stenalderfolket har færdedes, er den danske Jord præget af deres Efterladenskaber, dels som Affald fra deres »Værksteder«, dels som opslidte og kasserede Redskaber og Vaaben; men det er heller ikke svært at finde fuldtudviklede og ubeskadigede Vaa-

ben og Redskaber, der enten er tabt, udsat som Offergaver eller givet med i en Grav, der senere uden Tanke for, hvad den gemte, er sløjfet og dens Indhold spredt ud over Marken med Gravens Fyld. Ved sine Minders Uforgængelighed taler Stenalderen sit stærke Sprog til enhver, som med aabent Øje færdes paa den danske Jord. Og i sine endnu bevarede stolte og monumentale Gravbygninger — som nu skal omtales — har vi en Skat af nationale Minder, der betager os ved sin Styrke og poesifyldte Fremtræden.

Stenalder-Gravene.

GRAVENE er Oldtidens stolteste Minder i det danske Landskab. De kan ogsaa med Forsigtighed benyttes til en Klarlæggelse af Beboelsesforholdene paa Lolland i de to Tusinde Aar, da disse imponerende Minder blev rejst; thi Gravene blev altid anlagt tæt ved Bopladsen, ofte endog paa selve denne; men derom senere. Fra Ældre Stenalder er ingen jordfaste Gravminder bevaret. Ligene blev ret og slet gravet ned uden Markering af Stedet, hvor den Døde var stedt til Hvile. Men gennem Yngre Stenalderens første 500 Aar var Gravskikken i rig Udvikling. Den fra ældre Stenalder nedarvede Jordgrav, der oprindeligt kun bestod af et firkantet Hul, blev først stenforet, dels ved, at Bunden fik et Gulv af Sten, dels ved en Stensætning omkring Liget og endelig ved, at dette blev dækket med et Tæppe af Sten. Disse Grave findes enten under flad Mark eller under en Forhøjning, der paa dyrket Jord forlængst er udjævnet.

Det næste store Skridt i Udviklingen er *Dyssen*. Den er Udtryk ikke alene for Omsorgen og Værnelsen af den Døde, men ogsaa for en vis Tilbedelse af Slægtens Hedengangne,

altsaa helt nye religiøse Forestillinger. Beviset herfor finder Arkæologerne ved Sammenligninger med tilsvarende meget ældre Forhold i Middelhavslandene og længere Øst paa Dyssernes og de store Stengraves Idé er kommet til os udefra, ikke ved Indvandring af et nyt Folk, men ved Idéens, Religionens umaadelig langsomme Vandring og Udbredelse fra Land til Land. De ældste Dysser adskiller sig fra den stenkældte Jordgrav derved, at det underjordiske Leje er en Kiste dannet af Sidesten og Bæresten, helt dækket med Jord. Stedet er omgivet af en Kreds af store, frit opragende Sten, der kundgør, at denne Plet er hellig, viet den Døde. Den underjordiske Stenkiste i disse Dysser kan enten være lang og smal eller næsten kvadratisk eftersom den Døde blev begravet i udstrakt eller i sammentrukket Hvilestilling som sovende. Kisten eller Kammeret er ofte dannet af 4 a 6 lige store Bæresten og 1 a 2 Dæksten, altsaa en lukket Stenkiste bestemt for én Person. Stenkistens Dybde under Overfladen er kun ringe, og naar der blev kastet Jord op omkring den, fremkom en lille Jordhøj. Saaledes opstod de første Runddysser. Langdyssen, der er

af noget senere Oprindelse, fremkom simpelthen ved, at der rejstes to eller flere Kamre ved Siden af hinanden, omgivet af en fælles, langstrakt Kreds af Værnesten. Fra disse de ældre Dysser gaar Udviklingen videre. Kamrene bliver større — beregnet paa at rumme flere Døde og paa at benyttes gennem længere Tid — og bygges af endnu større Sten og dækkes ikke helt med Jord; det meste af Dækstenene ligger gerne frit. Indgangen til Dyssen er vendt mod Syd og markeret af en lav Tærskel, hvorpaa der oprindelig har hvilet en større flad Sten, der kunde tages ned, naar man skulde ind i Kammeret. Undertiden er Indgangen til Kammeret gennem en Gang med Sidesten og undertiden

med Dæksten (Fig. 19). Det er det første Skridt mod Jættestuen med den lange overdækkede Gang. Den store Dysse findes baade som Runddysse og Langdysse, Randstenene er som oftest store, og navnlig er Stene for Langdyssens Ende gerne de største i Kredsen. Randstenene er sjældent til Stede i deres oprindelige Antal. Det har i nyere Tid været for fristende let at skaffe sig Stenmateriale i Dyssens Randsten. De mange fritstaaende Dyssekammere, man nu ser, har sikkert alle tidligere haft Randsten og Jordhøje om Kammerets Siden. Runddysser er oftest 9—12 Meter i Tværmaal, men kan ogsaa i sjældnere Tilfælde være omtrent dobbelt saa stor. Langdyssen er gerne

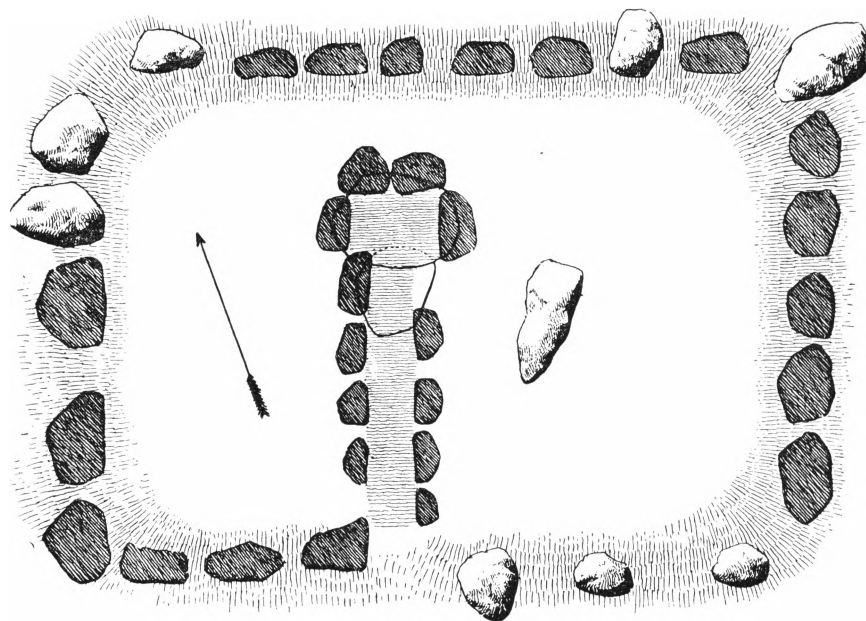

Fig. 19: Dysse ved Nysted med en 6 Meter lang Gang. Alle Dækstenene er fjernet undtagen den inderste over Gangen. Stenkredsen danner en aflang Firkant, ca. 12×17 Meter. (Efter A. P. Madsen).

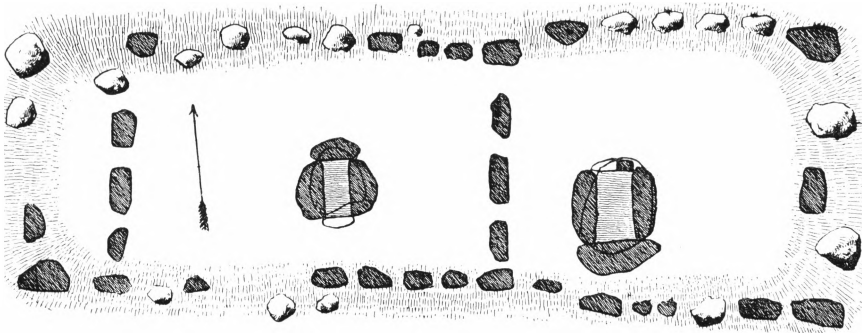

Fig. 20: Langdysse ved Priorskov, 23 × 8 Meter, omsat med Randsten, hvoraf der oprindelig har været to Rækker. Omtrent i Midten er Dyssen ved en Tværrække af Sten delt i to Afdelinger, i hver af dem er et Gravkammer med Dæksten. (Efter P. A. Madsen).

mellem 6 og 10 Meter bred, men Længden er overordentlig varierende, — fra 15—30 Meter og helt op omkring 100 Meter. Undertiden kan Langdysse ved en Tværrække af Sten være delt i to Afdelinger, hver med sit Kammer. Det er f. Eks. Tilfældet med en Langdysse ved Priorskov i Thoreby Sogn (Fig. 20). Dysse er 23 Meter lang og 8 Meter bred. Den er omsat med Randsten og har i den ene Ende en Rest af den anden Række Sten.

Disse mægtige Gravmonumenter har til alle Tider vakt Undren og sat Fantasi i Bevægelse. Saxos Bemærkning om, at der fordem maa have været Kæmper i Danmark, som kunde løfte de store Sten, har været godkendt helt op imod vore Dage. De store stenkredsede Dysser blev almindeligt opfattet som hellige Steder og Dyssekammeret som et Alter, hvor der ofredes til de hedenske Guder. Vor lærde Ole Worm skriver 1643 i sin »Monumenta Danica« om

Dysserne: »Altret er ofte en Jordhøj, paa hvis Top der staar tre vældige Sten, der bærer en fjerde, som baade er sværere og bredere, saa der dannes ligesom et Bord. Underne er der en Hulhed, som af og til er tom, men ofte er fyldt med Jord og Sten, bestemt til at modtage Offerblødet. Oftest findes der Flintstene til at slaa Ild med; thi kun saaledes maatte den Ild antændes, hvormed Ofret skulde brændes«. Den stenhegnede Plads gjorde efter Worms Opfattelse tillige Tjeneste som Tingsted, hvor der blev skiftet Lov og Ret samt som indhegnet Kampplads til Tvekamp mellem Kæmper. Der vilde ikke være Grund til nu at skænke Worms Forklaring Opmærksomhed, hvis ikke den var blevet fastholdt og godkendt ikke alene af hans Samtidige, men af de Lærde gennem halvandet Hundrede Aar, ja blandt Almuen var Benævnelse Alter og Tingsted endnu gængse for mindre end 50 Aar siden. Indenfor Arkæologien blev de gamle

Forestillinger ikke helt aflivede før Worsaae 1843 — altsaa 200 Aar efter Worm — udgav sit Skrift »Danmarks Oldtid« og beviste, at de mægtige Monumenter var Stenalderens Begravelser.

De største Dysser kan have meget store Kamre. Der er kun et Skridt herfra og til Jættestuerne, og forøvrigt er de store Dyssekamre og Jættestuerne brugt Side om Side, saa der ikke kan drages noget bestemt Tidskel mellem dem.

Højden i Jættestuerne er gerne mellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Meter, Længden som oftest mellem 5 og 10 Meter. Hele Stuen skulde i Modsætning til Dyssen dækkes med Jord, og derfor var det nødvendigt at lave en lang Gang, saa Adgangen til Kammeret til enhver Tid var fri. Gangen sattes ligesom Kammeret af Sidesten og Dæksten. Bredden er sjældent over 1 Meter og Højden mellem 1 og $1\frac{1}{2}$ Meter. I Reglen anbragtes Gangen midt for Kammeret, men der kendes ogsaa Afvigelser fra denne Regel. Om Højens Fod blev ofte anbragt en Kreds af store Sten. Det er særlig paa Lolland, at denne Arv fra Dyssen er bevaret ved Jættestuerne. Hos os er de gerne lidt smallere i den ene Ende, et Træk, som man sjældent finder andre Steder i Landet. Men vi har ogsaa Eksempler paa Jættestuer med runde Kamre. Det er Tilfældet med en Stue paa Matrikelnr. 17 i Flintinge (Fig. 21). Tvermaalet er knapt 2×3 Meter, altsaa en meget lille Stue.

Jættestuerne, som laa gemt under deres Jordhøje, var ikke saa iøjnefaldende for Befolkningen som Dysserne; men deres Tilstedeværelse blev naturligvis jævnlig konstateret og gav Fantasien frit Spillerum. De gamle Sagn om Jætterne med overnaturlige Kræfter og af overnaturlig Størrelse blev naturligvis straks sat i Forbindelse med disse store Kamre og gav dem Navnet Jættestue. Man udnævnte dem til Bolig for Jætterne, skønt Misforholdet mellem Rummets Omfang og Jætternes formodede Størrelse ikke let kunde forliges. Da Jættetroen blev opgivet, gik man over til at betragte Jættestuerne som Stenalderfolkets Boliger. Endnu henimod Midten af forrige Aarhundrede hæv-

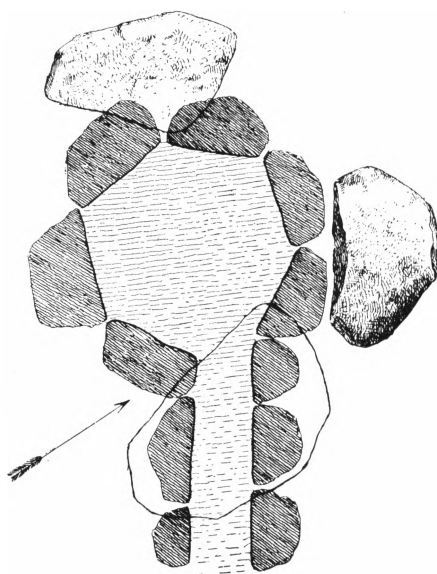

Fig. 21: Jættestue med rundt Kammer paa Mtrnr. 17 i Flintinge. To af Kammerets Dæksten er væltet ned. (Efter A. P. Madsen).

dede den svenske Professor Sven Nilsson, at Jættestuen var menneskelige Boliger, og i lange Tider fandt hans Forklaring Støtte hos enkelte Arkæologer. Nu er forlængst alle disse Fantasier og Vrangforestillinger affivet, men nu, da man ogsaa kender noget til Stenalderfolkets Boliger, er der blevet Plads for en ny Undren; men denne Gang over den himmelvide Afstand mellem den overmaade primitive og usle Bolig, der tilfredsstillede de Levende, og saa den uforgængelige, monumentale Bolig, man med Opbud af mægtige Kræfter og Anstrengelser rejste de Døde. Og straks rejser sig Spørgsmaalet: Hvorledes kunde man med den Tids beskedne Hjælpemidler udføre dette Kæmpearbejde?

Teorierne herom er forskellige. Hovedvanskeligheden laa selvfølgelig i Anbringelsen af Dækstenene uden at rokke Sidestenene af Stilling. De mægtige Sten blev bragt til Stedet ved med Løftestænger at rulle dem frem paa runde Stænger. Derfor er Jættestuerne ikke som Bronzehøjene anbragt paa naturlige Højder i Terrænet, da dette vilde gøre Arbejdet endnu vanskeligere. Naar man var naaet frem med Stenene, var det ikke saa vanskeligt at faa Sidestenene rejst, naar der blot var Hænder nok og passende Løftestænger samt Stenmateriale til at kile under Stenen, hver Gang den blev løftet en Kende. Men det værste: Dækstenene stod tilbage. En af Teorierne gaar ud paa, at Højen udenom Kammeret var op-

kastet før Sidestenene blev rejst, og naar de var paa Plads, blev Kammeret fyldt med tæt stampet Jord og Sten, saa man ved Hjælp af Løftestænger, Kiler og Ruller kunde faa Dækstenene paa Plads uden at Sidestenene, som man skulde ind over, blev rykket ud af Stilling. Det hele Arbejde har — hvorledes man end greb det an — krævet megen Indsigt og rigtig Beregning, for at Trykket af Dækstenene kunde fordeles ligeagtigt; det ses da ogsaa, at de er nøjagtigt afkilede ved Indskydning af mindre Sten. Naar Kammeret var færdigt, blev den indvendige Fyld atter fjernet. Jættestuens mægtige Sten er som Regel valgt med megen Omhu, saa de Sider, som skulde vende indad, var saa flade som mulig for ikke at stjæle for meget af den kostbare Plads. Var passende Sten ikke for Haanden, gik man ikke af Vejen for Arbejdet med at kløve de svære Blokke; thi der forekommer tit i Jættestuerne kløvede Sten. Kløvningen er formentlig foregaaet paa den Maade, at der er hugget en Rille, hvor man ønskede Stenen skulde flække, hvorefter Stenen ophededes med Ild og pludselig afkøles med Vand. Det skal da være let at flække den efter Rillen ved Hjælp af Kiler. Naar alle de store Sten var bragt paa Plads, blev de mange Aabninger, der fremkom i Væggene ved Stenenes uregelmæssige Form, fyldt med større og mindre Sten. Det samme gjaldt Loftet, hvor man lagde et Lag Ler over Pakningerne for at forhindre

Vandets Nedsivning i Kammeret.*) Endelig blev Gulvet belagt med flade Sten eller Grus, men det sker ogsaa, at man kun har planeret den naturlige Lerbund. Og saa var Stuen endelig færdig til at modtage de Døde og deres Gravgods.

Man imponeres over det mægtige Arbejde, den rørende Omsorg, den store Ærbødighed og Respekt, som gav sig Udtryk i disse mægtige Dødeboliger, der med Tidens ovenud tarvelige Menneskeboliger som Baggrund virker dobbelt monumentale. Derfor virker det nærmest som et Chock, naar man samtidig konstate-

*) Om alle disse Forhold gives udførligere Oplysninger i Sophus Møllers »Vor Oldtid«.

rer, at det samme Folk en skønne Dag rydder Jættestuen ved uden Spor af Ærbødighed for de før saa højt hædrede Døde at smide deres Gravgods og deres Ben ud af Stuen eller, naar det gik højt, hen i en Krøg for derefter ved Baalbrænding i Stuen at rense den til Optagelse af andre Døde. Denne opsigtsvækkende Fremgangsmaade er paavist saa ofte, at den maa kaldes ret almindelig. Alligevel leder man efter en Forklaring paa dette overraskende Sindelagskifte. Man fristes til at tro, at den Dødekultus, der gav sig Udslag i de mægtige Gravminder, ikke angik de Døde i Almindelighed, men kun Ens Nærmeste, at det med andre Ord var en Anekultus, en Slægtsdyrkelse. Det

Fig. 22: Jættestue ved Frejlev.

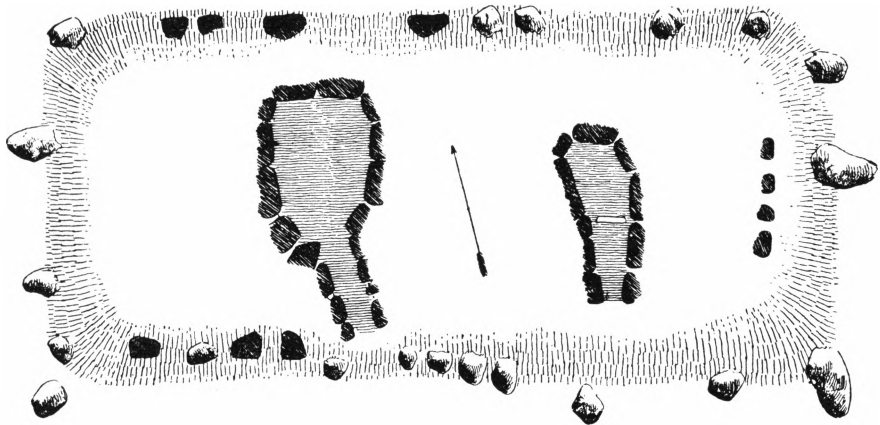

Fig. 23: Langdyssen ved Orebygaard. (Efter A. P. Madsen).

kunde i saa Fald vel tænkes, at naar den Slægt eller Stamme, der havde rejst Kammeret, var uddød eller bortflyttet, blev det taget i Brug af en ny Slægt eller Stamme, der saa ryddede det for alle den uvedkommende Sager og Skeletter — en Fremgangsmaade, som var uendelig lettere end at bygge et nyt Gravmæle. Ligefrem Erobring kan ogsaa ligge til Grund, idet man maa gaa ud fra, at de forskellige Stammer her som hos alle barbariske Folk ofte førte blodige og hævnerrige indbyrdes Fejder, hvad jo ogsaa det gentagne Gange konstaterede Menneskeæderi tyder paa. Havde man saa overvundet Fjenden og taget hans Bygd i Besiddelse, var det en hel Fryd at haane de Forgængere, han selv hædrede saa højt. Det var kun Jættestuefolket, der øvede sli­ g hensynsløs Færd. Engravsfolket, der besejrede det, viste de Overvundnes Døde fuld Respekt. Det er ikke sjældent, det benyttede de forhaandenværende Grave, men skete det ved at lægge en ny Grav i Toppen

af en gammel Høj, blev den underliggende gamle Grav aldrig forstyrret, og var det en Jættestue, man tog i Brug, kunde dens Skeletter nok blive stuvet til Side og isolerede, men aldrig forhaanet ved Udsmidning.

— Enkeltgravsfolket medførte en ny Religion og som Navnet antyder en ny Gravskik med kun ét Lig i hver Grav. Deres første Grave i Jylland er yderst tarvelige: en Fladmarksgrav med en Kiste af Træ eller raa Sten. Jættestuefolkets højt udviklede Gravkultur har formentlig paavirket det nye Folk. Det første Skridt var en lille stensat Grav, et Kammer af raa Sten, kun en Meter lange og en halv Meter brede, saa Liget af en Voksen maatte trykkes voldsomt sammen for at komme ned i Kisten. Graven blev dækket med en lille, lav Høj. I Reglen foretrak man dog at benytte de gamle Beboeres Grave. Man lagde den nye Grav over den gamle uden at forstyrre denne og anbragte over den nye en vældig Stendynge.

Da Enkeltgravsfolket naaede Øerne, var deres Fordringer til Graven steget betydeligt, og det var da meget fristende at benytte den store Mængde af Jættestuer og Dysser. Af de sidstnævnte var særlig de store Dyssekamre, der i Formen mindede om de store jyske Stengrave (Fig. 23), de foretrukne.

Det gamle Jættestuefolk var som Trælleklasse naturligvis færdig med at bygge store meget fordrende Stengrave og blev henvist til den simple Fladmarksgrav. De fik end ikke Lov vedblivende at benytte de store Jættestuer, de selv med megen Dygtighed og under stor Møje havde bygget. Stuerne blev overtaget af det nye Folk, der mærkelig nok viste de Overvundnes Døde mere Hensyn end de Levende, og mere end Jættestuefolket selv ofte havde vist ved deres brutale Tømning af en gammel Grav. Eroberne undte de ukendte Døde frem-

deles en Plads i Graven, de maatte blot vige Hæderspladsen i Stuen og nøjes med Gangen. Her ophobedes Jættestuens Indhold af Gravgoods og Skeletter, hvorefter Gangen blev lukket for begge Ender med Sten. Adgangen til Graven skaffede man sig saa ved at fjerne en af Endestenene i Graven eller ved at nedvælde en af Dækstenene. Ligene blev anbragt paa Jættestuens Bund, og naar Graven ikke mere skulde benyttes, fyldtes den med Jord og Sten helt op til Dækstenene. Mange lollandske Jættestuer er, som vi senere skal se, benyttet paa denne Maade. Men jævnsides med disse Fællesbegrovelser dyrkede det fremdeles sin egenartede Gravform: Enkeltgraven; men ganske vist i en Form, der afveg meget fra den oprindelige beskedne Grav. De lollandske Enkeltgrave er Stenkister dannet af kløvede og tilhuggede Sten baade i Siderne og i Dækket.

BRONZEALDEREN

En tusindaarig Stortid.

MAN regner, at Bronzealderen, der spænder over tusind Aar, begyndte i Danmark for 3500 Aar siden. Skellet er — her som mellem de andre Perioder — ikke skarpt. Slutningen af Stenalderen var i ikke ringe Grad paavirket af Bronzen, og Flintindustrien fortsætter langt ind i Bronzealderen; endnu ved dens Slutning gjorde Stenredskaberne stadig Tjeneste blandt Fattigfolk. Bronzealderens Fodfæste i Danmark ligger to—tre Aarhundreder senere end f. Eks. i Böhmen og England. Det skyldes dels vort Lands isolerede Beliggenhed, dels og navnlig dets Mangel paa de til Bronzens Fremstilling nødvendige Metaller: Kobber og Tin. Bronzealderen er Oldtidens mest straalende Periode. Det skyldes ikke alene den herskende Klasses overlegne Dygtighed og skabende Evne, men ogsaa Forholdene i Evropa. Der var faldet Ro over Folkeslagene. De stærke Folkestrømninger, der for Danmarks Vedkommende gav sig Udslag i Stenalderens stadige Indvandring af fremmede Folk, var forbi. De ved Engravfolkets Erobring af Landet skabte Tilstande med en Overklasse og en Underklasse bliver varige. Jættestuefolkets Efterkomme-

re faar overladt Slidet med Jorden og Kvæget og Besværet med det grovere Haandværk i Flint, Ler og Træ. Engravfolkets Efterkommere bliver den højt kultiverede Overklasse, der med beundringsværdig Dygtighed udbygger Handelssystemet og gennem sine organisatoriske Evner skaber en fast Samfundsordning, der under Udnyttelse af alle Hjælpemidler fører frem til en betydelig Velstand, og det til Trods for Landets absolute Fattigdom paa det Metal, der præger og dominerer Udviklingen gennem Tusind Aar. Arkæologerne deler Bronzealderen i en ældre og en yngre Del. Der er egentlig slet intet Skel mellem dem ud over, at Ligbrændingen, som ogsaa optraadte i ældre Del, bliver eneraadende i yngre Del, og da vi senere i samlet Form skal beskæftige os med alle Oldtidens Gravmindesmærker paa Lolland, ser vi her bort fra denne Deling og behandler hele Perioden under ét.

Landbruget.

Det var altsaa ikke lyse Tider for det gamle Agerbrugsfolks Æt. Den Omstændighed, at Agerbruget synker ned i en lavere Klasse og bliver Trællearbejde, bevirker en Tilbage-

gang først og fremmest i Arealet, men formentlig ogsaa i Udbytte pr. Enhed. Tilbagegangen i Arealet skyldtes bl. a. den overlegne Foragt, hvormed Overklassen behandlede den ved Skovrydning møjsommelig tilvebragte Agerjord, idet man ved Opbygningen af Periodens talrige og mægtige Gravhøje tog rask væk af den let tilgængelige Muldjord og lod Undergrunden ligge som døde og udyrkelige Pletter. Der gik et anseeligt Areal Agerjord til Spilde ved Anlægget af en eneste Høj, og naar man ser Bronzealderhøjene samlede i store Grupper, forstaaer man, at hele Bygdens Agerjord efterhaanden blev lagt øde til Ære for Overklassens Døde. Naar en gammel Bygd skulde opgives, blev Arbejderklassen sat i Gang med at rydde og afsvie nye Arealer, der da gerne valgtes i Nærheden af Kysten, hvor man var nærmere ved Havet og de for Handelen nødvendige Udskibningssteder. Korn dyrkningen laa iøvrigt i samme Spor som tidligere. Kornsorterne var Hvede og Byg, Havren viser sig, men spiller foreløbig ingen større Rolle. Det samme gælder Hirsén, der er fundet i flere Bronzealdergrave, bl. a. i en ved Nagelsti. Ploven var endnu ikke opfundet, men Idéen var paa Vej; *Arden* (Fig. 24) var i Brug. Det var en stor Træpind med Trækgren til Okseforspandet og Styregren til Manden. Vende Plovfure kunde den ikke og var altsaa ingen Plov, men den kunde ved at trækkes paa Kryds og Tværs oprode Jorden og skabe et nogen-

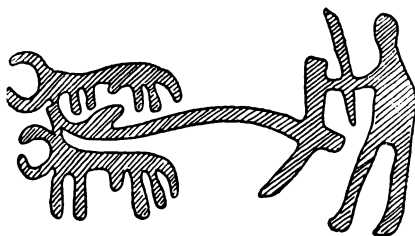

Fig. 24: Helleristning af *Arden*, den ældste »Plov«.

lunde anvendeligt Saabed. Som Høstredskab mødte man nu Bronzeseglen, der nærmest er Stenseglen i forstørret Udgave.

Klimaet var stadig mildt, saa Kvæget kunde gaa ude omtrent hele Aaret, og Foder var der nok af i Engdragene og paa Bredderne af Aaer og Søer. Husdyrholdet har sikkert haft større Interesse for Overklassen end Agerbruget. Faaret gav Kød og Uld til Klæder, Koen gav Mælk og Kød, og dens Hud var Mandens Sengeleje i Livet som i Døden. Koen gjorde desuden Tjeneste som Trækdyr. Hesten var forbeholdt Overklassen som Ridedyr og som Led i dens religiøse Ceremonier og Fester. Smør har ikke været kendt; derimod Ost. I Bronzealdergrave er fundet nogle mærkelige Kar med en tre cm bred Aabning i Bunden og talrige Gennemboringer i Karvæggen (Fig. 25). Arkæologerne har opfattet dem som Ostekar. Hvis Karrets Indre blev dækket med et Klæde og derefter fyldt med ostet Mælk, vilde Vallen flyde gennem Aabningerne i Bunden og Siderne, og den grødede Oste-masse blive tilbage.

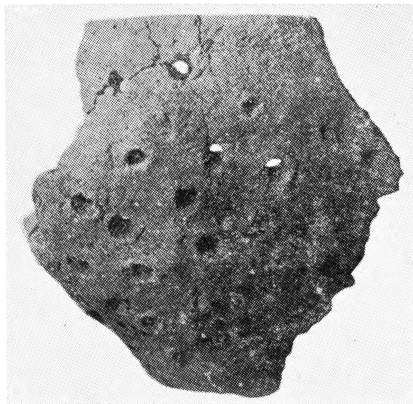

Fig. 25: Ostekear. (Efter G. Hatt).

Meget tyder paa, at man i denne Agerbrugets Forfaldsperiode har søgt Erstatning for det ringere Kornudbytte i visse vildtvoksende Planters Frø, det gælder bl. a. Pileurter og Hvidmelet Gaasefod. Sidstnævnte, der er alm. paa dyrket Jord, fandtes f. Eks. i saa overvættets Mængde i Fylden om Kisten i en jysk Grav, at man maa formode, den har været fredet og benyttet; dens Frø er næringsrige og indeholder baade Fedt og Æggehvdestoffer, men virker tillige afførende. Nydt i større Udstrækning har den ikke været noget helt behageligt Næringsmiddel.

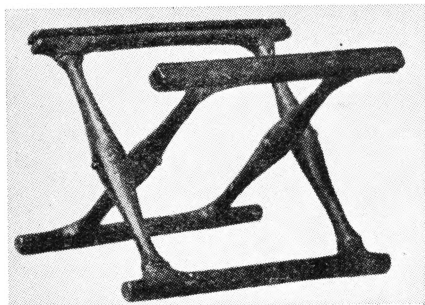
Med Engravfolkets Komme i Stenalderen forsvinder ethvert Spor af Bopladser, og denne mærkelige Mangel hersker gennem hele Bronzealderens første Del.

I Ligbrændingsgravene mod Periodens Slutning har man fundet de saakaldte »Husurner«, d. v. s. Urner til Asken og de brændte Ben i Form af et rundt Hus med Aabning (Røg-

hul) i Toppen. Nogle Arkæologer har opfattet disse Urner som Kopier af Tidens Huse, medens andre kun opfatter dem som en Mode, naaet herop gennem en langsommelig Rejse fra Orienten. For denne Opfattelse taler jo den Kendsgerning, at de runde Huse, der antydningvis er konstateret i Ældre Stenalder, er forladt i Yngre Stenalder, paa hvis Bopladser der var firkantede Huse. Alligevel kan Tilstedeværelsen af den runde Hustype i Bronzealderen ikke helt ud forkastes, efter som man nylig under Tomten af en ældgammel Gaard ved Karise har fundet Oldtids Hustomter og deriblandt et Par runde. De var uden Arne og har maaske været Forraadshuse, medens Beboelseshusene har været firkantede. Man maa formode, at Overklassen har haft Boliger med Anvendelse af halvt tilhugget Tømmer. Herredømmet over Tømmertildannelsen fremgaar jo bl. a. af de store Bulkister i Periodens Grave. Hele Husspørgsmaalet trænger dog til nærmere Klaring.

Den Tilbagegangs- og Stilstands-Periode, som kendetegner Landbruget, ramte ogsaa Haandværket for saa vidt Lerkarrene og andre af Dagliglivets Redskaber angaar. Derimod gælder det ikke Vaabnene. Her presser, som vi senere skal se, Herrefolket Jættestuestammens Flintsmede op til at præstere deres ypperste i den ulige Konkurrence med Bronzevaabnene. Perioden har iøvrigt en helt ny Haandværksgren at opvise. Det ser ud til, at Trækar og Træskaale i no-

gen Maade har afløst Lerkarrene og været medvirkende eller fremskyn-
dende til Pottemageriets Forfalds-
periode. Træarbejdet er nemlig ofte
smukt udført, f. Eks. i Skaale, der er
pydet med indslagne Tinstifter.
Helt moderne virker en Klapstol af
Træ (Fig. 26), der bar Spor af det
Odderskind, der har dannet Sædet. Af

*Fig. 26: Sammenfoldelig Klapstol af
Asketræ, fundet i en jydsk Grav.
(Efter Johs. Brøndsted).*

Bark lavede man Æsker og Kurve,
sammensyet med Bast af Lind, hvad
ogsaa Stenalderfolket havde gjort,
men maaske ikke i saa rigt varierende
Former.

Handelen.

Rigdomskilden, som opelskede og
gennem hele Bronzealderen opretholdt
det efter Oldtidsforhold imponerende
og forfinede Stormandsvælde, var
Handelen og kunde ikke være andet.
Landbruget rakte næppe videre end
til nødtørfvig Forsyning af Landets
egen Befolkning, og Fiskeriet stod paa
samme Trin. Hvad havde da Bronze-
alderfolket gennem sin Handel at

byde de sydligere Lande i Bytte for
Bronze, Guld og andet, man hentede
hjem derfra? Den vigtigste Eksport-
vare var sikkert Rav, der opsamledes
i Mængde paa Kysterne og var en til
Smykkeforarbejdning meget efter-
spurgt og højt skattet Vare, især i
Mellemeuropa, hvor man fjernt fra
Havet betragtede Rav som et sjælden
fint og kostbart Stof. Ved Siden af
Rav havde man, saa vidt Nutidsøjne
kan se, hovedsagelig Pelsværk, maa-
ske Harpiks og andre nu ukendte
Produkter. Harpiks anvendtes bl. a.
som Tættemiddel, især mellem Støbe-
formene under Bronzestøbningen. Den
er ofte fundet i sammensmeltede,
osteformede Kager, der leder Tan-
ken hen paa Eksport. Stor har Eks-
porten af slige Biprodukter dog
næppe været.

Af Pelsværk kunde man derimod
præstere en Del. Skovene havde et
rigt Dyreliv. Der var foruden Hjorte-
ne — hvis Geviret sikkert var af
Værdi — Bjørn, Los, Ulv, Ræv,
Vildkat, Maar, Egern, Odder og
Bæver m. fl., og Overklassen har
sikkert med sin Sans for at udnytte
alle Muligheder ogsaa drevet Jagten
som Erhverv med Udførsel for Øje.
Alligevel er det forbløffende, at Uden-
rigshandelen kunde drives op til det
betydelige Omfang, som de indførte
Mængder af Bronze og Guld er Ud-
tryk for. Bebyggelsens Fordeling i
Bronzealderen taler ogsaa sit tydelige
Sprog om Handelens Betydning. Pe-
riodens Bygder paa Øerne ligger
næsten alle ved Kysten. Det gælder

specielt Lolland-Falster. De allerfleste Bronzehøjgrupper — der kendetegner Bebyggelsen — ligger ved Udskebningssteder, der for manges Vedkommende er Smaahavne den Dag i Dag. Taars og Onsevig staaer tomme, men der er store Bygder ved Urne, Egholm, Kragenæs, Ravnsborg, Blans, Bandholm, Guldborg, samt ved Nysted, Handermelle og i Nærheden af Rødby Havn. Tilsvarende Forhold kan noteres paa Sjælland. Fra disse Udskebningssteder stod Bronzealderens Skibe ud over Østersøen og gennem de store Floder langt ind i Tyskland. De saakaldte Hellestninger (Billedindridsninger) paa Sydsveriges Klipper og store danske Sten viser os disse primitive Baade, som formentlig har været Kanoer, bestaaende af skindovertrukne Træstel uden Mast, Sejl eller Ror, men padlet frem af et talrigt Mandskab. Det var vovelig Færd, men man levede Livet kækt og farligt, og der er ingen Tvivl om, at man med en mægtig Flaade af disse skrøbelige Fartøjer holdt Handelen vedlige ad de forskellige store Ruter.

Man er ikke nu i Stand til at trække Linierne fastere op for denne Handel; men at den har været betydelig, fremgaar af den Kendsgerning, at Danmark, som hverken ejede Bronze eller Guld, tilbyttede sig disse Metaller i saa rigt Maal, at der kunde oparbejdes en Hjemmeindustri i Bronze og Guld af betydeligt Omfang og i en selvstændig Stil af høj kunstnerisk Værd og spændende over

det meste af Tusinde Aar og vel at mærke paa en saadan Maade, at nordisk Kultur her hævder sig med Glans overfor Kunstretningerne i det øvrige Evropa. Det er et beundringsværdigt og imponerende Resultat, Bronzealderens Overklasse naaede gennem sine handelsmæssige og organisatoriske Evner. Den naaede ikke alene at skabe et velstaaende Samfund, der paa alle Maader hævdede sig overfor heldigere stillede Lande, men den kunde endog paa sin Velmagts Højde danne Kolonier i Nordtyskland, hvad Oldtidsfundene dernede giver uomstødelige Beviser for, Kolonier, der for en stor Del utvivlsomt havde Lolland-Falster som »Moderland«.

I Bronzealderens allerførste Tid møder man i Gravgodset og Offerfundene — hvorfra vi har vor Viden om ældre Bronzealder — færdige importerede Bronzevaaben og Guldsmykker; men det varer ikke længe, før man udelukkende importerer de to Metaller i Raavarer. Gullet kom her til i tynde Spiralringe, der vel undertiden blev anvendt som Smykker, men Reglen var dog Omsmelting og Forarbejdning i selvstændige Former og Mønstre. Den Omstændighed, at der ofte er brudt større og mindre Stykker af Ringene, kunde tyde paa, at Gullet ogsaa er anvendt som Betalingsmiddel Mand og Mand imellem. Er denne Formodning rigtig, har vi her i Nordens Bronzealder de første Forløbere for en Handel, hvor Varerne bliver betalt med en Slags

Mønt i Stedet for at tilbytte sig dem for andre Varer.

Bronze fik man i Barrer, eller man importerede dens Grundstoffer: Kobber og Tin og støbte den selv i den Legering, man ønskede. Naar man tilsætter Kobber en halv Snes pCt. Tin, bliver Resultatet Bronze, der er haardere end Kobber og smelter hurtigere, saa den teknisk set er lettere at have med at gøre. Tintilsætningen kan varieres efter den Haarhedsgrad, Bronzen skal have. Bronzealderfolket var som sagt Mestre i at støbe og ornamentere Bronzen, men befattede sig mærkelig nok ikke meget med Udhamring, skønt de ikke kunde undgaa at se mange Eksempler paa denne Gren af Bronzeindustrien Syd fra.

Vaaben.

Det rige Gravudstyr i de store Bronzealder-Høje giver alle ønskelige Oplysninger om Mandens Vaaben. De ældste viser Udslag af den ulige Kamp mellem Flint og Bronze. Flintdolken findes Side om Side med Bronzevaaben. Flintpilene holder længst Stand, de hævder sig langt ind i Bronzealderen. Indenfor de store Vaaben viger Flinten hurtigere, dog først efter umaadelige Anstrengelser for at faa den til at følge med, Anstrengelser i saa fantastiske Udslag som Fremstilling af et Sværd af Flint. De første Bronzevaaben blev selvfølgelig indført Syd fra. Et af de ældste er det korte Sværd, hvoraf der er fundet et Par paa Lolland. Det

ene (Fig. 27) blev fundet i en Mose ved Thorupgaard i Bregninge Sogn, hvor det var henlagt som Offer til Guderne. I Sandhed et fornemt og værdifuldt Offer; thi at dette Sværd i Stenalderfolkets Øjne har været en Seværdighed, et Vidunder, siger sig selv. Mere interessant end selve Bronzesværdet er dog Flintsmedens dristige Forsøg paa at eftergøre det i Flintens haarde, genstridige Materiale. Han har virkelig naaet at fremelske et alenlangt Sværd (Fig. 27) dannet af en mægtig Flintblok. Det er forbløffende godt gjort, men Anstrengelserne og den dygtige Præstation var forgæves. Kampen var for ulige; den gamle Flintsmid maatte trods sine fremragende Evner blive den lille. Saa gav han op og overlod til sine mindre dygtige Fæller at føre Haandværket videre i Arbejderklassens Tjeneste og Redskaber. Hvem véd, maaske kastede han sig over Bronzestøbningen og høstede her nye Laurbær. I al Fald gik Bronzestøbningen sin Sejrsgang i Danmark. I Vaaben saavel som i Smykker oparbejdede man sin egen Stil. Det gjaldt Sværdet, der gennemløb en rig Udvikling, og det gjaldt i ikke mindre Grad Øksen.

Sværdene er glimrende Arbejde, ofte er de prydede med Guldbelægning eller Guldtraad. Det er særlig Øerne, som her gaar i Spidsen. Man vidste nok, hvad et saadant Sværd var værd, og derfor kviede man sig tit ved at lade det gaa i Graven med den Døde. Saa snød man, d. v. s. man

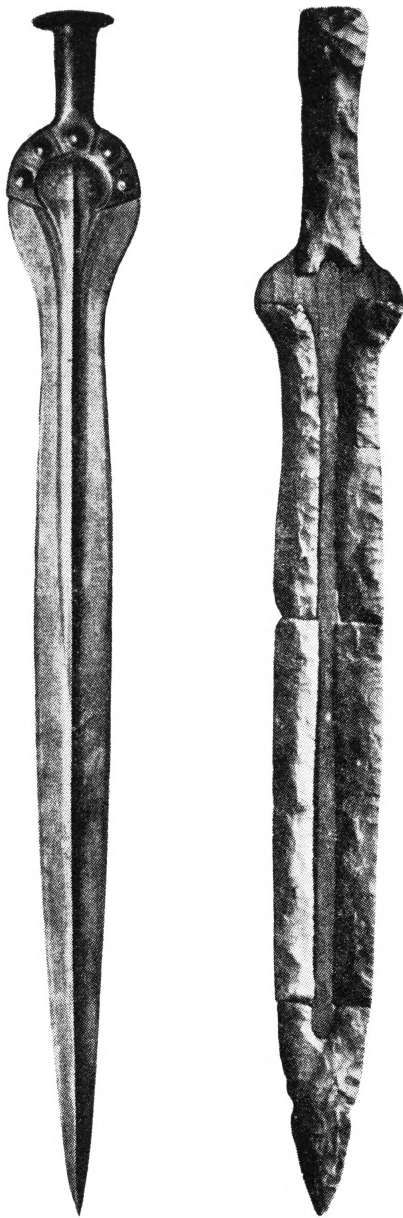

Fig. 27: Til venstre det ældste danske Bronzesværd fra Thorupgaarde. Til højre Flintsmedens Forsøg paa at efterligne det i Flint. (Efter Johs. Brøndsted).

stak en Dolk i Sværdsmeden i Graven og beholdt selv Sværdet. Man maa hurtig have fundet paa en Fortolkning, der gjorde dette Bedrag religiøst forsvarlig, thi hen mod Periodens Slutning opstod der paa en Maade en hel Industri af »Dødesværd«. For Skams Skyld anvendte man først udslidte Vaaben, der fik en Oppudsning eller i Tilfælde af Bruden Sammenflikning, der vel fik dem til at tage sig ud, men aldeles ikke gjorde dem anvendelige til noget som helst. Senere gik man et Skridt videre og støbte Miniatursværd — Legetøj, hvis man tager det haardt — til Anvendelse som Gravgoods. Den lange Fredstid og de gode Kaar øvede til sidst ogsaa sin Indflydelse i nedadgaaende Retning paa Sværdet. Det blev finere og elegantere, nærmede sig mere og mere et Paradevaaben, der mere havde Karakter af Hæderstegn end af Kampsværd. Tilsidst forsvinder det danske Sværd helt og erstattes af daarligere Varer. Det er Forløberne for Tusindaarsrigets Fald.

De tre Hovedformer for Økser er: Paalstaven, Celten og Skafthulaksen (Fig. 28 a og b). De to første Navne er egentlig uden Mening og kun bibeholdt som et Levn fra Arkæologiens yngste Dage.

Paalstaven er et Økseblad, hvis Nakke er formet i to smalle tyndt udløbende Flader. Naar denne Økse skulde fæstes, maatte man have en Gren med et vinkelbøjet Hoved; den vinkelbøjede Del blev spaltet, og heri blev den tynde Øksenakke ind-

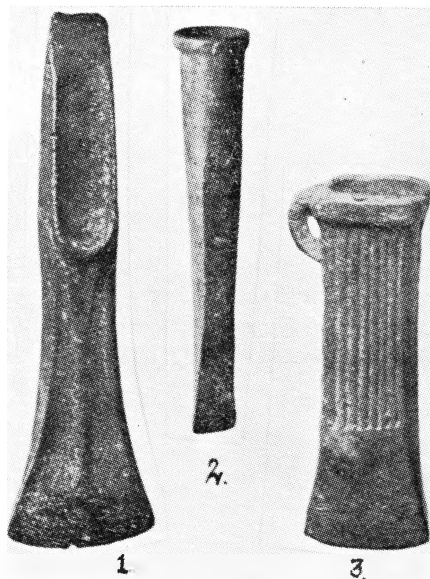

Fig. 28 a: Øksetyper. 1 Paalstav.
2 og 3 Celt.

stukket og fastbundet. Paalstaven formedes baade som Arbejdsøkse og Stridsøkse.

Celtens Nakke endte i et hult Rør, hvori Skaftets vinkelbøjede og tilspidsede Hoved blev indstukket. Ved Rørets Munding var en Øsken bestemt til Hjælp ved Fastbindingen til Skaftet. Celtens har ikke spillet en saa fremtrædende Rolle som Paalstaven.

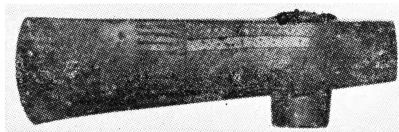

Fig. 28 b: Skaftthuløksen.

Skaftthuløksen var støbt med et Hul til Skaftet, altsaa den for Nutidsøjne naturligste Form, men den

krævede jo betydeligt mere af det kostbare Metal. Det er den specielle Stridsøkse, der senere, da Øksen som Kampvaaben gik af Brug, udviklede sig til Helligøkse, et Gude- og Tilbedelsestegn, der ofte optræder som Offerfund. Ved Helligøksen er det dekorative traadt i Forgrunden. Øksen er stor. Eggen stærkt udsvunget og Nakken ender i en flot Knop. Bladet er stærkt ornamenteret. Senere antager Helligøksen rent fantastiske Former og tilsvarende uhyre Størrelse.

Spyd og Skjold, Bue og Pil fuldendte Vaabenudstyret. Pilene findes baade i Flint og Bronze. Buen er selvfølgelig ikke bevaret. Skjoldet kunde være af Træ, men Bronze var naturligvis bedre. Fig. 29 viser et Bronzeskjold fra en Mose i Nr. Kirkeby paa Falster. Det er 68 cm i Tværmaal og bestaar af en tynd Plade, hvis yderste Rand er bøjet om en tyk Bronzetraad, saa Kanten blev i Stand til at modstaa et drøjt Hug. Forsiden er rigt ornamenteret omkring

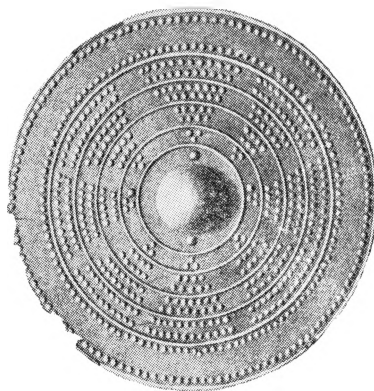

Fig. 29: Bronzeskjold fra Falster.
(Efter A. P. Madsen).

en i Midten anbragt Bule. Haandtaget paa Bagsiden er af massiv Bronze. Skjoldet er nedlagt som Del af et større Offerfund, thi i dets Nærhed var tidligere fundet to Bronzesværd samt forskellige Dele af to Lurer. De er senere restaurerede og viser sig at være af en sjælden Façon, idet Røret havde Form, saa Blæseren kunde tage det om Livet.

Samtidig med, at Sværdet ligesom svinder i Betydning som Kampvaaben, øges Forkærligheden for *Spydet* eller Lansespidsen. Den naar op til anselige Dimensioner og er rigt prydet med Vaabensmedens fineste Mønstre. Denne Ændring i Vaabenbruget maa formentlig skyldes, at man nu fremstillede Skjolde, der kunde afbøde selv de voldsomste Sværdhug. Med *Spydet* kunde man lettere komme udenom det skjærmende Skjold.

Dolken var vel for Manden mere en Nyttekniv og Prydkniv i den daglige Paaklædning. Men ogsaa Kvinden bar Dolk, hvad Gravfundene viser, og for hende er det vel at opfatte som et Forsvarsvaaben overfor de Angreb, hun kunde være udsat for om ikke paa Livet, saa paa sin Person.

Klæderne.

Gennem Aftryk i Ler fra Yngre Stenalder har man som tidligere omtalt Beviser for, at Vævning af Uldtraad allerede den Gang var kendt. Men udover det lille Vidnesbyrd i Ler fik man intet at vide. Fra tidlig Bronzealder kan Danmark derimod,

ene af alle Verdens Lande, møde med fuldt bevarede Klædedragter for baade Mænd og Kvinder. De særlige Omstændigheder, der har givet os den enestaaende Forrang, fortjener at anføres. — Oldtidsfolket har selvfølgelig tidligt gjort den Erfaring, at en Pæl, slaaet ned i Engjord, holder sig længere frisk end en Pæl i tør Jord. Omhuen for at bevare den Døde har faaet Bronzealderfolket til at udnytte denne Erfaring ved at omgive Kisten med et tykt Lag af Eng- eller Kærjord, ofte hentet langt fra Højen. I Jyllands sandmuldede Egne — hvor Højene med Dragtfundene findes — sker Eng- og Kærdannelsen ofte paa den Maade, at Højernes Overflademuld af Regnen skylles ned i Lavningerne. Denne nedskyllede Jord, der er rig paa hel- og halvforraadnede Plantestoffer, har Evne til at bevare opsuget Vand og til, naar den er vandmættet, at standse videre Indtrængen af Vand. Ovenover denne Kerne af Engjord rejstes saa Højen af Stedets sandmuldede Jord. Regnvandet, der i Aarenes Løb sivede ned gennem Højen, udskyllede Sandjordens Jærnforbindelser og Humussyre og førte dem ned til Engjordslaget, der optog dem, indtil den var vandmættet, saa standsedes den nedsivende Fugtighed og afsatte sig rundt om Engjorden som et Lag, der efterhaanden dannede den jernholdige, uigennemtrængelige Al, der kom til at omgive Kisten og det nærmeste Parti af Højen med et for Luft og Vand uigennemtrængeligt Lag. Engjorden

over og under Kisten var selvfølgelig ikke vandmættet, før Kisten var fyldt med Vand, og dette Vand, som alt-saa bliver staaende i Aartusinder, er surt af Humussyre og derfor konserverende, ikke mindst naar det gælder Uld, Haar, Horn og Træ. Det er disse særlige Omstændigheder, der har bevaret Klæderne i de jydsk Bronzehøje. Trækisterne har selvfølgelig ogsaa været anvendt i Ældre Bronzealders Høje paa Lolland, men her som andre Steder er de opløst og forsvundet; de særlige Omstændigheder, bl. a. Sandet, der betinger Dannelsen af det jernholdige Vand, har ikke været til Stede.

De Bronzealderdragter, som er bevaret, er Overklassens, thi kun den blev begravet i Storhøjene. Tøjet viser, at Uldspinding og Vævning var gamle Færdigheder, der havde naaet et fremskredet Stadium. Ulden fik man fra det gedehornede Faar, der langt op imod vor Tid endnu fandtes paa Færøerne. Det har paa Halsen og langs ned ad Ryggen et tæt Lag stride, sortbrune Dækhaar, og deres Tilstedeværelse i Vævningen gav tidligere Anledning til den Misforstaaelse, at der blev blandet Hjortehaar i Ulden. Sakse kendtes ikke i Bronzealderen. I Fældetiden om Foraaret blev Ulden rusket af Faaret — en Fremgangsmaade, der tidligere ogsaa anvendtes paa Island og Færøerne — og ved Slagtingen om Efteraaret blev Skindet med Ulden paa rullet sammen og henlagt en Tid, indtil Ulden løsnedes saa

meget, at den kunde rykkes af. Der anvendtes kun mørk Uld til Klæde- dragten; den lysere finder man kun i Tæpper.

Der er to Former af *Mandsdragter*, en beskedne og en finere. Den beskedne bestaar af et Lændeklæde, der naar til Knæene, og en Kappe i Form af et Stykke Tøj, der, kastet over Skuldrene og ligeledes naar til Knæene. Den finere bestaar af en Kofte uden Ærmer, holdt oppe ved Snipper og Læderremme, en kort, som gaar over højre Skulder og fæstes til en Knap paa Ryggen, og en lang, der gaar under venstre Arm og op over højre Skulder. Denne Kofte er sammensyet af flere Stykker Tøj og naar lidt nedenfor Knæene. Om Livet holdes den tæt sammen af et Læderbælte, hvis fornemste Opgave dog er at bære Sværdet. Kappen er et stort folderigt Klæde, som slaas over Skuldrene, saaledes at der fremkommer en ombøjet Krave. Alligevel bliver Kappen lidt længere end Kof- ten. Heller ikke Kappen har Ærmer, og under Kamp eller andre fri Bevægelser af Armene maatte den kastes. Fig. 30 viser en Kopi af denne Mandsdragt anbragt paa levende Model. Bukser var ukendte og ikke heller nødvendige i det ret milde Klima; de opstaa først under Jernalderens køligere og fugtigere Vejr. Fod- beklædningen kendes kun gennem Højenes bevarede Rester af Sko eller vel snarere Sandaler af Læder. For at skaane Huden mod at blive gnavet af det stive Læder, anvendte man

Fig. 30: Mandsdragten kopieret paa levende Model af Margrethe Hald.

Fodklude, eller, naar det var særlig fint, randsyede tyksaaede Uldsko. Hovedbeklædningen var en rund, tyk pullet ulden Hue, bestaaende af mange Lag med kunstfærdig Syning i forskellige Mønstre og beklædt med Flos af lange Uldhaar. Den maa have været meget varm at gaa med, og man mener derfor, at den særlig var beregnet til at bæres under Kamp, da dens mange bløde Lag nok kunde

afbøde Virkningerne af selv ret drøje Hug.

Kvindedragten bestod af en Trøje med halvlange Ærmer, et Snoreskørt og, hvor Trøjen og Skørtet mødtes, et Bælte, der endte i Frynser eller Kvaeste og fortil samledes under den store Bælteplade af Bronze. Det mest bemærkelsesværdige ved denne Dragt er Snoreskørtet. Det bestaar af svære Uldsnore, der oventil er flettet sammen i et Bælte, hvorfra Snorene hænger frit ned, forneden er de stukket ind i smaa 3 a 6 Centimeter lange Bronzerør, der tjener til at stramme Snorene og give Skørtet Glans. Og saa den nederste Kant er sammenflettet. Skørtet er saa vidt, at det gaar to Gange om Livet, men har ligefuldt været et meget luftigt og ikke i gammeltdags Forstand strengt blufærdigt Klædningsstykke, men at betegne det som udfordrende — hvilket undertiden sker — er Udtryk for en stor Misforstaaelse; thi udfordrende eller ikke udfordrende er jo kun et Spørgsmaal om Mode. For 60—70 Aar siden skulde Nederdelen slæbe paa Jorden, saa selv Fødderne knapt kunde ses. Nu maa de unge Pigers Kjoler ikke gerne naa længere end til Knæene, og kun de allerældste af os bruger Ordet udfordrende om de Badedragter af det mindst mulige Stof, hvori de Unge driver deres Strandflirt. Hvad Bronzealderen endelig angaar, da fandtes Parringscener og Guder med abnorm kraftig seksuel Potens almindelig indridset i Sten som Helligbilleder, der mindst af alt

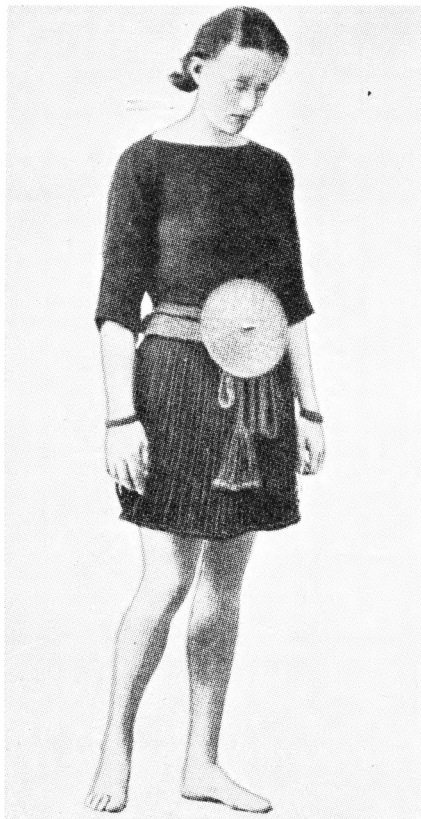

Fig. 31: Egtvedpigens Dragt kopieret paa levende Model af Margrethe Hald.

vakte Forargelse. Snoreskørtet har derfor næppe foraarsaget erotisk Uro hos det andet Køn.

I Fig. 31 er fremstillet en Kopi af Bronzealderens Kvindedragt paa levende Model. Tanken om, at dette Snoreskørt maatte være for luftigt om Vinteren, har faaet Arkæologerne til at drøfte Spørgsmaalet om Bronzealderens Kvinder ikke har haft en Vinterdragt, og Opmærksomheden er da henledt paa de Tæpper, der ofte dækker det meste af Kvinde-

liget i Kisten. Disse Tæpper synes i de fleste Tilfælde alt for store til at agere Skørt, alligevel har Margrethe Hald forsøgt at anbringe det som Skørt ved at lade Tæppets øverste Del falde som en Garnering ned om Livet (Fig. 32). Arkæologerne er dog som Regel ikke tilbøjelige til at anerkende denne Anvendelse af Tæppet, der unægtelig ogsaa giver et Billede, som bedre passede til de før nævnte Damer fra 70'erne end til

Fig. 32: Kopieret paa levende Model af Margrethe Hald.

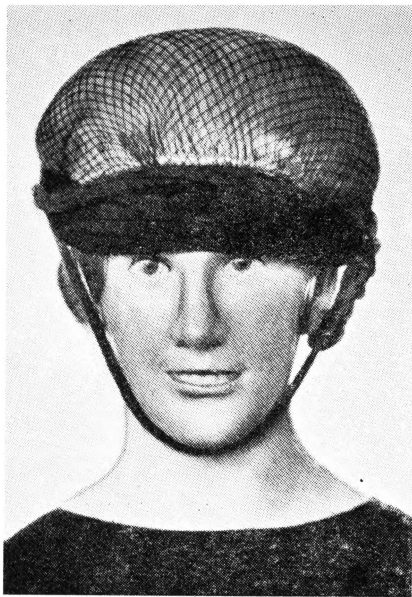

Fig. 33: Skrydstruppigens Frisure.
(Efter H. C. Broholm og
Margrethe Hald).

Bronzealderkvinden, der skulde bevæge sig paa Arealer, der var alt andet end planerede. Man er tilbøjelig til at mene, at de i Kvindegravene fundne Tæpper kun har været nedlagt i Kisten for at dække Ligets Krop paa samme Maade som Mandens Kappe, der altid ligger udbredt over Liget. Et andet Spørgsmaal, der fremkalder divergerende Meninger, er Frisuren. Den er vidt forskellig i de to bedst bevarede Kvindegrave: Egtvedpigens og Skrydstruppigens. Den førstnævnte har nærmest haft en saakaldt Pagefrisure, d. v. s. Haaret kort afskaaret lige over Panden og halvlængt i Nakken og Siderne. Sidstnævnte havde derimod en meget raffineret og indviklet Haaropsætning

Foran paa Hovedbunden var anbragt en Valk af Hestehaar, og over den var Haaret anbragt i kunstfærdige Snoninger, der har krævet baade Tid og Øvelse. Det hele var dækket eller holdt sammen med et Net af Hestehaar. Til yderligere Beskyttelse laa en Hue eller Kyse af tæt Fletværk med lange nedhængende Baand. Denne vidtløftige Frisure (Fig. 33) bliver af Skrydstrupgravens Undersøger betegnet som en Dødsdynt, der er udført efter Døden for at Liget kunde tage sig ud. Det lyder noget anstrengt, men faar staa hen, indtil nye Undersøgelser belyser Spørgsmaalet fra andre Sider.

Smykker og Toiletsager.

Fra Gravudstyr og Offerfund har man rig Viden om de Smykker og Toiletgenstande, den forfinede Overklasse var udstyret med. Kvindens Pynt var selvfølgelig den mest iøjnefaldende, og den vokser i Omfang med den fremadskridende Stortid. Om Halsen bar hun enten Guldtraad snoet i flere Spiraler eller en bred, rigt ornamenteret Bronzekrave eller hyppigere vredne Bronzeringe med stærke Spil af Lys og Skygge, de saakaldte »Wendelringe«. Foran paa Bæltet bar hun i Periodens første Del en lille Pynteplade, der frem i Tiden efterhaanden voksede til en fantastisk og ret generende Størrelse (Fig. 34); den størst kendte maaler 20 cm i Tværmaal. Senere faar den en Konkurrent i Bæltedaa- sen, ligeledes af Bronze. Laaget og

Fig. 34: Bælteleplade, 20 cm bred.
(Efter Johs. Brøndsted).

Daasens Bund havde Øskner til Gennemstikning af en lille til Bæltet fastgjort Rem. Daasens Bund, der altsaa vendte fremad, var som Efterligning af Bæltelepladen hvælvet, rigt ornamenteret og løbende ud i en Spids (Fig. 35).

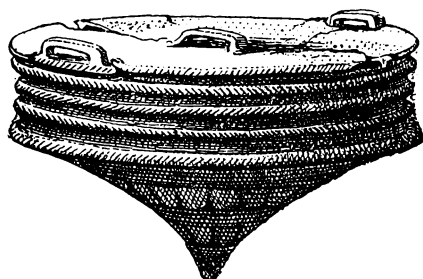

Fig. 35: Bæltedaase, ogsaa kaldet Hængekar. (Efter Sophus Müller).

I Daasen gemte Kvinden sine Smaating; den var med andre Ord Datidens Dametaske, der har faaet det noget misvisende Navn »Hængekar«. Det antager i Periodens Løb rent fantastiske Former. Bunden bliver hvælvet, rigt ornamenteret, og Størrelsen vokser stadig indtil et Tværmaal af 20 cm, medens Dybden kunde væ-

Fig. 36: Bæltesmykke af Bronze, ca. 14 cm højt og lige saa bredt. (Efter Neergaard).

re over 10 cm — altsaa et Smykke, der fyldte godt paa Maven. Bæltelepladen lod sig dog ikke saadan distancere, men voksede til et fantastisk Stykke, der mest af alt minder om en Bordklokke (Fig. 36). Med en Diameter af 14 cm og Højde af 15 cm. stikkende ud fra Maven, er det en baade ubekvem og komisk Prydelse.

Foruden disse forskellige vældige Bæltepyrdelser var der ofte rundt om Bæltet flere Smaaplader, de saakaldte »Tutuli«. Om Haandlede bar Kvinden Bronzeringe af forskellig Form, ofte Spiralringe i tætte Vindinger, undertiden ogsaa massive kraveformede Ringe, om Armen svære Ringe, der i deres mest hazarderede Form var store hule Pølser, de saakaldte »Vulstringe« (Fig. 37), paa Fingrene havde hun Ringe enten af Guldtraad eller massivt Guld, og i Ørene Ringe af Guldtraad, der, naar Spiralerne var

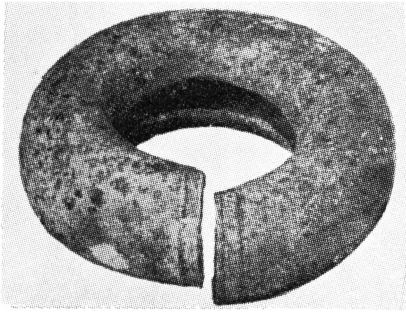

Fig. 37: *Vulstring. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen).*

store, blev hængt over Øret, altsaa ikke fastgjort i det. Ogsaa om Anklerne bar hun Bronzeringe, der formentlig har siddet over Fodbeklædningens Skaft. Pynt manglede Overklassekvinden altsaa ikke; hun var, naar hun optraadte i fuld Stads, endog meget stærkt behængt. Ogsaa Naalene, der holdt Tøjet sammen, var smykkeformede; det gælder baade Hovedet paa den almindelige Naal og Stangen paa »Sikkerhedsnaalen«, der fik en pladeagtig Form for at kunne pyntes med Ornament. Periodens »Sikkerhedsnaal« var uden Fjeder og maatte sikres paa anden Maade. Den rigtige Sikkerhedsnaal med Fjeder, de berømte »Fibula«, tilhører en senere Periode.

Kvindens Toiletsager bestod i en kort Kam med lange Tænder og stort Nakkeparti (den findes baade i Horn og i Bronze), dernæst en lille Kniv, Naale og en Øreske. I sin Bæltedaase eller i dens Sted en lille Barkæske, syet sammen med Lindebast, opbevarede hun desuden sine Snurrepiberier,

der sikkert maa opfattes som Amuletter eller Troldsager, f. Eks. en Uldtraad med mange Knuder om en Totkohaar, et Fugleluftrør, en Slangehvirvel eller en Egernkæbe, en Hestetand, en Falkeklo, et forstenet Søpindsvin og lign. Dolken ved Bæltet fuldendte hendes Udstyr.

Troldtøjet eller Amuletterne findes ogsaa i Mandsgrave, maaske leder de her Tanken hen paa Datidens »Medicinmænd«. Ogsaa Kammen og Naalen, saavel den lige som Bøjlenaalen, hører til Mandens Nødvendigheds-genstande. Vaabnene var selvfølgelig hans fornemste Udstyr. Af Smykker bar han kun en Ring, der i fornemme Mandsgrave er en Arming, dannet af en vreden eller riflet Guldstang, ejendommelig ved, at Riflingen aldrig er ført ud til Ringens Ender. Den er saa karakteristisk for et større Gravudstyr, at Arkæologerne har betegnet den som Værdigheds- eller Rangtegnen for Høvdingen. Senere i Perioden udvikles denne saakaldte »Edsring« til et endnu fornemmere Smykke i svære Former og med tæt sammenstødende, skaalformede Ender (Fig. 38). Det for Manden specielle Toiletudstyr er Ragekniven, Pincetten og »Tatoveringsnaalen«.

Der er aldrig fundet Spor af Skæg i Bronzealderens Grave. Hvis Mændene havde baaret Skæg, maatte dette være at finde lige saa godt som Hovedhaaret og Haar fra andre Dele af Legemet. Der kan derfor ikke være Tvivl om, at den i vor Tid saa moderne Glatragning ogsaa har været Mode

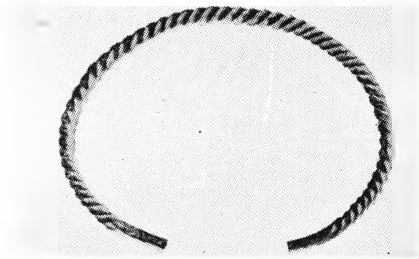

Fig. 38: »Edsringe« af Guld. Til v. den ældre Form, til h. den nyere og fornemmere. (Efter Johs. Brøndsted).

for 3000 Aar siden. Rageknivene af Bronze er ret almindelige i Bronzealderens Gravudstyr, Knivens Skafteende er undertiden afsluttet i et Hestehoved (Fig. 39), sjældnere i et Menneskehoved og da oftest en Kvindes. Bladet er som Regel rigt ornamenteret og bemærkelsesværdigt ved, at man her ikke indskrænker sig til de sædvanlige Mønstre, men ogsaa fremstiller Figurer, Mennesker, Slanger, Skibe, Solskiven m. m. Pincetten har næppe haft anden Anvendelse end til Udtrækning af Skæghaar, hvor disse ikke var tættere, end at det var formaalstjenligt at udtrække dem fremfor at fremme Væksten ved stadig Barbering. Sæbe var jo et ukendt Begreb, men er maaske blevet erstattet med et eller andet Stof til Ind-

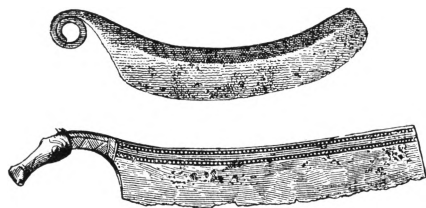
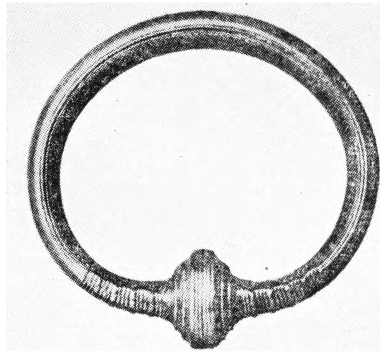

Fig. 39: Rageknive. (Efter Sophus Müller).

gnidning før Barberingen. Bronzekniven kunde naturligvis aldrig naa en Skarphed, der blot i ringe Maade kunde maale sig med en fin Staalknivs, og den stadige Barbering har derfor næppe været nogen Nydelse for Bronzealdermanden, og man forstaar, at han, naar det lod sig gøre, foretrak at fjerne Haarene med Pincetten. Den havde i Begyndelsen ret brede Læber, saa den kunde tage flere Haar ad Gangen, men faar senere en mere spids Form.

Hvad Tatoveringen angaar, da siger det sig selv, at den ikke kan paavises i Gravene, da der desværre ikke findes Mumier blandt vore Oldtids Døde. Alligevel har Arkæologerne dømt den fine Naal i Mandens Udstyr til at være en Tatoveringsnaal, idet man har draget sine Slutninger ud fra kendte Skikke i andre Lande.

Religion.

Hos alle primitive Folk er Religionen en Nyttereligion: Tilbedelsen har til Formaal at skaffe den Bedende materielle Goder. Det gælder helt ud Bronzealderfolket. Tilbedelsen maatte

da for det gælde de Naturguddomme, der raadede for Varme og Væde til Jordens Afgrøder, Frugtbarhed hos Dyr og Mennesker, Held paa Havet i Handelens og Skibsfartens Tjeneste o. s. v. Personlige Guder var ukendt i det meste af Bronzealderen. Tilbedelsen gjaldt selve Solen som Varmegiver, Væden i Form af Kilden og det rindende Vand, Vinden i Form af Skyerne over Havet. For alle disse Guddomme dannede man Billeder, der repræsenterede selve Guddommen.

Solen fremstilledes først paa yderst primitiv Vis i det i Sten udhuggede Solbillede, en Cirkel med et Kors, det saakaldte Hjulkors (Fig. 14) og senere paa mere festlig Vis i Form af en forgyldt Bronzeskive. Berømt er Solvognen fra Trundholm, fundet i en Mose i Odsherred, hvor den var

henlagt i søndret Tilstand som Offer til Solen. Solskiven var forspændt en Hest, og begge var anbragt paa en sekshjulet Vogn (Fig. 40). Billedet skal forestille Solens Gang over Himlen. Det er Agerbrugerens Opfattelse af Solens Bevægelse. For Sømanden var Tanken om den hestetrukne Sol fremmed, og derfor finder man i Helleristningerne Solskiven anbragt paa et Skib, der antyder dens Gang over Havene. Den fundne Solvogn er som sagt en Offergave og maa betragtes som en Kopi af den store Solvogn, der havde sin Plads i Solhelligdommen og ved Solfesterne blev trukket ud over Markerne og tilbød her saavel som i Helligdommen. Hensigten med Offergaven var at skaffe Sol, altsaa et Stykke Magi eller Trolddom, en hos primitive Folk al-

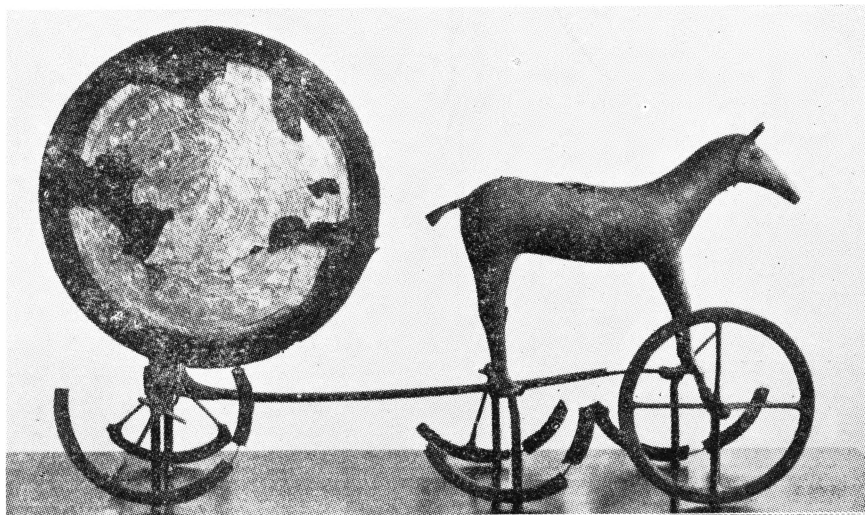

Fig. 40: Solvognen fra Trundholm, Længden er ca. 60 cm, Højden ca. 40. (Efter Johs. Brøndsted).

mindelig Fremgangsmaade, hvorved man haabede at skaffe sig det i Ofret udtrykte Ønske opfyldt.

De saakaldte Kedelvogne — Bronzekar paa fire Hjul —, der er fundet baade herhjemme og i Udlandet, tolkes paa tilsvarende Maade som den fundne Solvogn. De er smaa Kopier af den store Kedelvogn, der ved Regnfesterne blev trukket rundt fyldt med Vand. De var bygget saaledes, at de ved Kørslen gjorde megen Larm, der skulde efterligne Tordenen. Offergaven til Regnguden findes undertiden nedlagt i rindende Vand eller i Kilder og Brønde. Men Kilden blev ogsaa tilbudt som sundhedsgivende, f. Eks. naar Offergaven bestod i en Række Sværd, sikkert nedlagt af Krigere, som søgte Helbredelse. Troen paa Kildens helsebringende Evne har forøvrigt holdt sig helt op imod vor Tid.

Tegnet paa Frugtbarhedsguden findes i de skaalformede Stenfordybninger. Kraftens og Arbejdsgudens Tegn var Øksen, der bevarede sin Plads som Helligtegn gennem hele Bronzealderen. Som man ofrede en Sol til Solguden, saaledes ofrede man Økser til Økseguden. Disse Ofre kendes fra hele Yngre Stenalder, men den Gang var det kun Arbejdsøksen, der indtog denne Hædersplads. I Bronzealderen er det Stridsøksen, som er Helligtegn, og Økseguden maa da være blevet en Krigsgud. I Bronzealderens Storhedstid blev disse Økseofre fremstillet specielt til Offerbrug, d. v. s., at de var saa store og fanta-

stisk formede, at de var uanvendelige til Brug. Rigt udsmykkede og straalende var de at se til; men havde til Gengæld nærmest Karakter af Attrap, idet de kun bestod af en tynd Bronzeskal støbt over en Lerkerne. Ogsaa Sværd og Spyd har været udlagt som Offergaver til den Guddom, de repræsenterede. I Helleristningerne findes Mandsbilleder med Øksen i imponerende Størrelse, højt oprakt til almindelig Beskuelse og Tilbedelse. Store Sværd og Spyd er i Helleristningerne fremstillet paa tilsvarende Maade. Det er Overklassens Ofre, der stadig her er Tale om; men Underklassen, der ikke havde Raad til slige Flotheder, hvorledes affandt den sig med sin gamle Øksegod? Overklassens Religion var selvfølgelig ogsaa Underklassens, andet vilde ikke blive taalt, og den havde da kun ét at gøre, fortsætte sin gamle Tradition med Stenøkser. Derfor finder man helt mod Bronzealderens Slutning Skaftuløkser af Sten med et saa lille Skaftul, at praktisk Brug har været umulig; det er Fattigfolks Helligøkser anvendt saavel til Offer som til Brug ved religiøse Fester.

Mod Bronzealderens Slutning viser der sig en stedse stigende Tendens til at personificere Guddommene: fremstille dem i menneskelig Skikkelse, men udstyret paa en Maade, saa Forveksling med et Menneske var udelukket. Det kunde gøres ved at forsyne Guden med Hale eller Horn eller ved en abnorm Udvikling af et eller andet Lem. Frugtbarhedsguden

fremstilledes f. Eks. som en mandlig Figur med en overmaadig kraftig seksuel Potens. En Figur med en Kæmpehaand med vidtudspilede Fingre forestiller formodentlig Kraftguden eller Lynguden, der ofte i den ene Haand holder en kæmpemæssig Økse. Ogsaa Solguden fremstilledes i personlig Skikkelse som en bevæbnet Mandsfigur. Paa Rageknive er han fremstillet med en Sol som Hoved, omgivet af Straaler. I Helle-ristninger har han Solskiven paa Kroppen som et Skjold, men af saa store Dimensioner, at det ikke kan forestille et Skjold (Fig. 41).

Det er givet, at der ogsaa har været kvindelige Guddomme. Der er fundet smaa Kvindefigurer af Bronze,

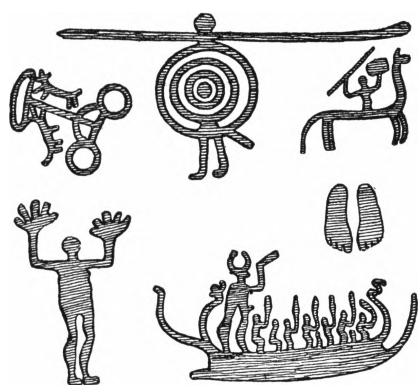

Fig. 41: Helleristninger: Øverst til venstre en tohjulet Vogn med Aag og to Heste; i Midten en bevæbnet Mand med Skjold og Vaaben eller vel rettere Solguden i personlig Skikkelse med Hale; til højre en Rytter med Skjold og Spyd. Nederst til venstre Guden med de store Hænder; til højre et Skib med en Gudeskikkelse samt Mandskab med oprakte Aarer. (Billedet efter Sophus Müller).

der er henlagt som Offer og sikkert har været Miniaturgengivelser af de Gudinder, som havde Plads i Helligdommene. Figurerne er knælende, men dette maa ikke opfattes som en Bedestilling, men som en tronende. En af Gudinderne fremstilles som kørende en Slangehest, en fantastisk Figur med en slangebugtende Krop forsynet med Hestehove og Hestehoved. En anden af Kvindefigurerne har store dobbelte Halsringe, store Ørenringe og begge Hænder paa Brystet, en Stilling, der tydes som Frugtbarhedstegn. Det er sikkert til denne Gudinde, at de fundne Halsringe er ofret.

Til alle de forskellige Guddomme ofrede man ikke alene ved de store religiøse Fester, men ogsaa i Dagliglivet, ved en eller anden forestaaende Begivenhed, hvortil man paakaldte vedkommende Guddoms Bistand til et heldigt Forløb. Ofret blev da henlagt i en Mose eller under en Sten eller paa et eller andet helligt Sted, hvor det var beskyttet mod gridske Menneskers Havesyge. Det var selvfølgelig halsløs Gerning at stjæle disse Offergaver. Kvinderne ofrede deres fineste Smykker, dels Bronzesmykker, dels Guldringe, undertiden ogsaa Madvarer, og Mændene ofrede deres Vaaben og Ringe. Blandt Offerfundene fortjener et Fund i Godsted Mose at fremhæves, fordi det viser, at Menneskeofre og formentlig Menneskeæderi ikke var ukendt ved de store religiøse Fester. Ofret bestod nemlig af Madvarer, et Bronzesmykke og et Kranium, der manglede Un-

derkæben. Kraniet er formentlig med dets Indhold af Hjerne betragtet som en Delikatesse. Det er selvfølgelig den ofrende Kvindes Part af det Menneske, en Kvinde i Fyrreerne, der er ofret ved Festen. Der er gjort mange Offerfund paa Lolland; men derom senere. Der er endnu et af Mændenes Ofre, der maa omtales — skønt Stiftet her kun er repræsenteret med et enkelt Fund fra Falster — det er *Lurerne*.

Der hviler megen Mystik om disse ejendommelige, flot svungne, over meterhøje Instrumenter, der altid er fremstillet parvis som Pendanter (Fig. 42), saa de aabenbart er indrettet paa at virke parvis. Alene denne Omstændighed peger paa religiøst Brug. Udtrykket »Kampluren gjalder« er sikkert kun en poetisk Vending. Til Signalhorn under Kamp var de sikkert for upraktiske. Lurerne er gerne støbt i to Stykker, saa man ikke

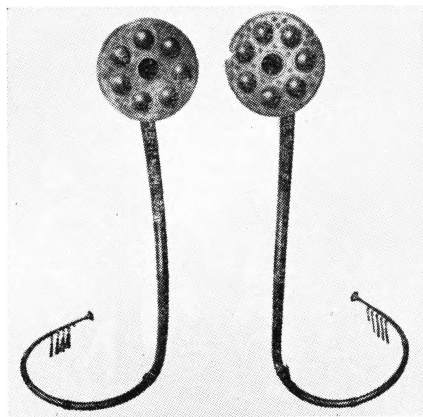

Fig. 42: Lurpar. (Efter Johs. Brøndsted).

ved Beskadigelser skulde støbe hele Instrumentet om. Fra det tragtformede Mundstykke svinger Røret sig i flotte Buer op til Lydaabningen, der omgives med en Plade, der byder et rigt Felt til Forsiringer. Bag paa Pladen er der ophængt smaa knebelformede Klaprestænger, der, naar Luren rystes, frembringer en kastagnetagtig Lyd. Lurens Toneregister er noget begrænset, men stadig nye Øvelser i dens Betjening viser, at det er langt fyldigere end først antaget. Hvilken Guddom de mange Lurofre er tiltænkt, er man ikke klar over.

De forskellige Guddomme har sikkert haft deres Helligsteder, hvor de store religiøse Fester afholdtes. Hellestningernes Billedrække, er formentlig Gengivelse af disse Fester, men de er ofte vanskelige at opfatte og forstaa. Der er Processioner, Ombæring af Helligtegn som Sol og Økse, Dans, Lurblæsning, Hestekampe, Kampe Mand mod Mand, Parringscener m. m. Det er sikkert altsammen sket under barbariske Former; thi Bronzealderens Overklasse var og blev Barbarer trods deres i Oldtidsforstand lapsede Manerer med Barberkniv og Haarpincet. Den Kunstsans, der røbes i deres Smykker og i deres Vaabens Mønstre og Former, skal ses Side om Side med de Menneskeofringer og det Menneskeæderi, der var Højdepunktet i deres religiøse Fester. Og deres dygtige Overklasseregimenter skal ses i Belysning af den Kendsgerning, at det faldt dem naturligt at dræbe et Tyende og lægge dets

brændte Ben i dets Herskers eller Herskerindes Grav for, at det ogsaa i den anden Verden kunde være til hans eller hendes Tjeneste.

Bronzealdergravene.

Engravfolkets Enkeltgrave fortsætter gennem ældre Bronzealder, men den lille Forhøjning, der oprindeligt dækkede Kisten, vokser mere og mere i Omfang og Højde. Paa Højens Bund findes Kisten af raa eller flækkede Sten eller af Træ. I sidstnævnte Tilfælde ofte som en Bulkiste, d. v. s. en udhulet Træstamme gennemskaaret paa langs, saa den nedre og større Del danner Kisten, den øverste Laaget. Undertiden er der endda over denne Kiste anbragt en større udhulet Træstamme, saa det bliver en Slags Dobbeltkiste (Fig. 43). Kisten lægges paa et Leje af Sten, og er det en Bulkiste, er Stenlaget rundbuet efter Stammen. De lollandske Kister er alle bortraadnede, og det rundhulede Stenleje er saa det eneste Tegn paa, at der har været en Bulkiste. Hele Kisten blev ofte dækket med en Hoben Sten inden Jordhøjen opkastes. Slutelig omgaves Højen med en eller to

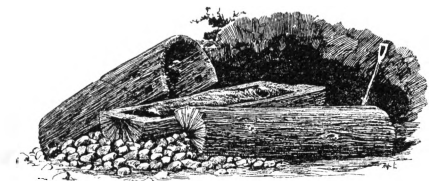

Fig. 43: En Bulkiste med Laag og det halvtøndehvælvede Overdække. (Efter Sophus Müller).

Kredse af Sten. Gravhøjenes Bundflade kan variere fra 12—15 til 35—40 Meter og Højden fra 2—3 helt op til 7—8 Meter, f. Eks. Baunehøj i Birket og Charlottehøj i Torrig Skov. De største Høje er ofte Resultat af Kappelstrid mellem de enkelte Slægter. En middelstor Høj fra ældre Bronzealder har en Bunddiameter paa ca. 20 og en Højde paa ca. 3 Meter. Højen er Stormandens Gravmæle. Underklassen maatte nøjes med Grave paa flad Mark.

Højene skulde ses viden om og erindres, derfor blev de oftest anbragt højt i Terrænet, helst nær Boplads og Alfارvej. I Jyllands lettere Egne, hvor Højene er bedre bevarede, kan man ofte konstatere, at de ligger langs de gamle Færdselsveje og da særlig paa begge Sider af et Vadested, hvor flere Veje mødtes. Paa Øerne er saadanne Iagttagelser sjældnere, fordi saa mange Høje er ryddede; men Antydninger i den Retning mangler dog ikke helt her paa Lolland, f. Eks. i Søholtskovene og ved »Vadestedet« mellem Hejrede Sø og Søndersø. Da Højene blev anlagt, hvor de bedst kunde ses, er det klart, at Skovene aldrig blev benyttet til Gravplads. Hvor der nu er Skove med Gravhøje, har der ikke været Skov i Oldtiden, og omvendt kan man her paa Øerne, om end med Forsigtighed, gaa ud fra, at hvor der er Skove uden Gravhøje, har der ogsaa været Skov i Oldtiden. Paa en underlig Maade blev Begreberne Enkelt-

grav og Fællesgrav blandet sammen; thi ganske vist var Højen rejst som Minde om Stormanden, men han fik ikke Lov at besidde den alene, Ætten benyttede den som Gravplads og lagde nye Grave over den gamle og ude i Højens Sider. Meget ofte benyttede man Stenalderens Grave og lagde den nye Grav oven over den gamle og forøgede Højens Højde og Omfang. Mange store Bronzealderhøje gemmer derfor en Jættestue i deres Bund. En Høj kan saaledes have Begravelser, der spænder over et Tidsrum af tusind Aar eller mere. Der er Høje, som rummer op til en Snes Grave over og udenom den oprindelige Grav. Den stadige Benyttelse af Højen gik tit ud over dens oprindelig smukke kuplede Form. Langhøjene er opstaaet ved, at man ved hver ny Begravelse har lagt den nye Grav i Niveau med den gamle og bygget til Højens ene Side, eller man har lagt en ny Grav mellem to Tvillinghøje og opfyldt Mellemløbet. Langhøjene kan være af betydelig Længde; den i Torrig Skov er f. Eks. 40 Meter. Højenes senere Grave findes aldrig i Nordsiden, hvor Kulden og Mørket herskede — en Fordom, der levede helt op mod vor Tid, idet Pladsen Nord for Kirken kun blev benyttet til Forbrydere og Selvmordere og undertiden til de allerfattigste, der hverken havde Slægt eller Venner.

Skete Højsættelsen ved Sommer-tid, blev der gerne over Kistens Bund strøet et Lag af Skovkørvel eller andet Grønt. Derover lagdes en Ko-

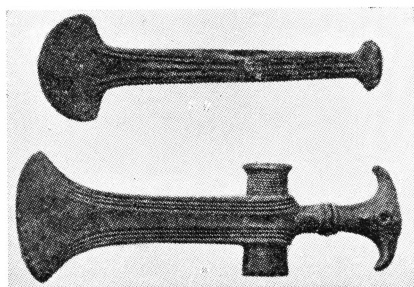
hud med Haarene opad — den Dødes Soveskind i levende Live. Liget blev lagt paa Ryggen i udstrakt Stilling i sine Dagligklæder. Manden fik sine Vaaben og Kvinden sine Smykker med i Kisten og ikke sjældent en Dolk. Begge fik endvidere en Drik i et lille Kar af Bark eller Træ. Saa dækkedes Liget med en Kappe eller et Tæppe, Kohuden foldedes sammen over det hele, og Kisten blev lukket.

Mod Slutningen af ældre Bronzealder begynder Ligbrændingen at faa Indpas og vinder efterhaanden mere og mere Terræn, indtil den mod Bronzealderens Slutning er blevet eneraadende. Den nye Gravskik var ikke Følgen af en ny Religion. Det var en Skik, der kom ude fra og langsomt vandt Fodfæste. I Begyndelsen medførte den ingen Ændring i Gravens Form eller Udstyr; men Misforholdet mellem den store Kiste og den lille Hob brændte Ben var for stort til at holde i Længden. Lidt efter lidt indskrænkedes Graven. Sværdet satte en Tid Grænse for Formindsnelsen, men da man gik over til at anvende Miniatur-Sværd som Gravgaver, var denne Hindring fjernet, og Kisten skrumpede ind til et lille Stenkammer af omkring en halv Meters Længde med én Bundsten og én Dæksten, omsat med Paksten. Drikkekarret forsvinder samtidig af Graven, og Klædet, der oprindeligt svøbtes om de brændte Ben som Mindelse om Ligklædet erstattes af Urnen. I Begyndelsen anvendtes et eller andet Kar fra Husholdningen som Urne,

men altid med afslaaede Ører for at markere, at det ikke mere var Brugskar. I Urnen anbragtes de brændte Ben sammen med smaa Gravgaver, Ringe, Fibula og lign. Urnen blev langs Randen om Laaget tættet med Harpiks eller Ler og nedsattes i Kisten, der enten kan være dannet af flade Stenfliser eller af Træ; i sidstnævnte Tilfælde er den omgivet med en Pakning af Sten. Højen over Urnegraven er som Regel lille; de findes gerne gruppevis i Skovene (Fig. 44), f. Eks. i Gravlunden ved Godsted, i Søholt-Engestoftes Skove

og i Hejreskoven i Soesmarke. Urnen er dog lige saa ofte nedsat i en ældre Høj enten oppe i Toppen eller yderst i en af Siderne.

Mod Bronzealderens Slutning optræder Brandpletten som Førløber for Jernalderens Gravskik. Omhuen for den Døde er blevet ringere, Liget brændes paa Pladsen sammen med Gravgodset. De brændte Ben renses ikke, det hele fejes sammen og anbringes i en Grube paa flad Mark med eller uden Urne. Gravskikken følger altsaa Stortidens rask nedadgaende Kurve og ender i Fattigdom.

*Bronzealderens sidste Strids-
økseform.*

Fig. 44: Samling af Smaahøje fra yngre Bronzealder.

JERNALDEREN

En firehundredaarig Krise.

DE sidste 400 Aar før vor Tidsregning er Oldtidens fattigste Periode. Før første Gang er der Tale om Nød og Elendighed for Danmarks Befolkning. Hidtil havde Naturen venligt og i rigt Maa'l ydet det nødvendige til Livets Ophold; nu blev den overraskende karrig og barsk. Nøds-tilstanden, som vi nu ser den, virker dobbelt grelt med Bronzealderens tusindaarige Velmagtsdage som Baggrund; men for Befolkningen den Gang rummede den ingen Overraskelser eller pludselige Omvæltninger. Var Overgangen mellem Stenalder og Bronzealder flydende, saa gælder det maaske i endnu højere Grad for Overgangen mellem Bronzealder og Jernalder, Forvandlingen fra straalende Rigdom til ussel Fattigdom skete hverken paa én Nat eller paa ét Aarhundrede. Rigdommen svandt lidt efter lidt, og Fattigdommen sneg sig ind Skridt for Skridt efterfulgt af Kulde og Væde.

Krisen var over Folk og Land.

Et Sted skal Kriselinien jo lægges, og Arkæologerne har valgt at lægge den og Jernalderens Begyndelse til 400 Aar før Christi Fødsel. Under Oldtidens mangelfulde Samfærdsmuligheder svingede Konjunkturerne

langsomt; Krisen herskede i sin fulde Styrke i 200 Aar, og det tog andre 200 Aar at faa den helt overvundet og skabe Muligheder for ny Velstand. Krisen havde to Aarsager: Forværringen af Klimaet og Forskydninger af Magtforholdene i Mellemeuropa.

Den langsomme Forværring af Klimaet, der skyldtes geologiske Foreteelser, som vi ikke her skal komme ind paa, resulterede i, at Bronzealderens milde og tørre Klima afløstes af et til Stadighed koldt og fugtigt Vejr, der stillede større Krav til Bolig og Klæder og nødvendiggjorde en delvis Omlægning af Ager- og Husdyrbruget.

Den anden Kriseaarsag var Kelternes Fremtrængen over Mellemeuropa, der virkede som en Spærrebom for Fortsættelsen af det tidligere frie Handelssamkvem mellem Nord- og Syd- og Mellemeuropa. Den rige Velstandskilde, som Handelen gennem hele Bronzealderen havde været for Norden, tørrede ind. Henvist til hovedsagelig at eksistere paa egne Frembringelser — og det netop i en Tid, hvor Muligheden for at øge dem mindskedes kolossalt gennem Klimaforværringen — maatte Danmark og

det øvrige Norden gaa en katastrofal Nødstilstand i Møde.

Kulden gjorde en varmere Klædning nødvendig, og da først og fremmest Dækning af de nøgne Ben, man hidtil havde kunnet gaa med. Bukserne holdt deres Indtog. Fra Jernalderens første Aarhundreder er der ganske vist ikke Fund af dette Klædningsstykke; men i Gravene forekommer hyppigt et primitivt Bæltespænde, som gør Brugen af Bukser i højeste Grad sandsynligt.

For Husdyrenes Vedkommende gjorde Kulden Vinterstaldrum og større Indsamling af Vinterfoder til en Nødvendighed, men medførte saa ogsaa, at Gødningen blev samlet i større Mængder, og den var der haardt Brug for paa de udpinte Agre. Der maatte sættes mere Kraft ind paa Agerbruget, og Bestræbelserne her resulterede da i Opfindelsen af en Plov med Muldfjæld (omtalt Side 12), der gjorde det muligt for Agerdyrkeren at give sig i Kast med en noget sværere Jord, end man hidtil havde formaaet; men den nye Plov krævede til Gengæld større Trækraft i Form af flere Okser og var derfor et ret uhandeligt Redskab, der bl. a. krævede stor Plads under Vendingen ved Enden af Ageren. Den gamle Krog-Plov, Arden, var dog stadig i Brug paa lettere Jorder, og naar man i Jyllands Hedeegne, hvor Oldtidsagrene endnu kan paavises, finder baade korte, firkantede og lange, smalle Agre, forklarer man dette derhen, at de korte er bearbejdet paa Kryds og

Tværs med Arden, medens de lange er behandlet med Muldfjældploven, der formentlig tillige var en Hjulplov.

Afbrydelsen af Udenrigshandelen medførte naturligvis Savn af visse Varer og da først og fremmest Metal, saa Bronzestøbningen omtrent gik i Staa. Jernet var gennem de sidste Aarhundreder kendt; det var nu og da indført i saare begrænset Mængde i Vaaben og Redskaber; men ogsaa det blev nu ligesom Bronzen spærret ude. Situationen var mere end kritisk; men Nød lærer nøgen Kvinde at spinde, og Bronzealderfolkets Efterkommere lærte snart at udvinde Jern af den i Moser og Enge forekommende Myremalm. Den er et tarveligt Naturprodukt i Sammenligning med Bjergenes Jernmalm, men den kunde anvendes og blev det. Udvinningen af Jern af Myremalm kræver meget Arbejde og megen Brændsel; men Skovene var vidtstrakte, og de Okser, man fremstillede af Jernet, var et langt virksomere Redskab ved Træfældningen end Bronzeøkseren. Paa den jyske Hede kan man endnu finde Spor efter Oldtidens Jernudvinding. »Smelteovnene« var yderst primitive og meget brændselsslugende, en lille, 1erforet Fordybning med Sten i Bunden og omgivet af en Lervæg, der af Hensyn til Trækken var gennemhullet. Produktet af Brændingen var meget urent og maatte renses ved Ophedning og Hamring. Ambolten var en stor Sten og Hammeren en mindre Sten, der faldt let i Haanden. Hvad denne Jernudvinding betød for det fattige

forpinte Folk er lettere at tænke end at beskrive. De Redskaber, man fremstillede, overgik langt, hvad man tidligere havde kendt og littede det Slid. Tilværelsen krævede. Det bedste af det hele var, at det nye Metal ikke som Bronzen skulde købes i dyre Domme; Bonden fremstillede det selv og betalte det kun med sin Sved.

Fra den her skitserede tidligste Periode af Jernalderen — der af Arkæologerne betegnes som »Keltisk Tid« eller »Førromersk Tid« — er der fundet nogle Bopladser i Jylland, især paa udyrket Jord, som har henligget urørt siden den i Oldtiden blev opgivet og forladt. Paa Øernes stærkt dyrkede Jorder har Ploven forlængst udslettet saadanne Spor af Oldtidsbebyggelse. Byggematerialer af Træ, Straa og Græstørv er saare forgængelige, og Ploven skal ikke gaa ret mange Gange hen over Husrester i Form af smaa Jordvolde, før ethvert Spor er udjævnet og forsvundet. De jyske *Hustomter* har givet Arkæologerne alle fornødne Vink til Forstaaelse af Husets Bygningsmaade og Indretning. Væggene har været bygget af Græstørv eller Lyngtørv, Taget var dannet af Spær og Grene og tækket med Straa; det var baaret af Stolper inde i Huset og havde i Rygningen et Hul, hvorigennem Røgen fra Baalet kunde trænge bort. Arnen var en stensat Grube, og Sidde- og Sovepladserne var Lerbænke i Arnens Nærhed, dækket med Huder. Murene var uden Vinduer og Lemme. Røgen laa tæt i Huset og maatte vel en Gang

imellem fortyndes ved at aabne Døren for at faa Gennemtræk. Den ene Ende af Huset, dér hvor Menneskene opholdt sig, havde stampet Lergulv. Den anden Ende, der var Stald, havde kun Jordgulv.

I *Hustomterne* er fundet Skaar af tykvæggede meterhøje Lerkar, som maa antages at have været Beholdere til Korn eller Grut. Den fra Stenalderen kendte Skubbekværn (Side 29) har stadig været i Brug; men man har lettet det besværlige Gruttearbejde ved først at riste Kornet. Brødbagning har sikkert været ukendt; det gruttede Korn har været benyttet til Grød eller Vælling. Maaske har man ogsaa — ligesom Nutidens Raakostpisere — ædt det raa.

Den megen Kulde og Væde forringede selvfølgelig Udbyttet af Agerbruget ogsaa derigennem, at mange af de gamle lavere liggende Agre blev oversvømmet og maatte gaa ud af Drift. De daarlige Eksistensmuligheder affødte *Udvandringer* i stor Stil sydpaa, og de kunde kun ske flokkevis, da man maatte være forberedt paa at kæmpe sig frem. En af Aarsagerne til Øernes Tomhed paa Fund og Minder fra disse Trængslens Aarhundreder kan delvis skyldes en ved Udvandring stærkt fortyndet Befolkning. Jyllands mange forladte og opgivne Oldtidsagre kan sikkert ogsaa opfattes som et Resultat af Udvandring i stor Stil — saa stor, at den efter de romerske Historieskrivers Udsagn satte sine mægtige Spor i Verdenshistorien.

Det er *Kimbrernes store Folke- og Krigstogt* her er Tale om. Efter Romernes Opgivelse bestod Kimbrerhæren af mange Stammer: Kimbrerne, der hørte hjemme i Himmerland, Teutonerne i Thy, Haruderne i det jyske Harsyssel og Ambronerne i Slesvig. Kimbrernes Togt gik først til Schlesien og videre tværs over Mellem- evropa til Sydfrankrig, sprængte det keltiske Jernbælte og slog overalt Kelterhærene. Det siger sig selv, at de Flokke, der samledes fra de nævnte danske Omraader, ikke repræsenterede en Styrke, der var i Stand til at naa slige Resultater. Flokkene nordfra maa under Vandringen have faaet mægtig Tilslutning fra andre german- ske Stammer, medens Flokkenes op- rindelige Navne er blevet bevaret, da de, skønt i Mindretal, stadig havde Ledelsen. Saa længe den mægtige Folkehær opererede samlet, gik det godt, selv Romerne slog den i et Par Slag; men efter at have naaet ned i Frankrig, deltes den. Kimbrerne drog mod Brennerpasset for at komme ned i Italien, medens Teutonerne og Ambronerne drog ned langs Rhonen. Her mødte de Romerhæren og blev fuld- stændig slaet. Ved Brennerpasset trak Romerne sig langsomt tilbage, indtil den sejrende Hær fra Syd- frankrig var naaet frem, og for denne Overmagt bukkede Kimbrerhæren un- der og blev tilintetgjort. Det skete ca. 100 Aar før vor Tidsregning.

Kimbrernes Kamptid var forbi, men deres Ætlinge blev boende i et af de erobrede Omraader i Rhinlandene,

hvor Arkæologerne har fundet deres Spor endog i meget interessant Form. Paa Bjerget Greinbjerg ved Floden Main er ikke alene fundet Helligind- skrifter til »den kimbriske Merkur«, men ogsaa en fem Meter høj, firkan- tet Obelisk af rød Sandsten, der bærer en ufuldendt Indskrift »Inter Touto- næs« og derunder Begyndelsesbogsta- verne C. A. og H. Arkæologerne har tolket Stenen som et ufuldført Græn- semærke for fire forskellige Stammer, nemlig Indskriftens Teutoner og efter de nævnte Bogstaver Cimbrerne, Ambronerne og Haruderne. Indskriften skulde da læses: »Her er Grænsen mellem Teutonerne, Kimbrerne, Ambronerne og Haruderne«, Hellig- dommen for »den kimbriske Merkur« har formentlig været fælles for de fire Stammer. Stenen er rejst mere end 100 Aar efter Kimbrerhærens Neder- lag, da Efterkommerne levede i god Forstaaelse med Romerne i Egnene omkring Mainz og havde optaget meget af Romernes Sæder og Skikke. Fantasien sætter uvilkaarlig disse Kendsgerninger i Forbindelse med det pragtfulde Sølvfund i Hoby, der net- op stammede fra den romerske Øverst- befalende i Kimbrerefterkommernes Provins; men derom i et senere Af- snit.

Medens den nordiske Folkehær kæmpede ude i Evropa, gik det ingen- lunde fredeligt til herhjemme. Om de *krigeriske Sammenstød*, som har efter- ladt Minder til vore Dage, skyldes fremmede Indfald eller Stridigheder mellem hjemlige Stammer, kan ikke

opklares. I Hjortespring Mose paa Als har man fundet et rigt Minde om en krigerisk Sejr. Det er en Baad med en Mængde Vaaben henlagt i Søen scm Takoffer (Tiende af Krigsbyttet) til Krigsguden. Alle Sagerne var med Forsæt ødelagt før Henlæggelsen, det var viede Ting, som intet Menneske mere maatte eller turde bruge. Baaden var 13 Meter lang og to Meter bred; den var bygget uden Anvendelse af Metal, idet Plankerne var faldet og syet sammen. Baaden havde hverken haft Mast, Sejl eller Aarer, men skulde padles frem; det var med andre Ord en Krigskano, og den havde Plads til 22 a 24 Krigere. Rundt om den sammenfaldne Baad laa 8 Jernsværd, 138 Spydspidser af Jern, 31 af Hjortetak eller Ben, et halvt Hundrede Træskjolde, talrige Spydstager og Rester af rustfortærede Ringbrynjer samt en Bidselstang af Hjortetak. Der har ikke staaet nogen Kamp paa dette Sted; det har været en af de ogsaa fra Bronzealderen kendte hellige Offersteder, viet til en eller anden Guddom. Her aabenbart en Krigsgud, andre Steder findes Offerpladser til andre Guder, f. Eks. til Frugtbarhedsguden, hvor der henlagdes Fødevarer, ofte hele Dyr eller store Dele af dem.

Hjortespringfundet er ikke det eneste, der minder om Krigsforhold. Paa Sejro findes en Banke, Borgbjerg, der kun kan have været en befæstet Plads. I Jordlaget nedenfor den fandtes Rester af Vaaben som efter en Kamp. En endnu mere udpræget Befæstning

er fundet i Borremosen i Himmerland. Midt i Mosen findes en med Volde og Grave omgivet Plads. Vejen der til var stenlagt, men et Sted opbrudt ved en Samling af større Sten, der mindede om en Barrikade, ogsaa andre Minder vidnede om Kamp. Det hele havde Karakter af et befæstet Tilflugtssted, men var senere benyttet som Boplads.

— *Gravskikken* fra Bronzealderen fortsættes gennem hele denne Periode. Det er dels Brandpletten, hvor Liget brændes, dels Urnegrave. Den Døde lægges paa Baalet i sin daglige Dragt, og Resterne, Ben, Aske og andet fejles sammen i en Fordybning og dækkes med lidt Jord, eller det samles i en Urne, der nedgraves paa flad Jord eller i en Høj. Senere i Perioden dannes en lille Tue over Urnen, de saakaldte »Tuegrave«, der naturligvis nu aldrig kan konstateres paa dyrket Jord. Tendensen til at samle Urnegravene paa store Gravpladser udvikles stærkt gennem hele denne Periode. Paa Lolland er saadanne Gravpladser konstateret i Abed, Erindlev og Munkeby, og der ligger sikkert adskillig flere gemt under Mulden.

I de første fattige Aarhundreder er der ikke Raad til at give den Døde noget med i Graven; det eneste, man finder, er et enkelt Spænde eller beskedent Smykke, som har siddet i den Dødes Dragt. I Periodens sidste Aarhundrede, da den store Nød er overvundet og det atter gaar rask fremad mod bedre Tider, optræder Grav-

gaverne paany, og ikke nok med det, der viser sig tillige Spor af vidtløftige Gravceremonier med Gravel og andet. Den Døde faar nu sine Vaaben, Sværd og Spyd med i Urnegraven, men i sammenlukket Tilstand. Desuden Mad i Form af Faare- og Svinesteg og Drikke i Lerkar af fremragende Arbejde. Ja, ofte følger Hest og Vogn den Døde paa Baalet og nedlægges senere i en Grube for sig nær ved Urnen.

Ogsaa *Markfundene* vokser i Tal og Værdi som Tegn paa den stigende Velstand og større Beboelsestæthed. Det er Lerkar og Vaaben samt Bronzeringe, specielt de saakaldte Kroneringe (Fig 45) og Kugleringe, der ogsaa kendes fra lollandske Fund. Navnlig Kroneringen maa have været en højst generende Halsprydelse, der med Hensyn til Ubehag endog har overgaaet nyere Tidens høje stive Flipper. Den rigtige Sikkerhedsnaal med Fjederkraft, den saakaldte Fibula optræder nu. Saksen er ligeledes opfundet, den ligner i ét og alt de ogsaa i vore Dage anvendte Faare- eller Uldsakse.

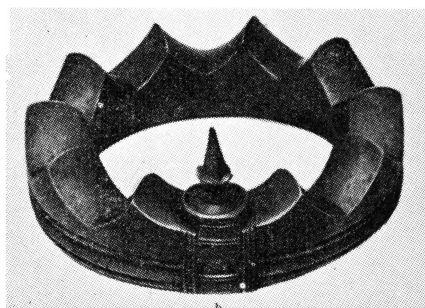
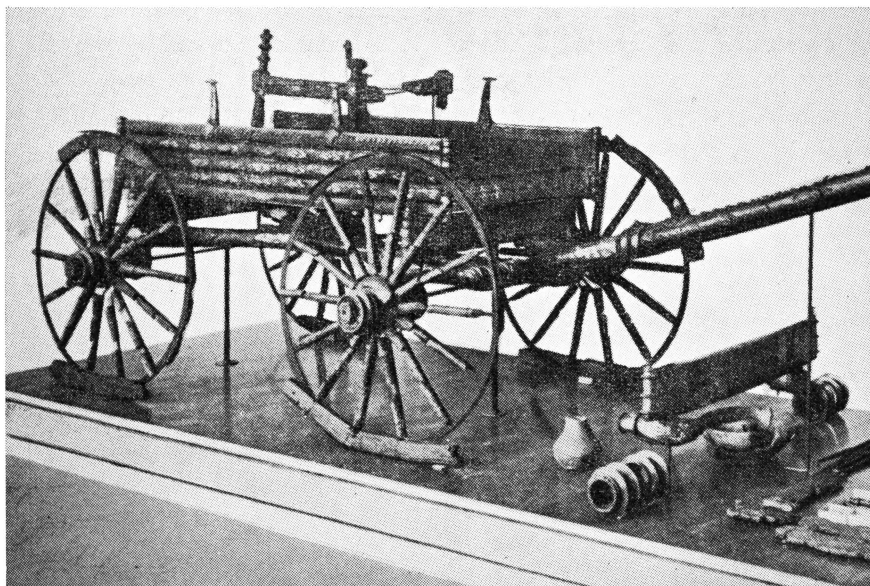

Fig. 45: *Kronehalsring af Bronze.*

Religionen er sikkert undergaaet nogle Ændringer i disse 400 Aar. Solguden maa antagelig været kommet noget i Miskredit i de regnfulde og kolde Aarhundreder. Ny er Krigsguden, der faar Tiende af det fra Fjenden erobrede Bytte. Ny er ligeledes Tyren som hellig Offerdyr under de religiøse Blotfester, hvor der formentlig ofredes baade Dyr og Mennesker. Tyrehoveder af Bronze, der ogsaa forekommer i lollandske Fund, vidner om denne Tyrens nye Plads i Rituallet. Bronzealderens kvindelige Guddomme genfindes i Ringofrene til Gudinden med Halsringen og i et Offer til den kørende Gudinde. Det er de berømte Vogne fra Deigbjerg Præstegaards Mose her er Tale om. Navene er skaaret i Asketræ og forsynet med svære Bronzebøsninger. Egerne er af Bøg, Fælgene af Ask, hver bøjet af et enkelt Stykke Træ og omgivet af en Jernring, der er lagt paa i glødende Tilstand, hvad Svidesporene viser. Fjællene er samlet af Længdelister mellem opstaaende Rundstokke, ødselt prydet med gennembrudt Bronzebeslag. Der har været en firbenet Agestol af El med Huller til et Fletværkssæde. Der var Dele af to Vogne, begge skilte i mange Stykker, saa det under Samlingsarbejdet ofte ikke var let at afgøre, hvor de forskellige Dele hørte hjemme. Nationalmuseet har samlet den ene Vogn (Fig. 46) og anser den for at være bestemt til Anvendelse under religiøse Fester og Ceremonier for en kvindelig Guddom; thi der fandtes

*Fig. 46: Vognen fra Deigbjerg opstillet i Nationalmuseet. Under Vognstangen
Dele af den anden Vogn.*

ikke Vaaben eller Mandssager ved Vognen, derimod en saa kvindelig Genstand som en Brikvæv.

Et andet religiøst Fund er Gundestrupkedlen fra Vesthimmerland. Den er et udpræget keltisk Arbejde, maa-
ske hjemført af en Deltager i Kim-
breretoget. Kedlen er af Sølv, 7 a 8
cm høj og 14 cm bred; den repræsen-
terer det ældste Sølvfund herhjemme
og bebuder en Tid, hvor Sølvet kom-
mer til stor Anseelse. Baade udvendig
og indvendig er Kedlens Sider be-
klædte med Reliefplader, forestillende
Krigsoptog, skæggede og velfrise-
rede Gudehoveder, kvindelige Guder,
Tyrebilleder, Fantasideyr og Offer-
scener, bl. a. et Relief, hvor en
Kæmpeskikkelse løfter en Mand i

Vejret med Benene opad og hans
Hoved over et Kar, der skal modtage
Offerblodet, naar hans Hals skæres
over. Arkæologerne mener ikke, at
disse Scener har speciel Tilknytning
til dansk Gudeskik, om end enkelte
Ting som f. Eks. Helliggørelsen af
Tyren er et Laan fra keltisk Guds-
dyrkelse. Det kostbare Kar er sikkert
et Offerkar eller Blotkar. — Ved
Rynkeby er fundet en anden Kedel
eller Kar af keltisk Oprindelse. Den
er af Bronze og viser forskellige
Scener af Tyredyrkelsen.

— Alt foreliggende Stof fra disse
400 Aar før vor Tidsregning viser en
Tid med urolige Brydninger mellem
gammelt og nyt, med store Begiven-
heder af afgørende Betydning for

Land og Folk, hvor gamle Livsvaner og Forestillinger langsomt likvideres og nye skabes under Mødgang og Trængsel. Sprængningen af Kelternes Magt og Jernbælte fremmer paany Handelsforbindelserne og Velstanden.

Folket er stadig Bronzealderfolkets Efterkommere, om end isprængt fremmede Elementer. Den lange Nødstilstand har i ikke ringe Grad virket demokratiserende; Skellet mellem Klasserne er ikke saa skarpt som tidligere.

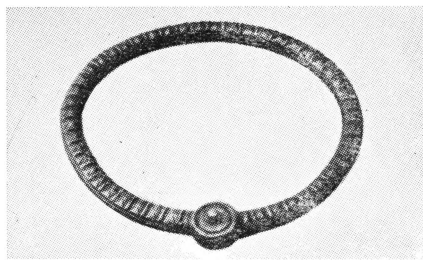

Fig. 47: En Kronehalsring i dens første beskedne Form, hvoraf den stortakkede Fig. 45 udviklede sig.

Lysere Tider.

VED Tiden omkring Christi Fødsel er der atter Lys over Billedet af Danmarks Oldtid. Gennem de sidste Hundrede Aar er Krisen overvundet, Folket er akklamiseret og har fuldt ud indstillet sig paa Livet under det ublide Klima og er naaet frem til relativ Velstand. *Handelen* med Rom over Mellemeuropa er atter aabnet og tager de første Aarhundreder af vor Tidsregning et betydeligt Opsving. Hvad der gennem Fundene er levnet os af Minder om denne Handel, er udelukkende Luksusting: fint Bordservice i Sølv, Bronze og Glas, Smykker i Guld, Sølv og Bronze, Jernvaaben med paalagte Zirater af Guld og Sølv o. s. v. Kort sagt en Overklassehandel, og det er vel tvivlsomt, om den har strakt sig over mere livsvigtige Felter. Det er denne Handel og dens mange Efterladenskaber i Gravene, der har givet Tidsrummet Navnet: »Den romerske Periode«. Hvad vi har haft at give i Bytte paa denne Handel er nu som i Bronzealderen *Rav* og *Pelsværk*. Men medens det tidligere var Jylland, der leverede det meste Rav fra Vesterhavets Kyster, er det nu Østersøens Kyster, der er Ravleverandører i stor Stil. Paa

Handelsvejene herfra og til Rom har man fundet store Depoter, Gemmesteder, som ved Ejerens pludselige Død er blevet liggende urørte til vor Tid. Man faar et godt Begreb om denne Handels Betydning, naar man hører, at et enkelt af disse Depoter rummede 1800 Kilo Rav; den største af Klumperne vejede $1\frac{3}{4}$ Kilo. Pelsværket spillede sikkert en ikke mindre Rolle og saa — *Slaverne*. Romerne anvendte Slaver i stor Stil. Hvad de ikke tog i Krig, tuskede de sig til, og Germanerne var store Leverandører. Ogsaa herfra er der sikkert gaaet Slavetransporter Syd paa. De blodige Kampe mellem Stammerne, som Fundene melder om, har formentlig givet mange Fanger, som med stor Fordel kunde afsættes.

Agerbruget var stadig den vigtigste Næringsvej. Af nye Kulturplanter finder man nu omsider *Rugen*. Desuden Sæd-Dodderen, hvis olieagtige Frø anvendtes i Brød — altsaa noget tilsvarende til vore Dages »Birkes« — *Farve-Uaid*, hvis Blade anvendtes til Blaafarvning af Tøj, *Spergel*, der anvendtes til Foder. Endelig *Hør*, *Ærter* og *Hestebønner*. Antallet af Kulturplanter er

altsaa stærkt øget, og som Supplement indsamlede man nu som før forskellige Ukrudtsplanter. Pileurt, Hvidmelet Gaasefod m. fl. Af nyt paa Redskabsområdet møder man den korte *Le*, der ved Høhøsten førtes med én Haand, men som gennem de følgende Tider langsomt udvikler sig til den lange *Le*, som føres med begge Hænder. Ogsaa Riven optræder nu hyppigt, men i stort, groft Format, saa den nærmest har Karakter af en Haand-Harve. Skubbe-Kværnen bliver nu omsider afløst af Dreje-Kværnen (Fig. 48); den bestaar af en stor, udhulet Understen og en til Udhulingen passende rund Oversten. I Understenen er et Hul med en kort fastsiddende Pæl, der gaar op gennem et større Hul i Overstenen. Kornet hældtes ned gennem dette Hul og knustes ved, at man med Hænderne drejede Overstenen frem og tilbage. Husdyrene var som tidligere smaa Heste og Køer samt Faar og Svin. Nye er Geder, *Hane* og *Høne* — og saa den unyttige *Kat*; Mus kunde den ganske vist fange, men Rotter var ukendte her i Oldtiden.

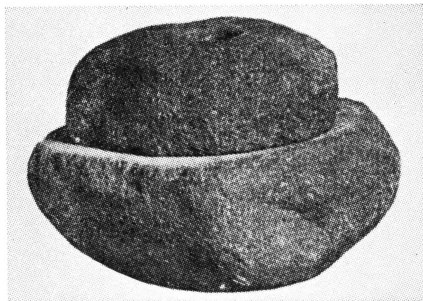

Fig. 48: Drejekværn, 48 cm bred.

Blandt Husets Redskaber tager *Trækarrene* i stigende Grad Konkurrencen op med *Lerkarrene*. Træarbejderen er nu naaet til ogsaa at mestre Bødkerhaandværket, idet man finder Træspande gjort af Staver med omliggende Jernbaand.

Om *Husene* har man nu ret fyl- dig Besked, takket være de mange Bopladser med Hustomter, der er fremdraget i Jylland, specielt i Hedeegnene, ofte i flere Lag, den ene ovenpaa den anden. Naar et Hus var blevet for gammelt eller var brændt, har man jævnet Pladsen og bygget et nyt paa samme Sted. Dybt i Grunden findes nu Sporene af de forskellige Huse i Form af Stolpehuller, Arne- steder m. m. Er Huset brændt, giver Ildens Efterladenskaber endnu rigere Oplysninger. Paa Øerne er af oftnævnte Grunde Bopladserne vanskeliggere at efterspørge, men man har Lov til at gaa ud fra, at Byggeskikken — i alt Fald i grove Træk — har været den samme i Jylland og paa Øerne. Husene var som oftest af den fra tidligere Perioder kendte Type: Langhuse med tykke Jordvægge og Stolperækker indenfor Væggen til at bære Taget, der bestod af Grenrafter, Halm og Lyngtørv. Nationalmuseet har rekonstrueret et saadant Hus (Fig. 49) med Beboelse i den ene Ende og Stald i den anden. I Beboelsen var den indvendige Side af Jordmuren forsynet med en Lerklining, undertiden ogsaa med Brædder. Der fandtes ogsaa Huse, hvor Jordvæggene var erstattet med Stolper med

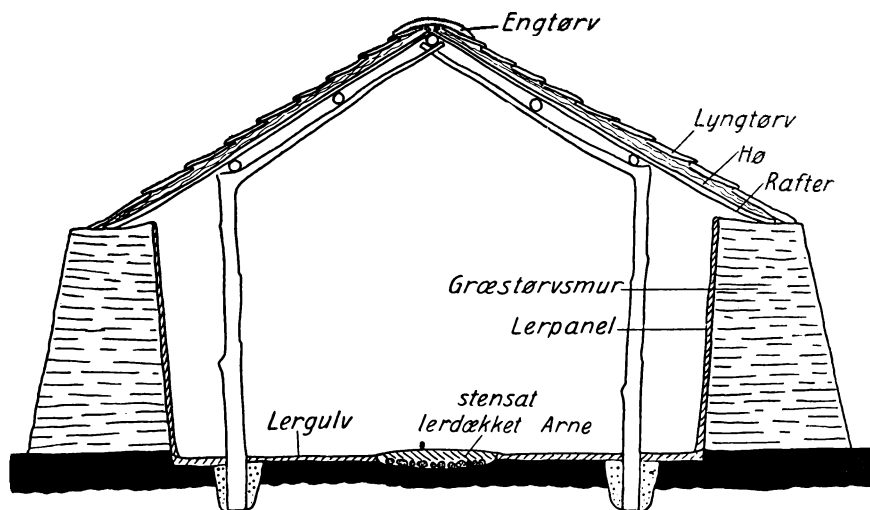

Fig. 49: Rekonstrueret Hus. (Efter Johs. Brøndsted).

Risfletning og Lerklining. Heller ikke Huse af den korte Type uden Stald savnes. Stolperne, som bærer Taget, staar da ikke tæt ude ved Jordvæggen, men i en Firkant om Arnen, og Taget falder da fra Lyren (Røghullet) skraat ned til alle Sider. Indgangen i den tykke Jordvæg havde undertiden til Værn mod Kulden to Døre, en sværere udvendig og en lettere indvendig. I Staldenden fandtes Spor af Baase, der har kunnet rumme en halv Snes Kreaturer. Man har fundet baade enligtliggende Huse og Hus-samlinger med Karakter af Landsby.

Om Husenes Indre og det Liv, der levedes, giver Fundene ogsaa en Del Oplysninger. I et Hus, der var ødelagt af Brand, laa spredt over Gulvet forskellige Ting: et Par Jernøkser, en Jernkniv, en Morter af Sten og en dertil hørende Støder, en Mængde Karskaar og mellem dem

Kerner af Byg, Hør, Spergel, Dodder, Rug og Havre, altsammen Forraad, der har været opbevaret i Kar, der har staaet paa Gulvet og paa Hylder langs Væggene. Arkæologerne konstaterede endda, at da Huset brændte, har baade Suppe og Malt været under Tilberedning. Blandt de fundne Beholdere var en Kæmpe paa halvanden Meters Højde og med et Tværmaal af 66 cm; den kunde rumme 87 Liter og var lavet efter det nu moderne Silosystem, idet den forneden havde et Hul, hvor Kornet kunde udtages. Huset rummede desuden Kværnen, Væven, formentlig ogsaa Huggebænk til Træarbejdet, Remedier til Fremstilling af Fiskenet m. m., thi Beboelsen var ikke alene Opholdsrum, men ogsaa Værksted og navnlig et Fællesrum, hvor Mennesker, Hund og Kat og Fjerkræ færdedes mellem hverandre paa det

lerstampede Gulv. De skindbeklædte Jordbænke var Husets eneste Sidde- og Sovepladser.

Husets vigtigste og fornemste Sted var Arnen. Den fandtes som Regel midt i Beboelsesrummet og bestod af en stenforet Grube, ofte med lerbrændte Sider. I og under Ildstedet fandtes flere Steder nedsat smaa Kar med Mad og Kornrester; det var Ofre til Vætterne, Husets gode Aander — altsaa en Skik, der helt op imod vor Tid er gaaet igen i Julegrød til Nissen. Forøvrigt fandt man ofte under Jordvæggen nedlagt større eller mindre Dele af Faar og Svin, ogsaa det var et Offer til Vætterne, en Anraabelse til alle gode Magter om at skærme Huset. Ved Ildstederne fandtes brændte Leropsatser med et Hul lidt

over Midten; de optraadte altid parvis og var beregnet til at stilles op paa hver sin Side af Arnen forbundet med en Stang gennem Hullerne. Naar Kød et anbragtes omkring Stangen, og denne stadig drejedes rundt, kunde det blive godt ristet. Arkæologerne er tilbøjelig til at opfatte Lerbukkene og Ristningen som anvendelige alene ved rituel Tilberedning af Offermaden, og der fandtes da ogsaa undertiden to Arner i Huset, en hellig til lejlighedsvis Brug og en verdslig og daglig.

— Baade Gravene og Krigsofrene giver værdifulde Oplysninger om *Drægten*. Bukser og Strømper var ud i ét og naaede til Vristen, der dækkedes af gamachelignende Lapper, som blev stukket ned i Sandalerne og

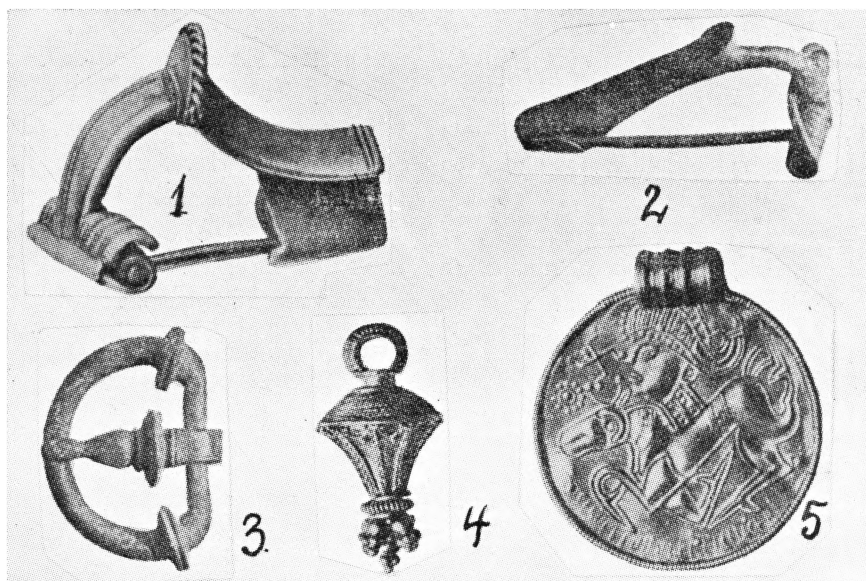

Fig. 50: 1 og 2 Fibulaer. 3 Remspænde. 4 Berlok. 5 Brakteat. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen).

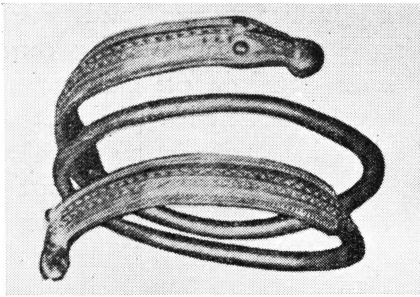

Fig. 51: Ormhoved-Arming af Bronze.

sammenholdtes af disses Remme. Paa Kroppen en Uldskjorte eller Kjortel, baaret udenpaa Bukserne og fastholdt ved et Bælte. Ovenover det hele en Kappe. Alt af Uld; men til Vinterdragten er Uldkappen formentlig afløst af en Skindkappe, og der er vel tillige anvendt Skind til Beskyttelse af Fødderne. Ogsaa Kvinderne bar Bukser, saa den nuværende Damemode er altsaa kun en Opfriskning af den henvend to Tusind Aar gamle Skik. Iøvrigt holdtes baade Mands- og Kvinde- dragten sammen af Oldtidens Sikkerhedsnaal, Bøjlenaalen eller Fibulaen med Fjederkraft, der forekommer i pragtfulde rigt afvekslende Former, oftest af Bronze (Fig. 50), sjældnere af Sølv.

Toiletsagerne bestaar af Bentættekam, Jernpincet og Ragekniv af Jern. Smykkerne var baade for Mand og Kvinde Fingerringe og Armringe af Guld, og blandt de sidste særlig »Ormhovedringen« (Fig. 51). Kvindernes specielle Smykker var kunstfærdige Haarnaale og smaa og fine Guldhængesmykker, de saakaldte

»Berlokker« (Fig. 50), der dannede en skarp Kontrast til Bronzealderens vældige Smykker.

Mandens Vaaben var Sværd og navnlig Spyd. Som Dække havde han Skjold, Ringbrynje (Fig. 52) og Hjelm. Skjoldet var af Træ med en Midtbule af Jern; det var kun lille og mere beregnet paa at opfange Pile end paa at afbøde Sværdhug.

— *Gravene* fra denne Periode er talrige, ikke mindst paa Lolland-Falster, men forøvrigt er Forskellen mellem Landsdelene stor. Nordjylland har store Stengrave, der er uden Side- stykke i Landets andre Egne. I det øvrige Jylland er Ligbrænding fremdeles den fremherskende, medens den

Fig. 52: Ringbrynjen, ca. en Meter lang.

paa Øerne, især Sjælland og Lolland-Falster er i stærk Tilbagegang. Her findes dog fra Periodens første Del flere Urnegravpladser, f. Eks. ved Hillested og Lundegaard med Spyd og Skjold som Gravgaver, Spydspidsen er afbrækket og lagt i Urnen og Skjoldet lagt over den som Dække. I Fladmarksgraven, der efterhaanden helt fortrænger Ligbrændingen, er der ingen Vaaben. Det er en Grav i et Par Meters Dybde uden Høj eller andet Kendetegn, saa den nu kun kommer for Dagen ved et heldigt Tilfælde. Det ser ud til, at den nye Gravskik medførte store Ceremonier ved Graven med stort Gæstebud og mange Retter, hvoraf den Døde fik sin rigelige Del med i Graven. Der blev sat en hel Opdækning omkring Liget med mange til Bordservice og Husholdning brugelige Lerkar og Træfæde med Steg af Faar, Svin og Okse og med Forskærerkniven liggende saaledes, at den Døde let kunde naa den. Drikkekar med forskellige Drikke savnedes heller ikke, i nogle Tilfælde fandtes Drikkehorn, Oksehorn med Bronzebeslag, men uden Fod, saa man ikke kunde sætte Hornet halvfylt fra sig, men maatte stikke det ud i et Drag. Mærkelig nok var Indholdet forskelligt; i det ene Horn Mjød af Hønning, i det andet Øl af Hvede og andet. Adskillige Grave udmærker sig ved fornemt Gravudstyr i Sølv og Bronze, f. Eks. Hobygraven, hvis Sølvkar i kunstnerisk Udførelse kan maale sig med den klassiske Oldtids bedste Arbejder,

eller Juellingegravene med deres sjældne og kostbare Glas og deres Rigdom paa kulturelle Oplysninger. Disse betydningsfulde lokale Gravfund vil blive udførligt omtalt i Afsnittet om Lollands Oldtidsminder.

Gravskikken med den store Opdækning af Mad og Drikke gik mod Periodens Slutning i Forfald. Det begyndte med, at man i Stedet for hele Lerkar kun satte et Stykke af et itugaaet Kar og i Stedet for en hel Steg et mindre Stykke. Tilsidst blev dette religiøse Snyderi drevet saa vidt, at man paa Lerfadstumperne lagde Sten, der i Form kunde minde om Stege. Det var at give Stene for Brød, og med dette grove Snyderi var Skikken dødsdømt.

En særlig Art af Grave er *Smedegravene*, hvor den Døde har faaet alt Smedeværktøjet med i Graven. Det øvrige Udstyr er som Regel fornemt og vidner om, at Vaabensmeden var en anset Mand.

Gravene giver naturligvis visse Oplysninger om *Sundhedstilstanden*, for saa vidt Sygdommen har angrebet Skeletdelene. Leddegigt er blevet almindelig paa Grund af det køligere Vejr. Misdannede Knogler og Følger af Knoglemarvsbetændelse forekommer ogsaa, f. Eks. hos den ene Kvinde fra Juellingegravene. Tandcaries har vundet stor Udbredelse; den findes i denne Periode hos 29 % af de undersøgte Skeletter mod 1,6 % i Yngre Stenalder.

Religionen undergik gennem Romertidens 3—4 Aarhundreder ret

betydelige Ændringer, hovedsagelig udtrykt ved Skiftet fra Naturguder til personlige Guder. Tacitus skriver, at Germanerne har tre Guder, som han giver de romerske Navne: Merkur, Hercules og Mars. Til den førstnævnte ofrer Germanerne Mennesker paa bestemte Dage, til de to andre Dyr. De udøvede deres Religion i viede Lunde og Skove. Berømt er hans Skildring af Nerthusdyrkelsen: Nerthus er Moder Jord, der bor i en uberørt Lund. Her staar en indviet Vogn, dækket af Klæde, hvorunder Gudinden tager Plads ved sin hemmelige Ankomst. Præsten kan mærke, naar Gudinden er til Stede og fører saa under stor Ærefrygt Vognen forspændt med Køer rundt til Folkene, hvor den overalt modtages med Fest og Glæde. Efter Omkørslen vaskes Vogn og Klæde i en skjult Sø, og de tjenestegørende Slaver druknes. — Man kan ikke undlade at sætte denne

Skildring i Forbindelse med Vognen fra Deigbjerg.

Religionens Vildskud, Overtroen, florerede selvfølgelig gennem hele Oldtiden. Fra den romerske Periode har man et Eksempel i et Gravfund fra Fyn. I en Kvindegrav fandtes en hel Del Trolddomssager, bl. a. Smaapinde af Pil i et Hylster af Benvedbark, et forstenet Søvindsvin, et Kogleskel af Pinie, tre Frø af Blærerod, Stykke af en Muslingskal, forskellige Smaasten, Nakken af en Stenalderøkse og Enden af et Stenalderspyd. Stenstykkerne var anbragt i en beskyttende Kreds om de andre Sager, men saaledes, at den mod Liget vendende Side var udækket. Der er ikke Tvivl om, at den var en Spaakvinde, der her laa begravet, og at Pindene har været hendes Spaastave, der gjorde samme Nytte som Kortene hos hendes nutidige Efterkommere.

Danernes Erobring af Landet.

FOLKEVANDRINGSTIDEN kalder man Tidsrummet fra 300 til 600 efter vor Tidsregning. Forskydninger af vældige Folkemasser skabte Strid og Uro i Evropa, og Dønningerne naaede ogsaa op til os og fremkaldte voldsomme Kampe med Indvandring af et nyt Folk eller rettere en ny Stamme af samme Germanerrod som Landets egne Folk. Efter romerske Kilder, hvis Paalidelighed der ikke er Grund til at betvivle, var det et fra Sverrig kommende Folk, som kastede sig over Skaane, Sjælland, Lolland-Falster og omliggende Øer, slog den daværende Befolkning, fordrev Størstedelen af den sydpaa -- hvor dens Spor kan følges -- og undertvang de tilbageblevne. Erobrerne kaldtes sig Daner og pralede med, at de var de højeste og fysisk bedst udviklede af de skandinaviske Stammer. Maalinger af Gravenes Skeletter synes at bekræfte Rigtigheden af deres Paastand.

Efter at have indrettet sig i de erobrede Landsdele og samlet nye Kræfter, gik Danerne over til Fyn og erobrede den nordøstlige Del af Øen, men under deres Forsøg paa at trænge videre frem, blev de gentagne Gange standset og slaaet, først i Nærheden

af Odense, senere flere andre Steder.

Der er ikke levnet eller fundet arkæologiske Minder om Danernes Sejre, men derimod om deres Nederlag. Landets gamle Befolkning havde jo den religiøse Skik efter en Sejr at henlægge en Del af Krigsbyttet som Takoffer til Krigsguden, og adskillige af disse Offerfund fra denne Tid er kommet for Dagen. Alle Sagerne er med Forsæt itubrudt i Oldtiden, for at de ikke skulde komme Mennesker til Nytte. Ofret blev altid henlagt paa Egnens til Gudeoffer viede Plads og ikke paa selve Stedet, hvor Slaget havde staaet. Romerske Skribenter omtaler denne Skik og tilføjer, at de haardeste Pinsler overgik den, der vovede at røre disse Sager.

Et af de største af disse Fund fandtes i *Viemose* Vest for Odense. Af Vaaben laa her over Tusind Spydspidser og over Hundrede Sværd, desuden Langbuer, Pilespidser, Jernøkser, Ringbrynjer, Ridetøj m. m. Af de øvrige henlagte Sager fremgik det, at Fjenden havde indrettet sig paa at blive og sætte Bo med det samme. Der var Landbrugsredskaber og Masser af Værktøj: Høvle, Ambolte, Hamre, Tænger, Mejsler, File, Bor,

Leer, Huggeblokke, Køller, Pæle, Trækar og Lerkar, Toilet- og Nips-sager, forskellige Slags Brædspil med Brikker af Rav, Ben og Ler samt Smaaæsker med Amuletter, altsammen Tegn paa, at det var Stammen med Kvinder og Børn, der var paa Togt.

Samtidig eller noget senere har Danerne over Østersøen søgt at sætte sig fast i Sønderjylland, men ogsaa her er de blevet slaaget, derom vidner bl. a. to store Fund i Torsbjerg Mose i Angel og i Nydam Mose i Sundeved. I *Nydam* blev ligeledes fundet Vaaben, Værktøj, Toiletsager og Smykker. Af Vaaben var der ca. 550 Spyd- og Lansespidses, Sværd, Buer, Pile og Pilekogger af Træ. Men vigtigst af alt var tre store Baade af dem, som havde baaret Fjenden over Søen. Baadene havde været 23 Meter lange og $3\frac{1}{4}$ Meter brede. De havde ingen Mast, men hver Baad havde 15 Par Aarer og Plads til en Bemanding paa 45 Mand. I *Torsbjerg* fandtes Masser af Vaaben, Ridetøj, Hjelme med Ansigtsmasker, Vogndelev, Landbrugsredskaber, Værktøj, Klædningsstykker, Smykker, Mønter og Beta-lingsguld.

Man tør sikkert gaa ud fra, at kun en Del af Byttet er ofret Guden. Det samlede Bytte maa derfor have været overordentlig stort, og Fjendens Mandefald har sikkert svaret hertil. Det har taget Tid for Danerne at komme til Kræfter efter saadanne Tab, men Erobringstrangen vaagnede stadig paany og affødte nye Togter med nye

Sejre og nye Nederlag gennem mere end et Aarhundrede.

Den fra Gravene kendte Uskik at snyde Guddommen ved at give Smaadele som Erstatning for den oprindelige Gave overførtes efterhaanden paa Krigsofrene, saa de kun kom til at bestaa af Fragmenter i Stedet for hele sønderbrudte Vaaben, f. Eks. en Skededupsko i Stedet for et Sværd, et Bidsel i Stedet for Ridetøj o. s. v. Fundstederne er som sagt ret talrige, og det sker ogsaa, at der flere Gange er lagt Krigsofre paa samme Sted, det gælder f. Eks. *Nydam*, hvor der er sket en ny Henlæggelse i Nærheden af den gamle. Det nye Offer bestod her udelukkende af Sværdskedebe- slag. I de forskellige Fund var der flere Genstande med Runer, som paa denne Tid for første Gang træffes i Norden. Runerne var alle Besværgelser, der skulde forlene de paagældende Genstande med magiske Kræfter.

Omsider lykkedes det Danerne at erobre Fyn, og de sad derefter som uindskrænkede Herrer over Øerne. Skjoldungeætten, som deres Herskerslægt kaldtes, havde sit Hovedsæde i Lejre, hvorfra Sagnet om Rolf Krake, hans Borg og Kæmper stammer. Jylland gjorde stadig Modstand, og at det tilsidst lykkedes Danerne at faa Fodfæste i Sønderjylland skyldtes særlige Omstændigheder, nemlig den Aftapning af Sønderjylland, der fandt Sted ved Erobringstogterne til England. Ca. 450 blev Øst-England erobret af Saxere, Anglere og Jyder, siger Romerne. Anglerne var

fra Sønderjylland og »Jyderne« vistnok de til Friesland indvandrede Jyder. Efter at England — eller rettere en Del af det — var erobret og koloniseret, var Sønderjylland, stadig efter romerske Kilder, omtrent affolket. Denne Omstændighed har Danerne selvfølgelig benyttet sig af og sat sig fast i Sønderjylland. Herfra trængte de lidt efter lidt op gennem Halvøen og underlagde sig hele Landet, som fik Navn efter dem. Befolkningen i de besejrede Egne blev enten trængt bort eller — for anden Gang i Landets Historie — gjort til arbejdende Underklasse. Det var Begyndelsen til en fast Rigsdannelse med Danerne som Herrefolk.

Danerne hørte til den langskallede Race, og de medførte den nye Gravskik at jordfæste den Døde frem for at lægge ham paa Baalet. Gravfundene viser, at Jordfæsteskikken først

udbredtes i Østdanmark, senere paa Fyn og langt senere i Jylland. Det stemmer godt nok med Gangen i Danernes Erobringer. At man i Gravene, hvor Langskaller og Rundskaller tidligere var nogenlunde ligeligt repræsenteret, nu træffer Langskallerne i absolut Overvægt, *behøver ikke* at betyde, at den gamle Befolkning var helt reduceret ved Udvandring og Nedslagning. Det kan ogsaa i nogen Maade forklares derhen, at Ligbrændingen, der stadig brugtes Side om Side med Jordfæstelsen, kan være fastholdt i lange Tider af den gamle Befolkning. I al Fald træffer man senere i Tiden igen det gamle Forhold med ret ligelig Blanding af Kortskaller og Langskaller. At forklare dette som Resultat af ny Indvandring af Kortskaller, er dog vist en mere end dristig Tanke.

»Danmarks Guldalder«.

MED dette noget dristige Navn har man benævnt de midterste Aarhundreder i vor Tidsregnings første Tusinde Aar. Navnet skyldes de talrige Guldfund fra disse to—tre Aarhundreder. Fundene forekommer overalt i Landet og er rigt varierende. De fornemmeste er de berømte Guldhorn. Dernæst store imponerende Halsringe, Armringe og Fingerringe, store Pragt-bøjlenaale af forgyldt Sølv eller guldbelagt Bronze, forskellige Hængeprydelse m. m. Fundene er dels Offergaver, dels Depoter, som er »glemte«, vel oftest fordi Ejeren har lidt en pludselig Død. Grænsen mellem disse to Arter af Fund er ofte vanskelig at drage.

Guldhornene fra Gallehus i Sønderjylland er enestaaende i Pragt og Størrelse, et fremragende Guldsmedarbejde af nordisk Oprindelse. Hornene er et Gudeoffer, og deres nederste Del er derfor afbrudt, for at de ikke skulde gøre Tjeneste for noget Menneske. Om det er Drikkehorn eller Blæseinstrumenter, lader sig derfor ikke afgøre, men at deres Brug har været af religiøs Art er i høj Grad sandsynligt. Det længste Horn blev fundet den 20. Juli 1639 af en Fige, der gik over Marken og tilfældigvis kom til at sparke det frem af det tynde Jordlag, som nu dækkede det. Oldforskeren Ole Worm fik Lejlighed til at se og tegne det. Det

Fig. 53: Rekonstruktion af Guldhornene.

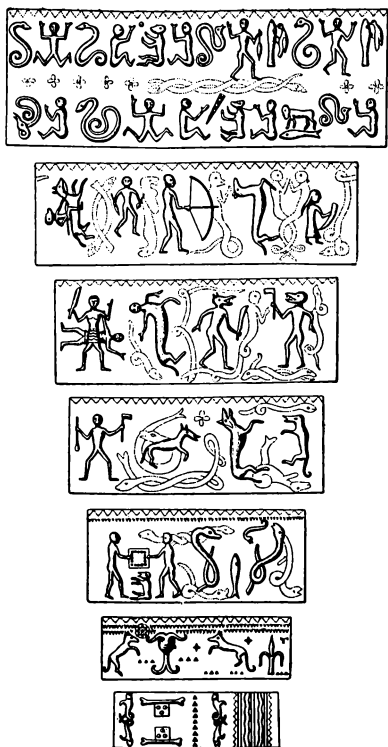

Fig. 54: Guldhornet fra 1639.
(Efter Sophus Müller).

andet Horn blev fundet 31. April 1734 af en Husmand, der gravede Ler kun faa Skridt fra det første Horns Findested. Hornet blev tegnet og beskrevet af Arkivar J. R. A. Paulli. Hornene har formentlig været af samme Størrelse. Det længste maalte i den ydre Kurve 73 cm og i Omkreds af den store Aabning 30 cm.

Begge Hornene havnede i det kgl. Kunstskammer, hvorfra de Natten mellem 4. og 5. Maj 1802 blev stjålet og straks omsmeltet af Tyven. Han blev opdaget og straffet, men

Guldhornene, en af vor Arkæologis største Skatte, var tabt. Der var taget to Afstøbninger af Hornene, der nu kunde have været en god Erstatning for Videnskaben; men ogsaa disse sidste er forsvundne. Det ene Sæt gik til Italien, men Skibet strandede ved Korsika og blev Vrag. Det andet Sæt gik til en Lærd i Dresden og har ikke siden været at finde. For at gøre Uheldet fuldstændigt, blev Formene til Afstøbningerne straks kasseret. Frederik VII skænkede Nationalmuseet en Rekonstruktion af Hornene i forgyldt Sølv, de er gengivet i Fig. 53; de er meget smukke, men uden Værdi for Videnskaben. Tilbage er da kun de ovennævnte Tegninger, der selvfølgelig er til megen Nytte i Studiet af Hornenes Betydning, men langt fra tilstrækkeligt oplysende i mange Enkeltheder.

Hornene bestod af en glat indre Skal og en ydre, bestaaende af paa-loddede, brede og sammenstødende Ringe med Reliefbilleder og Ornamenter, der gør det muligt for Arkæologerne at tidsfæste dem indenfor Aarene 400—450. Det lange Horns Billedfrise (Fig. 54) gengiver øverst i fortællende Form en Myte, hvis Hovedpersoner er et Menneskedyr og en enarmet Mand, der antagelig skal anskueliggøre Myten om Tyr og Fenrisulven. Herunder et Bælte med en Rytter (maaske Odin), en Bueskytte, en hornbærende Figur og en Mand med to Dolke. I det næste Bælte ses en Kentaur, to Menneskedyr samt to hinanden krydsende

Mandsfigurer, den staaende med Sværd i højre Haand. I det næste Bælte en Mand med Økse og Stav samt Dyrefigurer. Dernæst et Bælte med et Menneskedyr mellem to Mænd, der holder en firkantet Genstand over dets Hoved, ved Siden deraf Slinger, og en Figur med et hornet, skægget Hoved mellem to Dyr. Nederst Dyreornamenter m. m.

Det andet Horn har tæt under Mundingen en Runeindskrift, der tydes saaledes: »Jeg Lægæst, Høltes Søn, gjorde Hornet«. Herunder en bred Billedfrise (Fig. 55), der i Centrum har en hornet Mandsfigur bærende Ring, Stav og Spyd, tilhøjre for ham en lignende Figur med Segl og Stav, tilvenstre to omtrent ens Figurer med Sværd og Skjold. Det næste Bælte viser en Bueskytte, en Hund og en Slange samt en trehovedet, øksebærende Figur, der fører en Buk i Baand. I næste Frise de krydsdannende to Mænd lig dem paa det andet Horn, en Rytter med Hjort og Slange, en Kentaur og et trehovedet Dyr. I næstnederste Bælte ses en seglbærende Mand, der fører en sadlet Hest, samt Dyrefigurer. Nederst en Frise med en løbende Mand, en Mandsfigur med to Dolke, en Bueskytte og en uklar Figur.

De Myter, Figurerne fortæller, er af delvis ukendt Indhold, men at det bl. a. drejer sig om Gudeskikkelser, er vist udenfor al Tvivl. Man har saaledes i den øverste Midtfigur paa det andet Horn ment at genkende Odin og i den seglbærende Figur til-

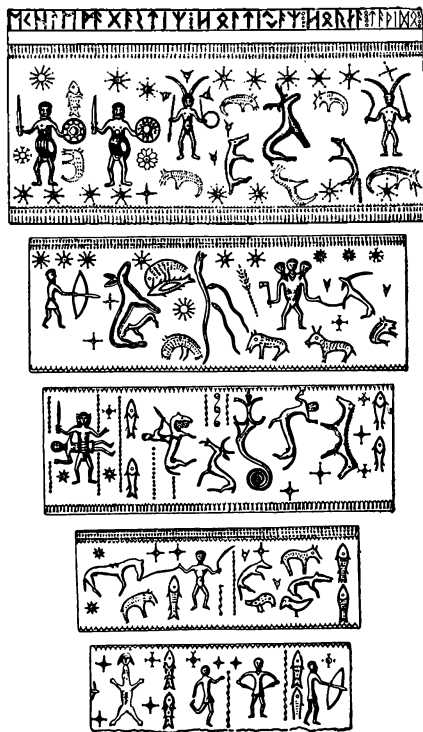

Fig. 55: Guldhornet fra 1734.
(Efter Sophus Müller).

højre Frey. Det er de fra Asalæren kendte Gudeskikkelser, der altsaa her er Tale om, uden at man derfor, efter Arkæologernes Mening, tør gaa ud fra, at Vikingetidens Asalære allerede var fuldt udformet paa dette Tidspunkt.

Blandt Halsringene indtager den store Guldring fra Borremose ved Hannenov paa Falster (Fig. 56) en fremtrædende Plads. Den er 13 cm i Tværmaal, vejer over et Pund, og dens Metalværdi var i 1937, da den blev fundet, 2210 Kr. Den er dannet af et svært glat Rør med paaloddede store Vulstringe adskilt ved tre

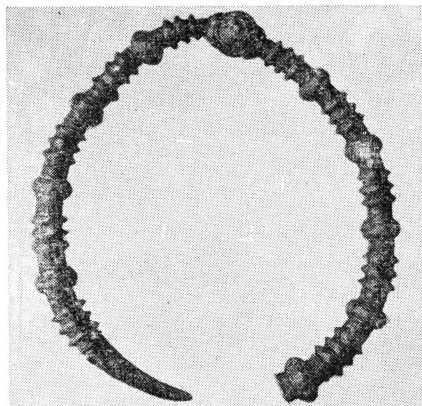

Fig. 56: Guldhalsringen fra Falster.
(Efter Johs. Brøndsted).

mindre. Mellem Vulsterne er paa Røret paaloddet Ornamentmønstre i fine Filigrantraade. Ogsaa Ringene er dækket med Ornamentik, der for flere af de stores Vedkommende danner mærkelige Dyrefigurer — et helt igennem kunstfærdigt Arbejde i overdaadig Pragt. Ringen dannes af to Halvdele, der paa Midten er forenet ved et Hængsel i en stor Vulst eller rettere Knap. Ringen lukkes ved en Fjeder i Form af et dolkagtigt Blad, der skubbes ind i Røret. Det pragtfulde Smykke er et i Sandhed kostbart Gudeoffer. Rundt om i Landet er fundet adskillige Guldhalsringe, om end ikke saa pragtfulde som Falsteringen. Lolland møder f. Eks. med to store Ringe, én fra Vejleby Sogn og én fra Toreby Sogn. Halsringene blev i »Guldaldertiden« baaret af Mænd, ogsaa Gudebillederne bærer Halsringe, og de kostbare Ringe er derfor Ofre til en mandlig Guddom, medens

Bronzealderens Halsringe var betænkt en kvindelig Guddom.

— Eksempler paa de pragtfulde Bøjlenaale og Spænder er Reliefspændet fra Skerne paa Falster (Fig. 57) med Dyremotiver i Kanten og Spiralornamenter i Midten og Rosetfibulaen (Fig. 58).

Ogsaa de romerske Guldmønter blev benyttet som Smykker, medens man i Handelen anvendte vejede Stykker af Guld, som man brækkede af de importerede tynde Spiralsringe.

En særlig Stilling indtager de saakaldte *Brakteater* (Fig. 50), runde Smykkeplader af nordisk Oprindelse,

Fig. 57: Reliefspænde fra Skerne paa Falster. (Efter Johs. Brøndsted).

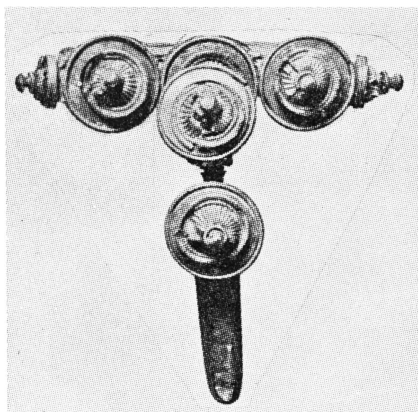

Fig. 58: Rosettefibula.

som oftest et Par cm i Tværmaal og forsynet med Øsken. Kun Forsiden bærer Billeder, undertiden en Rytter, undertiden en løbende Mand, altsaa Billeder, der minder om Guldhornenes og som sikkert ogsaa skal opfattes som Gudebilleder. Mange af Brakteaterne har Runeindskrifter, som Regel Lykkeformularer eller Besværgelser.

Den store Guldrigdom i de mange Fund Landet over stammer fra Romerriget, der nu var taget i Besiddelse af Germanerne. Men det var kun det raa Guld, der blev indført;

selve Guldsmedearbejdet er nordisk baade i Motiver og Udførelse. Særlig yndet var Dyremotiverne, ikke som Efterligninger af Naturen, men som Fantasydyr, kunstfærdigt formede og mesterligt udførte.

Ved Periodens Slutning ebber Guldtilførslen ud, inden Sølvtilførslen endnu har taget Fart, der kommer et fundknapt Tidsrum paa et Par Hundrede Aar. Offerfundene er faa og beskedne, og da Skikken med rigt Gravudstyr er bortfaldet, bliver Resultatet, at Oplysningerne om denne Periode — Yngre Germanertid, som Arkæologerne kalder den — er højst mangelfulde og fattige. Det er igen et Udslag i den stadige Skiften op og ned, som har kendetegnet Jernalderen, og det falder godt i Traad hermed, at dens og Oldtidens sidste to Hundrede Aar bliver saa glørrige og magtfulde, at Norden bliver en Stormagt, hvis Anseelse og Indsats spores vidt over Evropa. Det er den sagnrige, voldsomme Vikingetid, der staar for Døren.

Vikingetiden.

DER staar et Skær af barsk Romantik over Vikingernes Færd. Grum og barbarisk var den i al sin utæmmede Voldsomhed; den fremkaldte Rædsel og Afsky hos de hjem søgte Folk, men midt i Rædselen laa en Beundring for Vikingernes stolte Skikkelser, for deres fysiske Styrke, deres Smidighed og Snarraadighed og deres ubetvingelige Mod. Mændene fra Norden: Normanner kaldtes de under ét, og der blev ikke skelnet mellem Danske, Svenske og Norske. I Aaret 793 hørte man første Gang om dem, da de plyndrede Klostret og Bispesædet paa Hoby Island ud for Northumberlands Kyst, dræbte Klostrets Beboere, røvede Kirkens Kostbarheder og bortførte Øens Kvæg. Hypigere hørte man derefter om deres blodige Togter, Tysklands, Frankrigs og Storbritanniens Kyster maatte holde for, ja selv til Spaniens og Middelhavets Kyster fandt de Vej paa deres Plyndringstogter. Mange Steder købte man sig fri mod en vis aarlig Afgift i Sølv, den saakaldte »Danegæld«, og denne Strøm af Sølv gik hjem til Norden. Tilsidst nøjedes Vikingerne ikke med at gøre Landhugst, men satte sig fast og dannede Kolonier

baade i England, Frankrig og Rusland.

Danernes Samkvem med andre Folk skete dog ogsaa under fredelige Former. *Handelen* var livlig. Der indførtes Klæde, Vin, Keramik, Glas og Sølv. Danernes Modydelser var Pelsværk, Honning, Voks, Rav — og Slaver. De sidste fik man paa Røvertogterne i de Fanger, man førte med hjem. Var Fangen af høj Byrd, blev han ofte udløst mod Betaling af store Løsepenge.

Vikingskibene var gerne paa 30 Aarer og med en Besætning paa 40 Mand, altsaa svarende til Nydambaaden. I disse store, aabne Fartøjer, der formentlig kunne føre Sejl, befarede Vikingerne dristigt og kyndigt Verdenshavene — en Færd, der maatte vække Beundring viden om. Deres Vaaben var Økse, Sværd, Spyd og Skjold. Navnlig Øksen, som haandteredes med stor Færdighed og Kraft, voldte Skræk viden om og gik i Forestillingerne ind som et Symbol paa Vikingen og et fra ham uadskilleligt Vaaben. Rigdom giver Pragtglæde, og Vikingerne elskede at udsmykke deres Vaaben med Damsæring og Indlægning af Kobber,

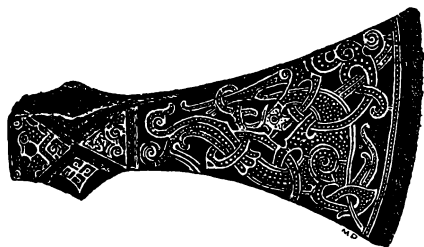

Fig. 59: Vikingetidens Stridsøkse.

Sølv og Niello (Blanding af Sølv og Svovl). Særlig Øksens store Blade egnede sig fortrinligt til en saadan Udsmykning (Fig. 59).

Vikingefærden bragte Rigdom til Landet, men vel at mærke kun til Overklassen af Danernes Æt. Underklassen, den tidligere Befolknings Efterkommere, var Arbejderklassen, der dyrkede Jorden og tog Sliddet, ganske som i Bronzealderens Glanstid.

Danernes Religion var den fuldt udformede Asalære med Tor som Tordenguden, der raadede for Regn og Sol og Markernes Grøde, Odin som Kampgud og Frey som Frugtbarhedsgud. Tor og ikke Odin var den mægtigste af Guderne, og det er derfor ham, som stadig bliver anraabt paa Runestenene. I de hellige Lunde, hvor Gudeskikkelserne var opstillede, ofredes der ved de store Blotfester — der afholdtes med nogle Aars Mellemrum — Mennesker og Dyr, og Kroppene blev bagefter ophængt i den hellige Lunds Træer. Vore Landsbynavne med Endelsen Lunde er meget ofte Minder om slige Helliglunde. Udlægning af Offer i Mark og Mose fandt fremdeles Sted, dog ikke

i saa stor Udstrækning som tidligere. Det var en almindelig udbredt Tro, at hvad man gravede ned af Kostbarheder, skulde man genfinde i Valhal, og herfra hidrører sikkert en Del af Fundene. Guldfund fra denne Periode eksisterer ikke, nu er det Sølvfund; de er færre i Tal, men ofte store. En Del af Fundene er Depoter; det gælder f. Eks. det store Sølvfund i Nørreballe og det store Møntfund paa Fejø.

Gravene rummer sjældent større Kostbarheder. Den fuldt udviklede Asalære medførte ganske vist, at den Døde atter fik Gaver med i Graven. Almindeligst for begge Køn var et Gravudstyr bestaaende af Spisekurv med Hvæssesten, Jernsaks, Benkam, et Bronzekar og Trækar med en Drik, derimod ikke Føde. Der holdtes Offermaaltid ved Graven, og undertiden kan Levningerne derfor findes ovenpaa Kisten, der altid var af Træ. Graven var som Regel en Fladmarksgrav i en a to Meters Dybde, undertiden dækkedes den af en lille Høj, Undertagelserne herfra er sjældne, f. Eks. Jellingehøjene. Det skete ogsaa, at Graven blev anlagt i en ældre Høj. Brandgravene er yderst sjældne, kun i Vendsyssel er de i Overtal og giver Anledning til at rejse Spørgsmaalet, om Danerne i deres Erobringstogter var standset ved Limfjorden? Vikingerne fik deres Vaaben med i Graven, dog sjældent deres hele Vaabenudstyr. Lollandske Vaabengrave er fundet i Ludvigshave i Vesterborg Sogn, i Hoby og Errind-

lev. De fleste Grave er smaa, men de kan ogsaa være af betydeligt Omfang i de Tilfælde, hvor Krigeren, som f. Eks. i en anden Errindlevgrav, er jordet med Hest og Hund. Danmarks hidtil eneste Skibsgrav er Ladby-Graven ved Kerteminde Nor. Her er Krigeren gravsat med Skib, Heste og Hunde og sikkert et stort Gravudstyr, men Kostbarhederne er røvet ved et Indbrud i Graven, formentlig sket paa en Tid, hvor Kristendommens voksende Magt har svækket Asalærens Tro og Frygt.

Størst af alle Gravhøje er de berømte Jellingehøje. De er 7—8 Meter høje og 60—70 Meter i Tværmaal. I Nordhøjen er et Gravkammer af Planker, 6,75 Meter langt, 2,60 Meter bredt og 1,45 Meter højt. Graven er plyndret en Gang i den tidlige Middelalder, og Kamret indeholdt intet af Betydning. I Sydhøjen har man ved tidligere, ret overfladiske Undersøgelser intet fundet. Nationalmuseet er nu gaaet i Gang med en grundig Undersøgelse af begge Højene. At de er Kong Gorms og Dronning Tyras Gravmæler, er der ingen Tvivl om. Runestene, der staar mellem Højene, er fuldgyldige Vidnesbyrd herom.

Paa den mindste Runesten staar: »Gorm Konge — gjorde dette Mindesmærke — efter Tyre sin Kone — Danmarks Bod.« Der er den Mærkelighed ved alle Runestene, at de ikke alene er et Æresminde om den Døde, men ogsaa, og i ikke mindre Grad, en Berømmelse — Selv-

ros om man vil — af ham, der rejste Stenen. Jellingestenen blev i ældre Tid tydet saaledes, at det var Tyra, der var Danmarks Bod, d. v. s. havde helet Danmark. Den nyere Forskning kuldkaster denne Tydning. »Bod« gaar tilbage paa Gorm; det er ham, der har helet, d. v. s. samlet Danmark. Vi bliver med denne Tydning et skønt Sagn fattigere, men en historisk Kendsgerning rigere. Gorm besejrede 935 den svenske Kong Gnupe i Hedeby, tæt Syd for den nuværende Slesvig By og ødelagde dermed Svenskervældet i Sønderjylland — og paa Lolland. Den store Handelsrute fra Øst gik over Hedeby som Stabelplads og videre over Østersøen til Sverige. Paa denne Svenskernes store Handelsrute havde de opkastet en Station paa Lolland ved Sæddinge og beherskede herfra de omliggende Egne. Ogsaa denne Svenskerplads blev i Kong Gorms Dage oprevet og tilintetgjort.

Den store Runesten bærer Indskriften: »Harald Konge — bød gøre dette Mindesmærke — efter Gorm sin Fader og Tyre sin Moder — den Harald, som vandt sig Danmark hel — og Norge — og gjorde Danerne kristne«. Stenen er pragtfuldt udsmykket med Ornamentter, med en Løve ved Ordet Norge og den korsfæstede Christus ved Ordet kristnet. Ogsaa Harald berømmer sig altsaa af at have samlet Danmark og kristnet det.

Der er fundet mange Runestene i Danmark, her paa Lolland bl. a. Stenene i Tirsted, Sæddinge, Skov-

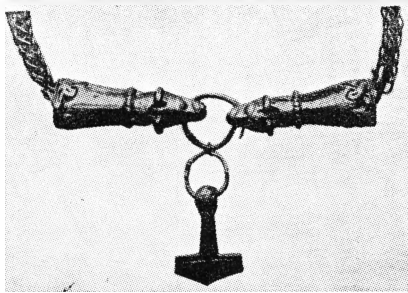

Fig. 60: Torshammer i Sølvkæde.

længe og Tillise. Runemestrene interesserer sig ikke for fredelig Syssel, giver heller aldrig Udtryk for Sorg, men fremsætter ofte Trusler og Forbandelser mod den, der vover at forstyrre Stenen, og i denne Forbindelse paakaldes Tor ofte som Beskytteren. Asalæren levede da ogsaa i Folket længe efter Haralds Proklamation paa Runestenen. Tor dyrkedes Side om Side med Kristus, og det er ganske interessant et se, at Tortilbederne som Modvægt mod Korset, som de Kristne bar, dannede et Torsmærke, en Hammer i Korsform (Fig. 60).

Husene var mod Oldtidens Slutning fremdeles Jordhuse for Underklassen, hvorimod Overklassen boede i Træhuse. Det var dels Stolpehuse med Fletværk som en Art Bindingsværk, dels Stavbygninger, d. v. s. Væggene dannedes af Planker, der var rejst paa Enden og falset sam-

men. Ogsaa Huse af Stolper med Brædder paa begge Sider, saa der dannedes Hulrum i Væggen, er kendt, alle Typer er fundet i Hedeby. Ved Trelleborg, en halv Snes Kilometer fra Slagelse, er afdækket en mægtig Lejr, der antagelig har rummet Kong Svends og senere Kong Knuds Hird. Det var et mægtigt Anlæg, strengt symmetrisk med fire store ensartede Bygninger eller Haller. Ogsaa her var anvendt Stavbygning med lodretstaaende Planker. Kongeborgene har formentlig været bygget efter samme Princip; men enten det drejede sig om Borg eller Hytte, var Røghullet over Arnen den eneste Form for Røgaftræk, og Vinduer var for begge stadig et ukendt Begreb. Husene fra Hedeby og Trelleborg er de eneste kendte, og de svarer i Byggesæt godt nok til Gravkammeret i Jellingehøjen. Boplads fra Vikingetiden er aldrig fundet. Det skyldes utvivlsomt, at disse Boplads maa søges under de nuværende Landsbyer. Med Vikingetiden er Jorddyrkningen og Samfundsorganisationen naaet saa vidt, at Flytning af Boplads er et tilbagelagt Stadium. Landsbyen tog fast Form, dens Bygninger er skiftet, rejst og faldet gennem snart et Tusind Aar; men Bopladsen er stadig den samme.

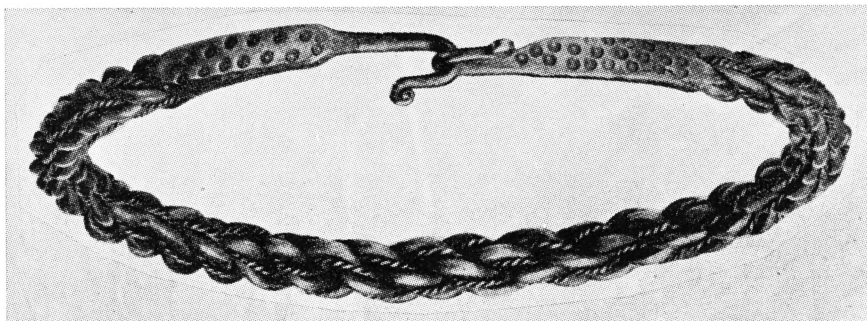

Fig. 61: Flettet Sølvhalsring fra Vikingetidens Sølvfund. (Efter Johs. Brøndsted og Therkel Mathiassen).

Anden Del

*Lollands Oldtids-
minder*

Indledning.

MED Hensyn til Stedfæstelsen og Tidsfæstelsen af enkelte Trin i Oldtidsudviklingen kan Jordens Beskaffenhed og Bynavnenes Sammensætning give nogle — særlig for Lokalhistorikeren — interessante Fingerpeg, der bekræfter og uddyber det, Arkæologerne har berettet. Stenalderfolkets og Bronzealderfolkets manglende Evne til at give sig i Lag med Storskoven og med de sværere og side Jorder, er manifesteret ved den Fundfattigdom, der for disse Perioders Vedkommende præger store Dele af Lolland, især Vestlolland, hvor kun Nordkysten bærer Spor af større Beboelse. Derimod er Musse Herred og særlig dets østlige Del med de mere grusede og stenrige Jorder rig paa Grave baade fra Stenalderen og Bronzealderen. Gennem Jernalderen ændres Billedet. De bedre Redskaber til Skovhugst og Jorddyrkning i Forbindelse med den større Fattigdom gav Mod til at gaa løs paa Storskoven og de svære Jorder. Befolkningen bredte sig og dannede nye Bygder i de gamle Skovegne; men der var stadig store Strøg med urørt Skov. Omvendt er de mange Gravminder, man finder i Nutidsskove, Tegn paa, at disse Arealer har været

dyrket i Oldtiden og senere er opgivet; thi Gravminderne blev aldrig gemt i Skovene, men blev lagt frit nær Bopladserne, saa de flest mulige nær og fjern kunde se dem, imponeres og betages af Ærefrygt. Store Mængder af Stenalderens og Bronzealderens Grave er forlængst sløjfet og udslettet. Meget ofte er der ogsaa faret frem med haard Haand mod de endnu eksisterende Gravminder, især mod Dysserne og specielt deres Gravkamre, der næsten altid er ramponeret, ofte helt borte. Trangen til Stenmaterialer kan ikke altid forklare denne haarde Fremfærd; thi man ser ofte Stenkredsenes store og let tilgængelige Sten staa urørte, hvorimod Kamrets store Overligger og flere af dets Sidesten mangler. I mange Tilfælde er Kamret ødelagt ved at man har væltet et Par Sidesten, saa det kunde skride sammen. Der er ingen Grund til at tro, at Stenalderens erfarne Bygmestre har gjort deres Arbejde saa daarligt, at det ofte faldt sammen af sig selv. Man kommer uvilkaarligt til at tænke paa den religiøse Fanatisme, der efter Reformationen ledede til Ødelæggelse af Katolicismens kunstnerisk og historisk værdifulde Kirkeinven-

tar. Har den Omstændighed, at Dyssekamrene paa de Tider opfattedes som hedenske Altre, kunnet forlede stupide Præster og andre til at øve Hærværk mod disse indbildte Minder om hedensk Gudsdyrkelse?

Bag i Bogen er indsat et Kort med Angivelse af Oldtidsgrave — Stendysser og Høje — paa Lolland. Grundlaget har været Generalstabens Maalebordsblade og personlige Undersøgelser. Generalstabskortene er 30—40 Aar gamle, og mange af de anførte Mindesmærker er forsvundet, det gælder særlig Høje og Dysser paa fri Mark, og de er udeladt paa det her fremstillede Kort. Desværre er der omkring i Skovene adskillige Høje, som ikke er angivet paa Generalstabskortene. Det gælder f. Eks. 9 Høje paa »Sofiesminde«s Skovpart i den sydlige Del af Torrig Skov (Birket Sogn), et Par Høje i en Skovpart Nabo dertil, 6 Høje i den lille Torpe Skov (Aunede Sogn) m. fl. De saaledes fundne Høje er indlagt paa Kortet; men det siger sig selv, at det for en Privatmand har været en umulig Opgave at undersøge samtlige Skove, og derfor findes der sikkert Bronzealderhøje ud over de paa Kortet angivne. At mange store Bronzealderhøje maaske skjuler en Jættestue i deres Bund, er en Gaade, som Kortet selvfølgelig heller ikke kan løse eller markere gennem Signaturen.

— *Bynavnene* kan ved Hjælp af deres Endelser og Sættelse klassificeres i Grupper i en nogen-

lunde bestemt Rækkefølge efter deres Alder; men man er ganske vist ude af Stand til at angive faste Tidspunkter for deres Tilblivelse, det kan kun gøres i meget grove Træk.

Byerne med Endelsen *-i n g e*, *-ing* er de ældste; de er sikkert opstaaet for Aartusinder siden, antagelig i Bronzealderen. For alle Landsbyer gælder det, at senere Tidens Udflytning af Gaardene ofte i nogen Maade har udvisket det oprindelige Bybillede. Inge-Byernes Forled er altid en Naturbetegnelse som Dal, Slette o. s. v., men Sproget er undergaaet saa store Forandringer, at Navnene ikke sjældent er umulige at tolke. Disse vore ældste Byer var ikke Enkeltmands Værk; de tilhørte i Fællesskab et lille Samfund, Ætten eller Stammen, men isoleret beliggende Enkeltejendomme fandtes dog baade i Bronzealderen og Yngre Stenalder. De fleste Inge-Byer findes ved dybe Fjordindskæringer, hvor der paa Bredderne var rigelig Græsning og bagved Skove med Agern til Svinene og Blade til Kvæget.

Vi har paa Lolland en halv Snes *-inge-Byer*, *Arninge* og *Hellinge* ved de dybe Indskæringer af Nakskov Fjord. *Sæddinge* og *Gerringe* ved Indskæringer af Rødby Fjord. *Hejringe* ved Vigen bag om Ravnsborg. *Flinting* ved det Sund, der gik fra Oreby til Guldborgsund og delte Lolland i to Øer. *Bregninge*, *Kettinge*, *Slemminge* og *Skørringe* ligger derimod mere eller mindre fjernt fra tidligere Vandløb eller Søer. Kirkerne

blev jo som oftest rejst i de største af Landsbyerne, og 6 af Inge-Byerne er Kirkebyer, nemlig Arninge, Bregninge, Kettinge, Slemminge, Skørringe og Sæddinge.

De næste Byer i Aldersrækken er dem med Endelserne *-lev* og *-sted*. Deres Forled er altid et Mandsnavn og betegner, at deres Opstaaen skyldes Enkeltmand. Vi er nu i Jernalderen og kan skønne, at disse Byer er ca. halvandet Tusind Aar gamle. Det ligger nær at sætte dem i Forbindelse med Danernes Erobring af Landet, hvorefter Høvdingene har ilagt sig eller faaet anvist betydelige Arealer til Ejendom, som senere er delt mellem Slægten. Der er opstaaet flere Ejendomme, hver med sin Herre og sin Kreds af undergivne Jorddyrkere. Den oprindelige Enkeltejendom er bleven By.

Vi har 7 *-lev*-Byer: *Branderslev, Errindlev, Herridslev, Købelev, Ulslev, Ullerslev* og *Utterslev*. De er alle Kirkebyer.

Vi har ligeledes 7 *-sted*-Byer, der ogsaa alle er Kirkebyer: *Godsted, Halsted, Hillested, Radsted, Sollested, Tirsted* og *Vaabensted*.

Byerne med Endelsen *-by*, der ligeledes har et Mandsnavn til Forled, maa formentlig anføres her som noget yngre end *-lev* og *-sted*. Vi har en Snes Stykker af dem. 8 af dem er Kirkebyer, nemlig *Aageby* (hvis Kirke er nedlagt), *Gurreby, Holeby, Hunseby, Sandby, Toreby, Vejleby* og *Vindeby*.

Byerne med Endelsen *-lunde* viser

ogsaa tilbage til Hedenskabets Dage og betegner en hellig Lund viet til en eller anden Guddom, hvis Navn er Forledet i Bynavnet. Da man begyndte at bygge kristne Kirker (Trækirker) valgte man med Forkærlighed de hedenske Helligsteder, dels fordi Folk var indstillet paa at betragte dem som Helligsteder, dels og vel navnlig for at fastslaa, at de gamle Guder var afmægtige og maatte lade det nye Gudshus staa uanfægtet.

Vi har 7 *-lunde*-Byer, og de 5 er Kirkebyer, nemlig *Gloslunde, Horslunde, Nebbelunde, Nordlunde* og *Torslunde*. De to, der mangler Kirke, er *Harpelunde* og *Raagelunde*.

Byerne med Endelsen *-løse* har en Naturegenhed til Forled. De er formentlig opstaaet ved Udflytning fra Høvdingebyerne og er talrige andre Steder paa Øerne, men ikke paa Lolland; helt ægte *-løse*-Byer har vi ikke. Maaske kan *Lindelse, Tillese* og *Taagense* henregnes til dem. Maaske ogsaa Byerne med den forvanskede Endelse *-itze*. Med Venderne har disse Byer intet at gøre, da det i flere Tilfælde kan konstateres, at deres gamle Form ikke er *-itze*, for Tillitzes Vedkommende er den f. Eks. *-lese*.

Byerne med Endelserne *-mark* og *-bølle*, der har et Mandsnavn til Forled, hører ogsaa til de ældres Rækker. Vi har 6 *-mark*-Byer, nemlig *Bjerremark, Høgsmarke, Skottemarke, Soesmarke, Stokkemarke* og *Tjennemarke*. Kun *Stokkemarke* er Kirkeby. Der er 7 *-bølle*-Byer: *Assenbølle, Brydebølle, Haugbølle, Ringebølle, Skodsebølle*.

Skovbølle og *Øllebølle*. Kun Ringsebølle er Kirkeby. Yngst er Byerne med Endelsen *-tofte*, *-torpe*, *-strup* eller *-rup* samt Navne, der hentyder til Skov, f. Eks. Endelsen *-holt*, *-rød* eller Forledene *Eg*, *Bøg*, *Lind* o. s. v. De allerfleste af dem er fra Valdemarernes Storhedstid, da Landet var i vældig Opblomstring, nye Købstæder voksede frem, og Skovryd-

ningen tog Fart med Grundlæggelsen af en Mængde nye Landsbyer; men endnu har vi Skove eller Skovpartier, der gennem deres fuldstændige Mangel paa Gravminder fortælles os, at de aldrig har været under Plov, f. Eks. Christianssædeskovene.

Af praktiske Hensyn deler vi i den følgende Beskrivelse Øen i Vestlolland, Midtlolland og Østlolland.

Vestlolland.

Nørreherreds fattige Sogne.

Vi begynder vor Rundgang i Nakskov og gaar op over Nørreherred. Markerne omkring Byen, særlig nærmest Fjorden og dens Indskæringer, er rige paa Flintaffald og primitive Smaaredskaber, der viser, at Stenalderfolket har færdedes her. Ogsaa Fjorden, der den Gang sikkert kun var et Aaløb, gemmer Minder om Oldtidsfolket. Ved Opmudrings- og Indtørningsarbejder er forskellige Stensager kommet for Lyset, blandt andet et Par Stridsøkser. Iøvrigt viser de talrige Forekomster af Egestubbe og Stammer, at det meste af Fjordarealet den Gang var Skov. Der er ingen Overleveringer om Oldtidsgrave paa Nakskovs Omraade; det har helt op i historisk Tid henligget som Skov.

Derimod véd man at fortælle om flere Stenalder- og Bronzealdergrave i *Branderslev Sogn*. Nu er der tilbage kun Resterne af en Langdysse i Nakskov Ladegaards Skov. Den har været ca. 65 Meter lang og ca. 10 Meter

bred; men de fleste af Stenene er bortførte og slaaet til Skærver, og af Kamret eller Kamrene er der kun svage Spor tilbage. Og dog er det mere end der kan siges om en anden Langdysse, der har ligget i Nærheden; den er *helt* udslettet. Ved Abildtorpe, Christiansdal og Holmegaard har ligget Smaagrupper af Bronzealderhøje. Det samme kan siges om Lindelse i *Sandby Sogn*, men de er forsvundet for snart Hundrede Aar siden. Endelig har der været en Dysse ved Ringseby i *Herredskirke Sogn*. Lidt eller intet er bevaret fra disse sløjfede Grave. Nogle Flintknive fra en Stenaldergrav paa Christiansdals Jorder og en Mejsel og nogle Flintøkser og -Flækker fra en Grav paa Taars Færgegaards Jorder — det er alt. Ogsaa med Hensyn til Markfund er de her nævnte Sogne fattige. Naturligvis er der fundet en Del Stenaldersager af almindelig Karakter, som nu findes paa Museer eller i private Samlinger, men ingen af særlig fremragen-

de Interesse. Fra Jernalderen stammer et Par Markfund. Det ene er en Sølvarming fundet paa Asserstrups Marker, det andet er en Guldrakteat fra Branderslev.

Af Herredets nordlige Sogne staa *Købelev* og *Vindeby* svagest. I begge Sognes nordlige Del i Eggen omkring Onsevig og Vandløbet, der fører dertil, har der tidligere været flere Sten- og Bronzealder-Grave. Tilbage er nu kun Resterne af en Jættestue i Vindeby Sogn tæt Vest for Vejen, der mod Nord fører op til Stranden. Stuen har 12 Sidesten og 3 Overliggere, de to er nedskredet. I den forlængst sløjfede »Thulehøj« ved Rolykke i Købelev Sogn blev fundet en Del Bronzesager; men der var ingen sagkyndige Folk til Stede ved Sløjfningen.

Utterslev Sogn har særlig i den norlige Del haft mange Oldtidsgrave. Nu er kun den overpløjede »Storkehøj« paa Wintersborg Mark tilbage. En tokamret Langdysse paa en anden af Wintersborgs Marker, der er angivet paa Generalstabens Maalebordsblade, er ryddet for godt en Snes Aar siden. Med

Horslunde Sogn

naar vi omsider ind i Herredets oldtidsrige Egne. Hvor Kasbækken løber ud i Raagø Sund og tidligere dannede en dyb Vig, har ligget en stor Samling Gravhøje som Vidne om, at der her i Bronzeralderen har været en større Boplads. Paa Professor Johs. Brøndstedts Kort over de fra gammel Tid kendte Høje, er angivet ca. 30 Høje

paa dette Sted, i Nøbbet Østerskov en Snes Stykker og nedenfor disse to Grupper en halv Snes Stenaldergrave. Af Højgruppen ved Kasbæk er nu kun 6 tilbage fordelt med 3 i hver sin lille Skovpart. Derimod rummer de forskellige Partier af Nøbbet Østerskov endnu 19 Bronzealderhøje. Stenaldergravene er alle borte, men maa ske gemmer den største af de bevarede Høje, den 5 Meter høje »Maglehøj«, en Jættestue. Højen ligger tæt ved Vejen, som fører ind i Skoven. Syd for denne store Oldtidsbebyggelse har ligget en anden Bronzealderbygd, der markeres gennem 26 større og mindre Høje i Skoven Nybøllelunder. Højgruppen har strakt sig ud over Skoven paa de omliggende Marker, men de eksisterer ikke mere.

Ogsaa i Stenalderen har Strøget herfra op mod Kysten været beboet, men de fleste Stengrave er nu forsvundet. Syd for Nybølle By har i længst henrundne Dage været en Stendysse med skaalformede Fordybninger i Overliggeren. Nordøst for Horslunde By paa Matrikelnr. 87 ligger en Høj med en velbevaret Jættestue. Den blev i 1899 udgravet af Nationalmuseet og samtidig fredlyst mod et Vederlag paa 200 Kr. til Ejeren. C. Neergaard skriver i sin Indberetning om Udgravningsarbejdet bl. a.: Højen har oprindelig været ca. 25 Meter i Tværmaal og af ret anseelig Højde; men den er formindsket ved Afgravning og lang Tids Overpløjning, saa den nu kun er ca. 2½ Meter høj og 11 Meter i Tværmaal. Jættestuen er stor og

smukt bygget, 5,60 Meter lang, 1,85 bred og fra 1,48 til 1,78 Meter høj. Der er 11 Bæresten og 4 Overliggere. Paa den ene Overligger er 7 skaalformede Fordybninger. Rummene mellem Bærestenene foroven og forneden — hvor de paa Grund af deres uregelmæssige Form ikke støder sammen — er udfyldt med tynde, udkløvede Stenplader, lagt ovenpaa hinanden i vandrette Lag. Endestenene er delvis forhøjede ved Opstabling af større Kampesten. Gangen har oprindeligt haft 3—4 Sidesten paa hver Side, nu er der kun de inderste tilbage; de andre er bortført til Bygningsbrug. Gangen var helt jordfyldt og fuld af Menneskeknogler. I den fra den sløjfede Del af Gangen bortførte Fyld var kun bemærket en Stridsøkse, men der har sikkert været adskilligt mere. Højen er antagelig ca. 4000 Aar gammel; men den tæt pakkede, jordfyldte Gang kunde tyde paa, at den er benyttet ogsaa i Dolktiden. I Kamret var kun ca. en halv Meter Lerjord med en Mængde Skeletdele i største Uorden. Der konstateredes mindst 4 Kranier. Af Oldsager fandtes 32 Ravperler, deraf 9 hammerformede. Endvidere 6 Benperler, et Par gennemborede Dyretænder samt Potteskaar og Flintflækker.

— Et Fund, der fører os helt tilbage til Istiden, altsaa uden Forbindelse med Mennesker, er sket i Nærheden af Jættestuen. Det er en Ravklump med 15 cm Tværmaal; den laa 60 cm dybt i den oprindelige Lerbund (Moræneleret) og er altsaa ført her-

til af Ismasserne, da hele Skandinavien var dækket af Is.

— Paa Marken Øst for *Nøbbet Vesterskov* har ligget en stor stenkranset Høj med en ret velbevaret Jættestue og en 6 Meter lang Gang. Jættestuen figurer fremdeles i Trap som eksisterende, men er sløjfet i Slutningen af forrige Aarhundrede og dens Sten anvendt som Grundsten i den nærliggende *Købmandsgaard*. Paa Gaarden »Frydenlund«s Mark har endvidere ligget en Langdysse med et mandslangt Kammer, der forlængst er gaaet al Stenes Vej.

— I *Nøbbet Vesterskov* er betydelige Rester af en Runddysse med to store Kamre. Højen er udgravet og beskrives i *Aarbøger for Oldkyndighed* 1892 saaledes: Højen er omgivet med fritstaaende, meterhøje Randsten og indeholder to Gravkamre. Det ene er fritstaaende af uregelmæssig Form, 3½ Meter langt, 1½ Meter bredt, bygget af 8 Bæresten med 2 Overliggere. I Bunden, som var belagt med hvidbrændte Flintskærver, fandtes 3 Skeletter, der havde været anbragt i siddende Stilling, endvidere en Smalmejsel med stærke Spor af Ild, en 18 cm lang Spydspids, 3 Flækker, et ufuldstændigt Benredskab, en Ravperle samt Skaar af mindre Lerkar. Et Lerkar med brændte Ben og en Bunke brændte Ben viste, at Kamret ogsaa har været benyttet som Gravsted i Bronzealderen. — Det andet Kammer laa noget lavere, bestod af 9 Bæresten og var 2,19 Meter langt og 1,26 bredt og havde en kort Gang.

Dækstenene var borte, og der fandtes intet Gravgoods. — Højen er nu ca. 7 Meter i Tværmaal. Sidestene og Gangstenene i det godt 3 Meter lange Kammer staar fremdeles; men den ene Sidesten er væltet og har i Faldet taget den ene Overligger med sig, saa kundens ene Ende hviler i sin oprindelige Stilling. Ogsaa den anden Overligger er skredet noget.

— Mark- og Mosefund af Betydning er ikke gjort i Sognet, i en Mose ved Svinsbjerg er fundet en Bronzeøkse (Paalstav). Paa Raagø er fundet nogle Flintesager.

Birket Sogn.

staar med Hensyn til Oldtidsminder

fuldt paa Højde med Horslunde. Ogsaa her er Kyststrækningerne de foretrukne. Ved Torrig Vig, der tidligere strakte sig dybt ind i Skoven, viser Brøndsteds Kort en Snæs Bronzealderhøj og et Par Dysser. Deraf er nu kun 4 Høje tilbage. De andre er formentlig anvendt til Fyld paa Indskæringen, som nu er Eng. Længere Øst paa i Torrig Skov ligger 28 Høje. Størrelsen er vekslende fra meget smaa til den meget store »Charlottehøj«, der ligger helt ude i Kystlinjen; Højens yderste Side er bortsløkket, saa Væggen staar stejlt op fra Havstokken. Et Par Hundrede Meter Vest for »Charlottehøj« ligger en Langhøj; den er kun 2—3 Meter høj,

Fig. 62: Charlottehøj.

men ca. 40 Meter lang. Generalstabskortet har kun 17 Høje og mangler Angivelsen af 11 Høje, hvoraf de 9 (5 ret store og 4 smaa) ligger paa Gaarden »Sofiesminde«s Skovpart Matrikelnr. 8 a, 15 b og c i Hjelmholt og de to paa Nabo-parcellen Matrikelnr. 1 a i Torrig.

— Paa Kyststrækningen fra Torrig Skov til Lille Lindet viser Brøndsteds Kort et halvt Hundrede Høje, særlig tæt samlet om Birket og Ravnsby. De fleste af dem er sløjfede langt tilbage i Tiden, 3 er ryddet i de sidste 30 Aar, saa der af Generalstabskortets 19 Høje nu kun er 16 tilbage; én af dem paa Gaarden »Bjørnseje«s Mark er overpløjet. Ved Købmandshjørnet overfor Kirken er en Høj, der ikke er angivet paa Generalstabskortet, og det samme gælder den halvt udjævnedes Høj, som Klokkestablen staar paa. Den største af Højene — der ydermere er Øens største Høj og højeste Punkt — er »Bavnehøj«, der er trigonometrisk Station og maaler 28 Meter over Havfladen. Den rummer maaske en Jættestue.

— Kyststrækningen har ogsaa været beboet i Stenalderen og har rummet mange af dens Grave, især Jættestuer fra Yngre Stenalder, som har været et kærkomment Bytte for stenhungrige Ejere. I »Glentehøj« paa Ravnsby Mark er en velbevaret Jættestue. Den blev 1826 udgravet af Grev Frijs paa Juellinge og »istandsat«, d. v. s. han anbragte en Karm i Kamrets ene Ende og »møblerede« Stuen med Bord og Bænke, saa Herskabet kunde

adsprede deres Gæster ved at drikke Te derinde. Nu er alt dette forlængst fjernet. Paa Sydsiden af Højen fører en ca. 4 Meter lang Gang ind til Kamret. Den ligger lidt skævt for dette, har 5 Bæresten paa hver Side og 4 Overliggere. Stuen er godt 9 Meter lang og uregelmæssig. I vestre Ende er den ca. 3 Meter bred og af Mandshøjde; i østre Ende er den baade smallere og lavere. Der er 7 Bæresten paa hver Side, der bærer 5 kæmpemæssige Overliggere. Adgangen til Kammeret er frit, og det er derfor en af Egnens Seværdigheder; men for Tiden er det hele saa tilgroet og vanrøgtet, at en Istandsættelse er i høj Grad ønskelig, og samtidig burde der udstikkes en Gangsti til Højen.

— Tre af de nu forsvundne Bronzealderhøje er undersøgt af Nationalmuseet for et halvt Hundrede Aar siden. Den ene, som laa paa Matrikelnr. 4 i Ravnsby, havde været omgivet af Randsten. Nationalmuseet ønskede Højen fredet i Stedet for at udgrave den, men Ejeren vilde ikke gaa med hertil, fordi han ventede at finde en Jættestue i Højen, hvis Sten han med Fordel kunde sælge. Han blev skuffet. Der var ingen Kæmpesten, derimod var der 3 Brønezaldergrave paa forskellige Steder i Højen, alle med brændte Ben. I den ene konstateredes Rester af en Plankekiste, af en Dyrehud og af Tøj, der havde været svøbt om Benene. Af Oldsager fandtes en Dolk og en Haandletring af Bronze. Den ene af Højens Grave var dækket med et Lag Smaasten.

I den anden Høj paa Matrikelnr. 3 i Ravnsby fandtes 4 Grave; de tre med brændte Ben og Rester af Trækister, den fjerde med et opløst Skelet paa en Stenlægning med Spor af Planker. Det er antagelig Højens ældste Grav fra Bronzealderens tidligste Periode. Af Oldsager fandtes en Dolk og en Bælteplade af Bronze — upaatvivelige Tegn paa, at det var en Kvindegrav. Der var ved denne Høj det særlig bemærkelsesværdige, at den i Bunden havde Brandpletter (Arnesteder), der viste, at her havde været Boplads, før Højen blev anlagt.

Den tredie Høj paa Matrikelnr. 6 i Birket var 3 Meter høj og 14 Meter i Tværmaal. Den indeholdt ogsaa 4 Grave, alle med brændte Ben, Spor af Trækister og af Birkebark. Indholdet af Oldsager var her en Bronzekniv, en Bronzedolk og et Bronzespænde.

Endelig er der i en Høj paa Kirkegaarden fundet brændte Ben, et Bronzsværd og andre Bronzegenstande, der kendetegner den som en Mandsgrav. Paa Matrikelnr. 5 i Birket har ligget er anden Mandsgrav i en overløjet Høj, hvori man fandt en Bronzeøkse (Paalstav) og en Bronzedolk.

— Med Hensyn til Mark- og Mosefund, henlagt som Offer til Guderne, hævder Birket ogsaa Førstepladsen blandt Herredets Sogne. Der er fundet ikke mindre end 4 Bronzeøkser, nemlig én Celt i Hejringe, 3 Stridsøkser henholdsvis ved Ravnsborg Bakke ved Kragenæs og i en Have paa Matrikelnr 7 i Birket. Sammen

med Øksen ved Ravnsby Bakke laa en Bronzehalsring. I en Tørvemose ved Ravnsby Voldsted er fundet et Bronzsværd, ca. 65 cm langt, og ved Torrig et andet Bronzsværd sammen med flere Bronzesager.

Fra Jernalderen stammer følgende Offerfund: En Bronzefigur paa ca. 10 cm med Armene overkors under Bystet, sikkert Kopi af et større Gudebillede, og 3 Guldfund; det ene fra Lille Lindet bestaaende af 5 Ringe i Form af en Kæde, de to andre, der begge var Fingerringe, er fra Lindet.

Vesterborg Sogn

staar langt tilbage for Naboerne nordpaa i al Fald hvad Stenalderen angaar. Af Dysser kendes ingen og af Jættestuer kun »Kong Svends Høj« i Grænseskillet til Svinsbjerg i Horslunde Sogn. Paa Skelstofte Mark har været en anden Jættestue, der blev ryddet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede for at faa Sten til en nu nedrevet Lade. Af Bronzealderhøje har der været nogle Stykker langs Vandløbet fra Vesterborg Sø nordpaa samt en Gruppe østfor Søen. Deraf er nu tilbage 6 Høje i Skoven Rosningen. Jernalderen er forholdsvis rigt repræsenteret. Der er en Række Grave i Skoven Ludvigshave og én i »Thor-kilshøj« paa Skelstofte Mark. »Kong Svends Høj« er Danmarks største Jættestue. Kamret er 12½ Meter langt og 1¾ Meter bredt. Det har været dækket af 7 kæmpemæssige Overliggerer paa ca. 3½ Meters Længde; den ene er nu borte. Højen

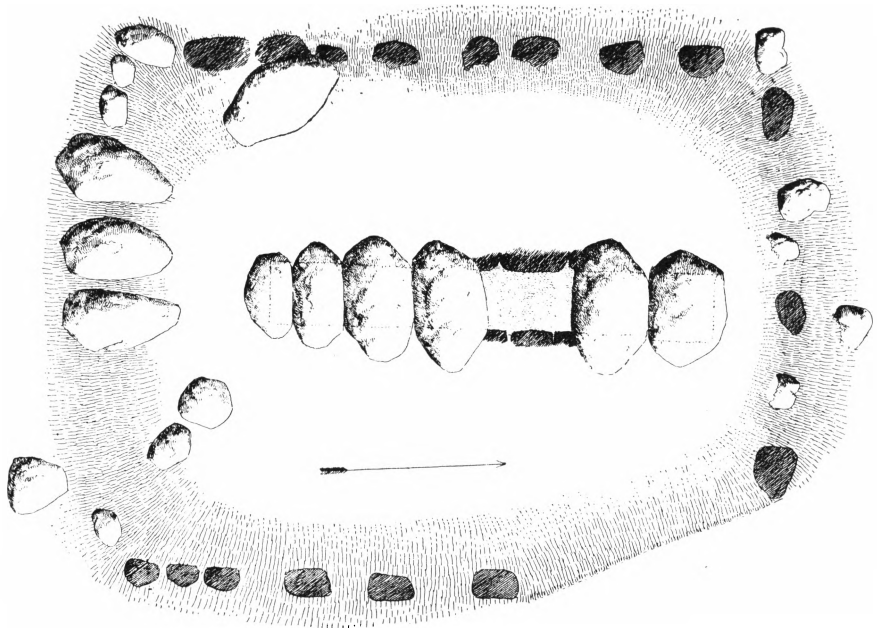

Fig. 63: Kong Svends Høj. (Efter A. P. Madsen).

(Fig. 63) er omsat med Randsten, der danner en Firkant. Kamret blev aabnet i 1780 ved Sprængning af den ene Overligger. Fra den meget flygtige og ukyndige Undersøgelse er kun noteret, at man fandt nogle Ben og Ravperler. P. A. Madsen siger i sin korte Beskrivelse af Højen, at der ingen Gang er til Kammeret. Alene denne opsigtsvækkende Bemærkning kunde nok berettigge en nærmere Undersøgelse under Nationalmuseets Ledelse, og der er Udsigt til, at en saadan nu bliver foretaget.

Graven i »Thorkildshøj« er fra Tiden mellem 200 og 400 af vor Tidsregning og fra en Periode, hvor Ligbrændingen var i stærk Tilbagegang. Endnu sjældnere var det, at der opkastedes en større Høj over Brand-

graven, og »Thorkilshøj« er derfor særlig bemærkelsesværdig; den ligger højt paa en Banke med vid Udsigt og med tilsvarende Mulighed for at ses videnom. Paa Generalstabskortet er den fejlagtig forsynet med Jættestue-signatur. Det er muligt, Højen oprindelig har været en Bronzealderbegravelse; thi ved Greve Reventlows Udgravning for et lille halvt Hundrede Aar siden fremdroges baade »et Lerkar« med brændte Ben, der muligvis var fra Bronzealderen, og en Urne med brændte Ben, samt en Del sammenbøjede stærkt forbrændte og forrustede Jernsager, der viste sig at have været et kort, tveægget Sværd, en Skjoldbule, et Skjoldhaandtag, to Spydspidser og et Par Sporer. Desuden en Hestetand, der muligvis

skulde repræsentere Krigerens Hest. Graven er da utvivlsomt en Høvdingegrav.

— Gravene i Ludvigshave hører til Oldtidens yngste og fra en Periode, hvor Ligbrænding kun sjældent forekommer herhjemme; de tilhører formentlig Tiden omkring 800, maaske lidt senere. Der er konstateret op imod en Snes Grave; det er lave, let oversete Høje, en halv Snes Meter brede og ca. en Meter høje. 6 af dem er undersøgt af Greve Reventlow, 4 andre af Nationalmuseet. De synes alle at være Krigergrave og kunde godt henlede Tanken paa et krigerisk Sammenstød. Gravene indeholdt kun brændte Ben, Trækul og stærkt forrustede Jerngenstande, i ét Tilfælde en Økse (Fig. 64), i andre et Sværd.

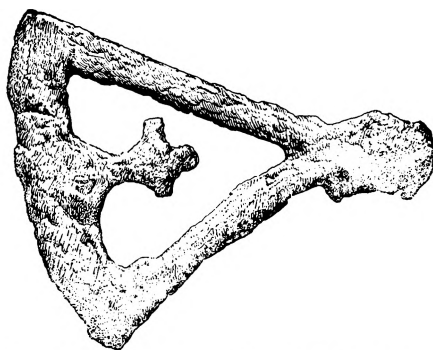

Fig. 64: Stridsøksen (med Thorshammermark i det udhuggede Midterparti)

Halsted-Aunede Sogn.

Vi er nu igen inde paa Øens Midte med dens Fattigdom paa iøjnefaldende Oltidsgrave. Naar et enkelt Strøg i Sognet danner en Undtagelse fra denne Regel, skyldes det Indskæringerne fra Naskov Fjord, der gjorde

Fig. 65: Langdyssen i Aunede Skov.

Foto: N. M. Nielsen.

det muligt for Oldtidsfolket at naa frem trods den omgivende Storskov. I *Aunede Skov*, nær ved Fjorden, ligger Sognets eneste Stenaldergrav, en ret velbevaret Langdyssse paa 35 Meters Længde og med et Kammer med Dæksten (Fig. 65) og svage Spor af et eller to andre. Mange af Randstenene er endnu paa Plads; de største staar i Østenden af Dyssen, Stenene i Vestenden er mindre, men dog større end de fleste af Langdyssens Sidesten.

— De faa Bronzealderhøje findes ligeledes i Nærheden af Fjordindskæringerne. Højene er følgende: De to »Rævehøje« i *Halsted Dyrehave*, de to »Bøgehøje« og igen en »Rævehøj« i *Bødkerskoven*, en fritliggende Høj paa *Højfjelde Mark* — der paa *Generalstabskortet* fejlagtigt er forsynet med Jættestuesignatur — samt 6 Høje i den lille *Torpeskov*. Disse 6 er i Modsætning til de andre ikke anført paa *Generalstabskortet*.

Juellingegravene.

Med Jernalderen træder Sagnet ind i de Minderiges Rækker, takket være de berømte ca. 1800 Aar gamle Juellingegrave. Ved Anlæget af en Roebane stødte Arbejderne i Efteraaret 1909 i Sognets nordøstlige Hjørne, tæt ved *Vesterborgs Sogneskel*, paa nogle Metalkar, som desværre blev ret hensynsløst behandlet. Der skete dog Indberetning til Nationalmuseet, og ved dettes Undersøgelse konstateredes 4 Grave i Række med smaa Mellemrum. De beskrives her paa Grundlag af den meget udførlige

Fremstilling i »Nordiske Fortidsminder II«. Den ene Grav var helt forstyrret ved Baneudgravningen. De andre laa under Jordbulken mellem Udgravningen og Vejgrøften og til dels under denne og *Vejrabatten*. At Gravene trods Grøften var bevaret, skyldes deres store Dybde, ca. 2 Meter.

Den ene af Gravene blev overstøbt med Gibs og Lerblokken derefter optaget og overført til Nationalmuseet, hvor den, efter at være præpareret, er opstillet ganske som den fandtes. Graven viser Skelettet af en kraftig, ca. 30-aarig Kvinde, 1,68 Meter høj. Hendes højre Laarbensknogle er sygelig omformet til over den dobbelte Tykkelse, og Benet er ca. 1½ cm kortere end det andet. Kvinden maa have haltet stærkt og lidt mange Smerter under Gangen. Hun var fornemt udstyret. I Haaret sad to lange Sølvnaale med graverede Hoveder af Guldblik. Om Halsen havde hun et nydeligt Smykke af Guld og Sølv, bestaaende af 4 Stykker, som havde været forbundet med en Traad, der yderligere bar to Perler. Hendes Tøj har været sammenholdt med to Sølvfibulaer ved Skuldrene og to andre længere nede. Om det ene Haandled har hun haft en Snor med to Perler, den ene af Rav, den anden af rødt uigennemsigtig Glas. Endelig havde hun paa højre Haands Ringfinger en Guldring. Under hendes Hoved laa et Lag Mos af *Dunhammer*, sikkert plukket i *Vesterborg Sø* og dannet som en Pude. Det

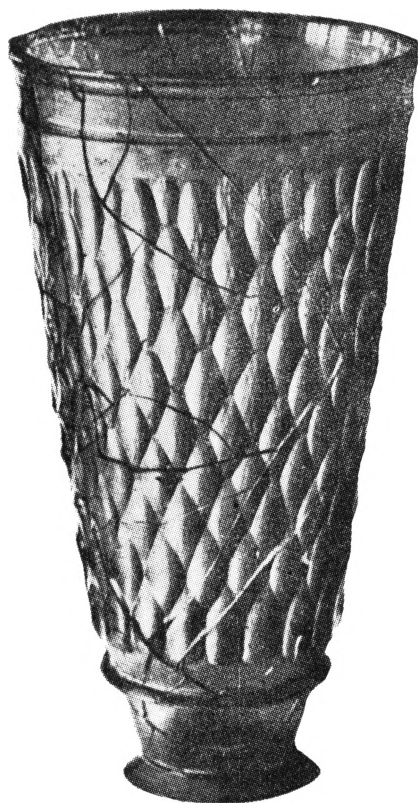

Fig. 66: Glasbæger fra Juellingegravene

viser, at Begravelsen er sket om Efteraaret. Ovenfor Hovedet stod paa den ene Side et bronzebeslaaet Træskrin med Toiletsager: Benkam, Bennaal, Bronzesaks og en fint forarbejdet Bronzekniv ved krumt Blad. Til den anden Side stod to Sæt kostbare Drikkekar af Glas — en Skaal og to Bægere — det ene var et tyndvægget Glasbæger, der var gaaet i Stykker under Jordens Tryk, det andet var helt hensmuldret. De har hørt sammen som et Par, det samme gælder to ens nu opløste Drikkehorn med fint Beslag i Bronze og Sølv. Til Drikkestellet

hørte en Bronzekedel og en i denne nedlagt Øsekop; endvidere en Bronzesi, som den Døde har haft i Haanden. Længere nede mod Fødderne laa Kødmaten, bestaaende af et Okselaar og en Svineryg. Liget har været lagt i en Plankekiste, hvoraf der nu kun var smaa Rester; og Kisten var dækket med Sten. Udenfor Kisten var som Offer nedlagt et Faar, skilt i to Dele; den ene Del anbragt ved Føddenden, den anden ved Hovedenden.

De medgivne Drikke- og Fødevarer skulde naturligvis nydes i den anden Verden, hvor den Døde mentes at leve, ganske som hun havde gjort her i Livet. At hun laa med Drikkesien i Haanden betød, at hun i de Dødes Land var parat til at si den medgivne Drik op i Bægrene. Den Omstændighed, at der var to Drikkebægre og to Drikkehorn, men kun en Kedel, en Øse og en Si, viser, at hun i de Dødes Land skulde spise og drikke sammen med den forudgaaede Ægtefælle. Det lykkedes her for første Gang Videnskabsmændene at konstatere, hvoraf Drikken, der var medgivet den Døde, havde bestaaet. I Bunden paa Kedlen laa nemlig et tyndt sort Lag, som vel ogsaa har eksisteret i tidligere Fund, men ikke er blevet særlig paaagtet. Nu lagde man det under Mikroskopet, og den omhyggelige og grundige Undersøgelse gav højst værdifulde Resultater. Man fandt nemlig fine Rester af Bygkorn og af en Bærrugt af Bøllefamilien — antagelig Tranebær — samt bitte smaa Rester

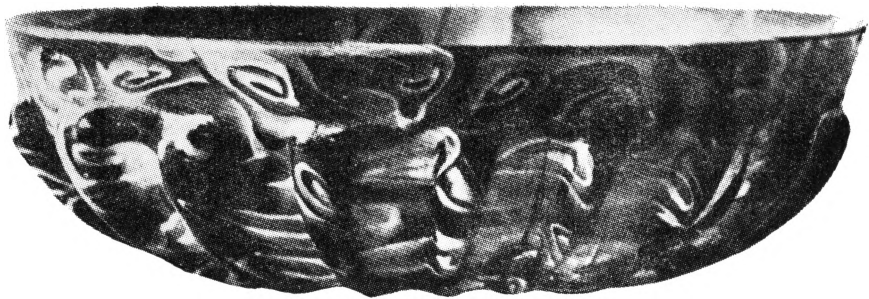

Fig. 67: Glasskaal fra Juellingegravene.

af Moseporsens rակlelignende Aks og endelig Gærceller. Den Drik, der for 1800 Aar siden blev givet den Døde med i Graven, og som vel har været almindelig Festdrik i de Tider, var altsaa en Mellemting af Øl og Frugtvin, den har været gæret og har altsaa virket berusende. Det er formentlig den ældste Form for Mjød, der her er konstateret gennem Juellingefundet.

Den af Arbejderne ødelagte Grav har maaske været den fornemmeste af de fire. Den indeholdt opløste Rester af en fint bygget Kvinde, udstyret med Sølvbøjlenaale med Guldbelægning, fint Halssmykke, fuldt Sæt Toiletsager, to Haandtene med mørkeblaa Glashoveder, Kogekedel, Øsekar, Si, to Drikkehorn og to smukke Drikkebægre af mørkeblaat Glas med indsmeltede hvide Traade, det ene med Sølvindfatning om Mundingen. Saavel denne som de andre Grave havde Fødevarer baade i Kisten og udenfor den.

Den ene af de andre to Grave indeholdt Skelettet af en 60-aarig Kvinde, 1,63 Meter høj uden Tænder. Hendes Udstyr var som de foran beskrev-

ne, men ikke nær saa fint. Under Hovedet har hun haft en Græspude.

Graven under Vejrabatten, den vestligste i Rækken, indeholdt Skelettet af en halvvoksen Fige paa 12—13 Aar. Hendes Udstyr bestod af lignende Ting som i de andre Grave, men langt tarveligere og uden Drikkestel, kun Lerkar.

De fire Grave tilhører samme Periode, men de kan godt spænde over en eller to Generationer. I den ene Bronzeøse staar Fabriksmærket ANSI DIODO. Det samme læses paa en i Pompeji funden Skaal, og Fabrikanten maa altsaa have levet før Aar 79, da Pompeji blev begravet under Vesuvs Aske. Fabrikationen kan derfor godt ligge længe før 79, omvendt kan der være gaet mange Aar, før Fabrikatet er naaet herop, og Øsen var ligesom flere af Karrene slidt ved lang Tids Brug. Man kommer da næppe langt fra Virkeligheden, naar Gravenes Alder anslaaes til ca. 1800 Aar.

Paa en lille Moselod i *Hellinge* blev der i 1874 ved Pløjning fremdraget et større Bronzefund, henlagt

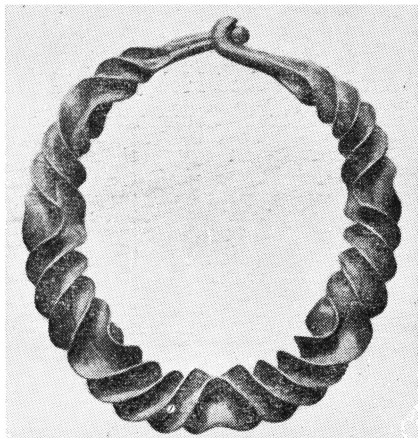

Fig. 68: »Wendelring« af Bronze,
ca. 18 cm i Tværmaal.

som Offer til Guderne. Der var tre Brudstykker af store hule Halsringe, 5 massive vredne Halsringe, de saakaldte Wendelringe (Fig. 68) og Brudstykker af en sjette, endvidere 2 glatte Armringe, to aabne ditto, 2 lange Haarnaale med Spiralhoveder og en anden Naal med Plade som Hoved, alt af Bronze. Genstandene var altsaa Kvindesmykker ofret til en kvindelig Guddom; de stammer fra Bronzealderens Slutning og har altsaa ligget i Mosen i ca. halvtredie Tusind Aar.

— I Aunede Strand er ved Kanalgravning fundet en ualmindelig smuk Stridsøkse af Basalt, godt 16 cm lang. I Halsted Skovby er ved Gravning af en Dræningsgrøft fundet et Gudeoffer, bestaaende af 6 Flintøkser og en Kølle.

— I Ullerslev er der i en Mose paa Parcellist Niels Pedersens Lod (nærmere Angivelse mangler) i Aarene fra 1847 og senere fundet adskillige

Guldsager, der sikkert hører til et større Offerfund, ialt 8 Guldfingeringe og 7 Stykker Ringguld. Et andet Sted i Ullerslev er fundet en Guldring, der i sin Tid blev vurderet til 4 Rigsdaler 16 Skilling.

Sønderherreds fattige Sogne.

Resten af Herredets Sogne er, taget som Helhed, ret fattige paa Oldtidsminder, nogle endog helt tomme, kun *Gloslunde* faar med sit straalende Hobyfund Plads i de Fornemmes Rækker. *Arninge* Sogn har som Halsted-Aunedes Nabo i Fjordomraadet sikkert haft en Del Bronzealderhøje; men Brøndsteds Kort har kun en lille Højgruppe ved Holleby Huse. Nu er der ingen. *Skovlænge-Gurreby* er helt blottet for Oldtidsgrave og har næppe haft nogen, men dets Runesten fra Vikingetiden gør, at det ikke helt bliver glemt. *Sollested* Sogn er lige saa fattig. Generalstabskortet har en Høj i *Søllestedgaards Have*. Den har været Iskælder gennem flere Generationer, men er maaske oprindelig en Oldtidsgravhøj. *Dannemarre* Sogn har haft et Par Stenkamre nær Kysten i *Maulskov*. Nu er kun det ene tilbage i stærkt ramponeret Tilstand. Det er 5 Meter langt med 4 Sidesten paa hver Side og 3 store Overliggere, den fjerde mangler. Kammeret er tildels sammenskredet, saa de fleste af Stenene er bragt ud af deres oprindelige Stilling.

Runestenen fra Skovlænge.

blev for halvtredie Hundrede Aar siden fundet af den berømte Rune-

Fig. 69: Runestenen fra Skovlænge.

forsker Professor Ole Worm. Den laa da i den saakaldte Trekant, hvor den sammen med flere andre store Sten dannede Bro over et sidt Sted i Vejen til Gurreby, vistnok den senere Skolesti. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev Stenen flyttet til Skovlænge Præstegaards Mark og opstillet Vest for den naturlige Banke »Nonnehøj«. Her stod den til 1879 og flyttedes saa ind i Præstegaardens Have, og herfra blev den endelig 1894 flyttet til Stiftsmuseet i Maribo, hvor den nu staar til højre for Indgangen, lige overfor Sæddingestenen. Skovlængestenen er 134 cm høj. Dens Indskrift stammer fra Aarene 975—1000 og lyder i Oversættelse:

*Astard rejste denne Sten
 efter sin Fader Jyde,
 en meget brav Mand.*

Det er kort og godt og ikke meget oplysende, men brav skal nok sige en hel Del mere, end vi nu tillægger Ordet.

Hobyfundet.

Paa en Banke i Hoby, der tidligere har tjent som Grusgrav, har man Tid efter anden opgravet forskellige Ting, der senere skal omtales. Selve Hobyfundet kom for Dagen i Februar 1920, da Proprietær Rs. Larsen sammen med en Arbejdsmand gravede en Kloak til sit nyopførte Hus. Det maa antages, at der ved Grusgravning er fjernet ca. en Meter af den oprindelige Overflade, og da Kloakgrøften var ca. en Meter dyb, har Graven ligget et Par Meter nede, svarende til Juellingegravens Dybde. De to Mænd fandt først to store Sølvbægre, som stod paa en Bronzebakke. Rs. Larsen, der var klar over Fundets Betydning, standsede straks Arbejdet og ringede til Forfatteren, der lod Meddelelsen gaa videre til Nationalmuseet; men Fristelsen, Eventyret og Skattedrømmen var alligevel Rs. Larsen for stærk, han kunde ikke lade være at søge videre med Spaden og fandt yderligere en Kande, et Fad, en Spand, en Kasserolle og Bronzebeslag til to Drikkehorn samt en Øsekop, et Sølvspænde, to Guldringe og 7 Bøjlenaale. Da Nationalmuseets Udsending ankom næste Morgen, var Graven faktisk tæmt, kun Skeletterne laa tilbage.

Skeletdelene var af en middelaldrende slank Mand af stor Højde (168 cm). To Skinkeben af unge Svin viste, at han foruden det kostbare Gravudstyr ogsaa havde faaet Proviant med i Graven. Af den oprindelige Kiste var

kun svage Spor tilbage. Karrene var anbragt omkring den Dødes Hoved.

Det fornemmeste i Sættet er de to Sølvbægre, der alene ved deres Metalværdi — de vejer et Par Kilo — er et Par Kostbarheder, dette betyder dog lidet i Sammenligning med deres kunstneriske Udsmykning. Lignende Bægre er kommet for Dagen ved Udgravningen af Pompeji og i en sydfransk Oldtidsgrav, men Hobybægrene er uden Sidestykke i de Gravfund, der hidtil er gjort i Nordevropa. Bægerskaalene er af massivt Sølv, og deres Sider er dækket af tynde udhamrede og paaloddede Reliefplader, der hist og her har været forsynet med en nu delvis afslidt Lueforgyldning til Fremhævelse af Enkeltheder i Klædedragt, Bevæbning og lign. Relieffigurerne viser Scener fra den græske Heltedigtning og er udført med en Finhed og kunstnerisk Sikkerhed, der sikrer dem Plads blandt det ypperste af den græsk-romerske Oldtidskunst. Emnerne fra Heltedigtningen er paa det ene Bæger Priamos' Besøg hos Achilleus og paa det andet Philoktes' Lidelser.

Illiaden beretter om den gamle Trojakonge Priamos' Besøg i Grækerhæren, der belejrer hans Stad. Grækerhelten Achilleus har i Kamp dræbt Priamos' Heltesøn Hektor, og Priamos' højeste Ønske er nu at faa udleveret Sønnens Lig. Tilskyndet af Zeus og paa hans Bud kun ledsaget af sin gamle Køresvend Idaios, kører Priamos ved Aftenstid bort fra Troja. Undervejs møder Hermes dem i for-

klædt Skikkelse og paatager sig at være deres Fører. Efter Mørkets Frembrud naar de den fjendtlige Lejr. Hermes dysser Grækerne i Søvn og fører Priamos og Idaios i deres Vogn usete gennem Lejren hen til Achilleus' Telt, hvor han forlader dem. Priamos lader Idaios blive udenfor ved Vognen og gaar selv ind i Teltet til Achilleus, omfavner hans Knæ og kysser hans Hænder, medens han tryglende anraaber ham om i Erindring om sin egen gamle Fader at ynkes over ham og udlevere ham Hektors Lig. Achilleus bliver smertelig bevæget og lover at opfylde hans Bøn.

Dette er Hovedindholdet af Illiadens 24 Sang, der er gengivet paa Bægeret. Ikke alene dens her nævnte Hovedpersoner, men ogsaa Bipersonerne er fremstillet i ypperligt modelerede og overordentlig fint udførte Figurer. Efter »Nordiske Fortidsminder II« gengiver vi her Professor Friis-Johansens Forklaring af Bægerfigurerne:

»Yderst tilhøjre sidder paa en Sten Køresvenden Idaios skildret som en ældre, skægget Mand, iført den orientalske, folderige Dragt med lange Ærmer, Benklæder og Fodbeklædning; om Livet holdes Tojet sammen af et Bælte. Den højre Haand støtter det svagt bøjede Hoved. Øjnene er aabne; han sover altsaa ikke. Men det bedrøvede Ansigtstryk viser, at han er hensunken i sorgfulde Tanker. I venstre Haand holder han Kørepisken. Foran ham ses den bagerste Del af en tohjulet Stridsvogn, Priamos' Vogn. Egerne og Indersiden af

Fig. 70: Den ene Side af Achilleus-Bægeret.

Vognkassen, hvis Rand er beslaet med store Nagler, er forgyldt. Vognen er udført i ganske lavt Relief og maa tænkes staaende fjernere, i Baggrunden. Den overskæres af en lodret Linje, Parallelt med denne gaar en anden Linje, af hvilken dog kun den overste Ende ses, ovenover den sovende Kriger i Billedets Midte. Den maa tænkes fortsat bag ham. Aabenbart betegner disse to Linjer, paa sædvanlig antik Maade, en Mur eller en Portstolpe, hvad enten Kunstneren nu dermed har tænkt paa den Mur, som omgav hele Grækerlejren, eller, hvad der vist er rimeligere, paa den svære Port til den Gaard, der omgav Achilleus' Telt. Idaios og Vognen befinder sig altsaa udenfor Porten. Indenfor denne ses i Forgrunden, i højt Relief, to Krigere, baade ved deres Stilling og ved de lukkede Øjne tydeligt betegnede som sovende. Dragt og Bevæbning karakteriserer dem til Forskel fra Idaios som Grækere. Den ene, Billedets centrale Figur, sidder paa Jorden og læner sig op mod en Sten, der dækkes af hans folderige

Kappe. Han bærer en Underdragt, holdt oppe ved et Bælte, og derover et Panser. Om Livet er bundet et Sværd, og paa hvis Hefte hans venstre Haand hviler. Skeden er prydet med et Rankeornament, dannet af en fint indprikket Bølgelinje, i hvis Krumninger er indslaaet smaa Cirkler. Paa Hovedet bærer han en pragtfuld Hjelm, paa Fødderne Sandaler. Den anden Kriger sidder paa en Sten yderst tilvenstre i Billedet, korresponderende med Idaios-Figuren. Med venstre Haand griber han om Randen af sit Skjold, der staar ved Siden af ham med den hule Inderside vendt mod Beskueren. Det søvnbetyngede Hoved støtter mod Skjoldranden. Højre Haand hviler i Skødet. Ligesom sin Vaabenfælle bærer han Hjelm og Panser, gennem hvis Armhuller de korte Ærmer af en Underdragt stikker frem. Forneden er Pansret kantet af en dobbelt Række af firkantede Lapper med Frynsebort. Mellem disse to Krigere ses i lavt Relief, som det kompositionelle Modstykke til Stridsvognen, en mærkelig Skikkelse. Ved

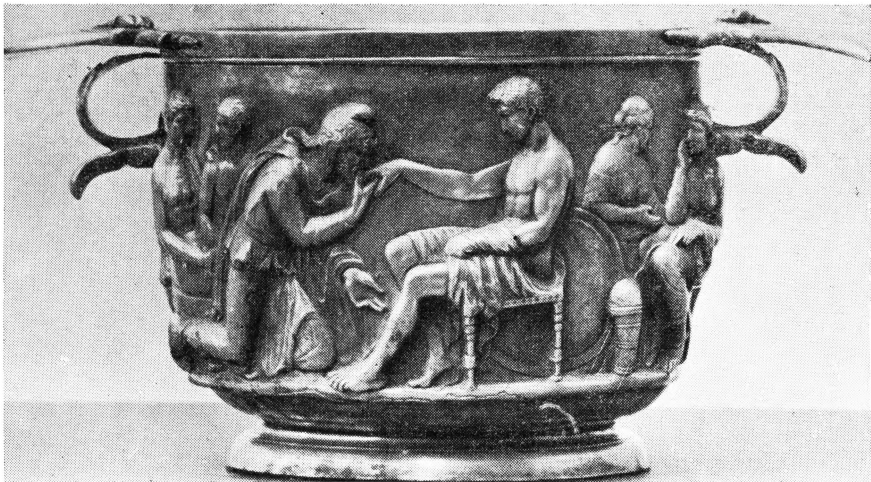

Fig. 71: Achilleus-Bægerets anden Side.

sin flygtige og formløse Udførelse stikker det besynderligt af mod de to ypperligt modellerede Forgrundsfigurer. Aabenbart er det en Krieger, set fra Ryggen. Han maa tænkes siddende, saaledes at kun Overkroppen er synlig, og ligesom de to andre Krigere sovende. Derfor er Hovedet let fremadbojet og hældende mod højre Skulder, saa at de svære Nakkemuskel er spændte; Armene er krydsede foran Brystet saaledes, at kun venstre Haand, der hviler paa højre Skulder, er synlig. Hans Dragt synes snarere at være en Læderkollert end et Panser; den har et ornamenteret Bælte og en Bort langs Halsaabning og Ærme-gab; forneden kantes den af en Række frynsebesatte Lapper; ved højre Skulder stikker et kort Ærme med Frynse-bort frem. Paa Hovedet bærer han en spids Hue. Sikkert tør man benævne Figuren Odysseus, for hvem denne karakteristiske Hovedbeklædning i den antike Kunst er et staaende Attribut. — Tilsammen betegner de tre sovende Krigere den dybt slumrende Grækerlejr.

Fremstillingen paa Bægerets anden Side er umiddelbart forstaaelig. Achilleus sidder i Billedets Midte paa en firbenet Taburet uden Ryglæn. Bag ham staar det runde Skjold, prydet paa Randen med en Bort af vinkelbøjede Linjer og derindenfor med en Uedbendranke. Han er nøgen, kun har han over Lænderne et løst Klæde, under hvilket ogsaa den venstre Haand er skjult. Den højre har Priamos grebet og kysser, mens han sænker sin venstre Haand mod Jorden en Gestus, der udtrykker Ydmyghed og Underkastelse. Som den eneste, der kommer udefra, er han fuldt paaklædt og bærer den rige orientalske Dragt med lange Ærmer og Benklæder, en Kappe, der holdes sammen over højre Skulder ved en Knap, den »frygiske«, smukt broderede, spidse Hue og paa Fodderne Støvler. Achilleus' Husfolk er grupperede paa begge Sider af Hovedpersonerne. Tilvenstre sidder to unge Mænd (Automedon og Alkimos?) paa en Kasse eller Kiste, der er beslaaet med Nagler langs Randen. Ligesom Achilleus er de bar-

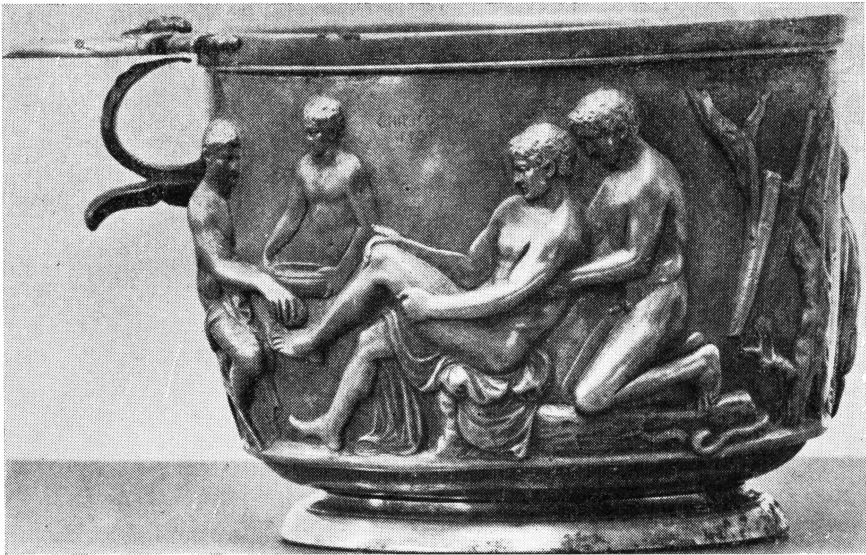

Fig. 72. Philoktet-Bægerets ene Side.

hovedede og nøgne; kun bærer den ene, der ses i Profil, et folderigt Gevandt malerisk kastet over venstre Skulder. Venstre Haand lægger han paa sin Kammerats Skulder, mens de veksler forbavsede Blikke. Til højre (til venstre for Hanken) sidder to Terner — der ene er vel Briseis, Achilleus' Yndlingslavinde — iført Hjemmedragt. Den forreste, der bærer en i det 5te Aarhundrede almindelig Ungpige-Frisure: Haaret samlet og bundet sammen i en Top over Issen, sidder paa en Klapstol og har været optaget af sit huslige Arbejde. Arbejdskurven staar foran hende, fuld af Uld; over det venstre Knæ ligger Traaden, som hun har været i Færd med at tildanne. Men hun er standset midt i sin Dont, og fuld af Undren har hun ført højre Haand op til Kinden, medens hun spørgende ser til sin Veninde. Udtryksfuldt og dog stilfærdigt har Kunstneren i denne Scene formaaet at genskabe Illiadens Stemning.«

Sagnet om Philoktet, der er fremstillet paa det andet Bæger, lyder saaledes: Da Grækerne under Belejrningen af Troja en Gang ofrede til Apollon, kom der frem under Altret en Slange og bed Philoktet i Benet. Saaret vilde ikke heles og stank saa ilde, at Hæren ikke kunde holde det ud. Paa Kong Agamemnos' Befaling førte Odysseus da Philoktet bort og satte ham i Land paa Lemnos, men medgav ham hans dyrebareste Eje, Herakles berømte Bue, som han kunde bruge til Nedskydning af Fugle for at skaffe sig Føde. Ti Aar efter, da Krigen stadig var uafgjort og Grækerne ved at tabe Modet, forsikrede Kalchos dem, at Troja kunde erobres, hvis Herakles Bue kom til Hjælp. Odysseus begav sig derfor til Lemnos for med List at bemægtige sig

Fig. 73: Philoktet-Bægerets anden Side.

Buen, idet han paa Skrømt søgte at overtale Philoktet til at drage til Troja.

— Ogsaa paa dette Bæger er ikke alene Sagnets Hovedpersoner, men ogsaa adskillige Bipersoner fremstillet med samme kunstneriske Overlegenhed som paa det første Bæger.

»Den ene Side af Bægeret viser os en Episode fra Sagnets første Del, Slangebidet, om hvilket allerede Illiaden fortæller. Philoktet er fremstillet som en ung kraftig Mand; han sidder paa en Klippeblok, paa et folderigt Klædebon, der ogsaa dækker hans højre Laar; iøvrigt er han nøgen. Den saarede venstre Fod strækker han frem mod en Kammerat, der sidder tilvenstre for ham paa en Klapstol, med et Klæde svøbt om Benene med nogen Overkrop, og som med en Svamp bader Philoktets Saar. En nogen halvvoxen Dreng staar ved Siden

af og holder et stort Vandbækken. Bag Philoktet ligger paa Knæ paa den flade Klippe en ung, nøgen Mand, der med begge Hænder støtter den saarede Helt. Nedenfor hans Fødder bugter den giftige Slange sig, i Færd med at smutte om bag Klippen. Yderst tilhøjre staar et Træ, paa hvilket Philoktets Bue er ophængt, Pilene er anbragt i et Kogger, hvis Side er prydet med en fint punkteret Spiralranke.

Paa Bægerets anden Side er skildret Buerovet 10 Aar senere. Philoktet sidder paa en Sten med et Klæde om Lænderne og en Bandage om sin venstre Fod. Han er nu en gammel af Sorg og Smerter forpint Mand. Haar og Skæg vokser vildt om det indfaldne Ansigt. Den magre Krop er ganske lodden. Med højre Haand holder han om den øverste Ende af en Knortekæp, til hvilken han støtter sig; den venstre Arm hviler løst derover. Hele Skikkelsen udtrykker Lidelse og Kummer. Tilvenstre for ham sidder Odyss-

seus, kendelig ved sin spidse Hue. Ogsaa han er nu en aldrende Mand med stort Skæg og haaret Bryst. Hans Kappe ligger løst om Lænderne og op over venstre Skulder. Blikket er vendt mod Philoktet, og baade hans Ansigtsudtryk og den fremstrakte venstre Haand viser, at han taler ivrigt til ham. Men alt imens famler hans højre Haand ved Buen, der ligger paa Jorden ved Siden af ham. Bag hans Ryg dækker sig, aabenbart uden at blive bemærket af Philoktet, en anden Græker. Sin Kappe bærer han løst over venstre Arm, saa han er ganske nøgen, blot med et Sværd i Gehæng over højre Skulder. Med højre Haand griber han om Buen, aabenbart for at tilvende sig den. Yderst tilhøjre, med Ryggen til Philoktet, staar en halv-voksen Dreng. Han bærer et ganske kort Lændeskørt, saaledes som det ofte ses i antik Kunst paa Slaver og Haandværkere. Foran sig holder han en stor, død Fugl. Hans venstre Haand løfter den i Vejret ved Benene og omfatter tillige den store, éneggede Slagtekniv. Med højre Haand trækker han Indvoldene ud af den.»

Paa Philoktet-Bægeret mangler den ene Hank. Der ses Spor af Tillodningen, men Stykket er borte. Fraset denne lille Skavank er begge Bægre fortrinligt bevarede.

Kasserollen er et af de største Eksemplarer, der kendes. Arten forekommer hyppigt i Norden blandt de indførte romerske Bronzekar. Den er 14,5 cm høj, 21,5 cm bred og er et fortræffeligt Arbejde, overmaade velbevaret med en smuk Patina, der spiller i mange Farver fra grønt til brunt. Indvendig er den mærket med vandrette Kredse som Maalangivelser. Hanken er rigt ornamenteret.

Den store Spand er derimod yderst slet bevaret, men har været et overordentlig smukt Eksemplar. Højden er ca. 36 cm, Bredden 26.

Det store Fad er ligeledes et af de smukkeste Repræsentanter, man kender. Højden er godt 10 cm, Bredden 40 cm. Foden er ganske lav. Hankene ender i Rosetter og har en Vulst med Perlesnor af Sølvbelægning, der dog næsten er afslidt. Indvendig i Bunden er en Medaillon med Perlekrans, der viser Aphrodite stigende op af Badet i Havet omgivet af Eroter.

Kanden er dog den kunstnerisk værdifuldeste af alle Fundets dejlige Bronzekar, den har en smuk, fast

Fig. 74: Bronzekanden.

Form, og dens smagfulde Udsmykning i en omhyggelig Udførelse sikrer den en fremragende Plads blandt alle romerske Metalarbejder af denne Art. Højden er 21 cm. Den elegante, højt svungne Hank er prydet med tre Perlesnore, der forneden afsluttes med en stor Blomst, der udfolder sig over Hovedet paa en lille Erot. Kandens Skulderparti har en Acanthusfrise med stiliserede Blomster og Frugter. Paa Bunden har været tre smaa Fødder, som nu er borte, men Loddesporene ses.

Bakken, hvorpaa Sølvbægrene stod, er slet bevaret. Indersiden og Randens Yderside har været fortrinnet. Højden er $3\frac{1}{2}$ cm, Bredden 38.

Alle de her nævnte Genstande udgør et samlet Sæt uden Forbindelse eller Samhørighed med Gravens øvrige Indhold. Af dette er der først Øsekoppen, som er dannet af en drevet Sølvplade og forsynet med en Bronzehank, der ender i et glubende Dyrehoved. Hanken hører ikke til Koppen, den er et nordisk Arbejde og saa uforholdsmæssig stor, at Koppen ikke kan staa, men vælter. Dernæst er der de to Drikkehorn, hvoraf kun ufuldstændige Rester af Bronzebeslagene er tilbage. Endelig er der tre simple Lerkar, der virker underligt afstikkende mod Gravens øvrige pragtfulde Udstyr. Af Bøjlemaalene var de 4 af Bronze, de tre af Sølv belagt med Guldtraad og sjældne. Af Træskrinet, hvori Toiletsagerne har ligget, var kun to Bronzebaand fra Beslaget tilbage, det har indeholdt en Bronze-

kniv, Bennaal m. m. Bronzespændet har hørt til Bæltet, og Guldringene har naturligvis siddet paa Fingrene.

Vi vender tilbage til Gravens Hovedindhold det navnkundige Drikkesæt. Hele Sættet med Undtagelse af den lille Øsekop er et samlet Drikkestel, der har været anvendt paa følgende Maade: I den store Spand transporteredes Vinen, eller her den hjemmebryggede alkoholiske Drik fra Oplagsrummet, den udmaaltes i Kasse-rolen og hældtes herfra op i Skænkekanden og derfra i Bægrene. I Fadet var der Vand til Haandtvæt eller til Afskylning af Bægrene. Bakken hører sammen med Sølvbægrene.

Det hele Sæt har samlet gjort Rejsen herop fra Italien. Bronzekarrene er capriansk Arbejde. Bægrene er lavet i Tiden omkring Christi Fødsel paa et Værksted i Italien. Kunstneren har været en Græker, der har bygget sin Fremstilling paa ældre Kunstværker; thi Hovedfigurene peger ifølge Professor Friis-Johansen mod den klassiske Kunst 4—500 Aar før Christi.

Begge Sølvbægre bærer i Bunden Navnet *Silius*, og Navnet er i overraskende Grad i Stand til at besvare det paatrængende Spørgsmaal: Hvorledes har Kostbarheder som disse Sølvbægre og disse sjældne og skønne Bronzekar fundet Vej fra Rom op til den lollandske Barbargrav? I et Skrift fra Slutningen af det første Aarhundrede af vor Tidsregning hedder det, at Romerne til Fremme af politiske Formaal skænkede Konger og Fyrster

Guldsager og Sølvkar med Relief-fremstillinger samt fint Husgeraad af Bronze. Vi véd, at Romeren Silius i Aarene 14 til 21 efter Christi Fødsel var Indehaver af den højeste civile og militære Myndighed i Øvre Germanien, med Hovedsæde i Mainz, som da var Romernes nordligste Provins. Hvorledes har da Silius faaet Forbindelse med denne lollandske Høvding og Stormand? Det var netop i Omegnen af Mainz, at Kimbrernes Efterkommere 100 Aar tidligere slog sig ned efter Hærens Nederlag i Italien, og her levede de Aarhundreder efter i god Forstaaelse med Romerne. Er der nogen Forbindelse med disse Danskernes Efterkommere, Romeren Silius og den lollandske Høvding, der blev stedt saa fyrsteligt til Jorden i Hoby? Vi véd det ikke. Der er frit Spillerum for Fantasien. — Graven stammer sikkert fra første Halvdel af vor Tidsregnings første Aarhundrede; den er med andre Ord ca. 1900 Aar gammel.

— — Den her udførligt skildrede Grav er ikke den eneste fra Grusgraven i Hoby. Der er gennem lange Tider under Grusgravning fundet Bronzekar og andre Ting, som ikke er paaagtede eller varetagne. 1897 opgravede man en sjælden Bronzespand af smukt, udenlandsk Arbejde med en fint udhamret Bærehank. Karret har i Syden været bestemt til huslig Brug; her var det benyttet som Urne, fyldt med brændte Ben. Det angives at have været dækket med et Laag, der er bortkommet. Det er fra

samme Tidsrum, som den rige Grav, men har ingen Forbindelse med denne. Sammen med det fandtes Brudstykker af en Sværdskele af Jern. Et andet af disse Fund, der blev opgravet 1893, bestod af Sværd, Økse, Stigbøjle og Bidsel, der viser, at det var en Kriegergrav fra Vikingetiden, antagelig godt et Tusind Aar gammel. Efter at Stormanden med Sølvkarrene har været jordet her, er Pladsen gennem 7—800 Aar benyttet som Gravplads for Overklassen.

Tillese Sogn

har kun haft faa Grave fra den tidlige Oldtid. Brøndsteds Kort har en Stenaldergrav og 4 Bronzealderhøje nær Sydkysten. De findes ikke mere. Jernalderen er repræsenteret ved en ca. 1800 Aar gammel Gravplads paa Munkehøjgaards Mark, Matrikelnr. 6. Der paavistes flere Skeletgrave med Kisterester, et Par af dem rigt udstyret. I den ene fandtes ituslaeede Lerkar, et Par Drikkehorn, hvoraf kun Bronzebeslaget var tilbage, et Bronzekar, en Kasserolle, en Bronzeskål, en Lerkop, en Guldfigerring, en Bronzering og en Bælteprydelse. I en af Gravene fandtes en stor Kedel af Bronzeblik med en svær Rand af Jern samt 4 Lerkar, men kun to af dem var hele.

— Sognets mest bemærkelsesværdige Oldtidsminde er dog

Runestenen,

der nu staar paa Kirkegaarden tilvenstre indenfor Porten. Dens oprindelige Plads kendes ikke. Da

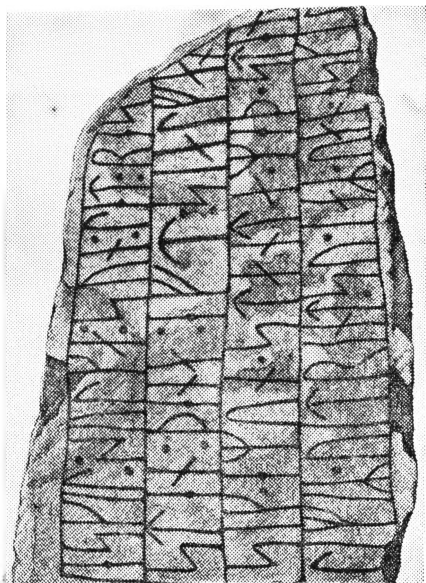

Fig. 75: Runestenen i Tillese.

Worm fandt den 1652, sad den i Kirkegaardsmuren, senere blev den indmuret i Vaabenhusets vestre Hjørne, og da Vaabenhuset i 1856 blev nedrevet, fik den sin nuværende Plads. Stenen er af rødlig, grøvkornet Granit, godt $1\frac{1}{4}$ Meter høj og ca. $\frac{3}{4}$ Meter bred. Runetegnene fylder ikke alene Forsiden, men løber om paa Siderne. Indskriften lyder i Oversættelse:

*Eskil Sulkeson lod denne Sten
rejse efter sig selv. Altid vil
stande, mens Stenen lever, denne
Forkyndelse som Eskil frem-
satte. Krist og Sankt Michael
hjælpe hans Sjæl.*

*Toke ristede Runerne efter sin
Stedmoder Thora, en velbyrdig
Kvinde.*

Stenen bærer altsaa to forskellige Indskrifter, som ikke har noget at gøre

med hinanden. Den første Del af Indskriften viser, at en Mand her har rejst Sten for sig selv. Den anden Del er Tokes Minderuner for sin Stedmoder. Paa Bagsiden af Stenen staar et noget utydeligt Kors. Tillesestenen er sikkert det ældste kendte skrevne Bud fra Kristendommens første Aarhundrede i Danmark. Den menes at stamme fra Tiden 1070—1085.

Kappel og Vestenskov Sogne

har haft en halv Snes Stenaldergrave. og et Par af dem er bevaret i noget medtaget Tilstand. Brøndsteds Kort har to ved Vesternæs, der nu er borte. 3 paa Langø, hvoraf én er tilbage, og 2 ved Vejlø Skov, den ene er forsvundet. Den anden er en Jættestue i en stærkt bevokset stenkranset Høj, hvis Top er afgravet paa den ene Side, saa Kammerets Stene tildels ligger frit. Den sydvendte Gang er 5—6 Meter lang, en Del af Sidestene og to svære Overliggere er tilbage. Kammeret er en halv Snes Meter langt og har 6 mægtige Dæksten. Det er aabent i den ene Ende. Stuen er omtrent fyldt med Jord.

I Vejlø Skov har været to Høje. Den ene nær ved Skovfogedhuset blev jævnet for en Snes Aar siden, og der blev, berettes der, optaget en Del Sten. Den anden, der ligger lidt længere inde i Skoven, er stærkt gennemrodet, saa Højkonturerne er noget udvisket.

Øst for Langø By ligger Resterne af en mægtig Langdysse. Kun enkelte af de meget store Randsten er tilbage.

Fig. 76: Langdyssen paa Langø.

Det mægtige Kammer har 3 vældige Overliggere; den ene ligger med den ene Ende paa Jorden, fordi en af de store Sidesten er væltet. Overliggeren i den modsatte Ende er skredet ned i Kammeret, fordi Støttestedet midt i Kammeret er borte. Højens Jord har oprindelig dækket det meste af Sidestenene, men er tildels afgravet.

Om den ene af de forsvundne Stenaldergrave, der kaldtes »Skaftes Høj«, berettes, at den havde tre stenbyggede Kamre, indeholdende Skeletdele, Flintkiler, Mejsler og Lerkarskaar.

Paa Halmtoftegaards Jorder fandtes 1925 en Urnegravplads med 5 Urner i Række. Der har gennem mange Aar været gravet Grus paa Pladsen, saa der er maaske opgravet flere Urner, som ikke har vakt Opmærksomhed.

Over sigt.

De første svage hidtil fundne Spor af Menneskenes Færden paa Vestlolland er gjort i Vesterborg og Birket. Fundet i Vesterborg er en grov Flintpil (omtalt Side 17), der tilhører den saakaldte Lyngbykultur, som ligger en halv Snes Tusinde Aar tilbage og forud for Landets egentlige Beboelse. Det, vi finder, er kun Efterladenskaber fra Jægeres Strejftog Syd fra. Vanskelighederne ved at komme herop var ikke uovervindelige, idet Danmark var landfast baade med Tyskland og England; og deres Ærinde var kun at jage Rener i Nærheden af Isranden, hvor den eneste Vegetation var Lav og Mos.

Birketfundet er en grovtandet Benharpun, der nu er i Maribomuseet.

Den stammer fra den ældste kendte Beboelsesperiode her i Landet, d. v. s. Mullerup- eller Maglemosekulturen (omtalt Side 18), der ligger 8—9000 Aar tilbage. Ved den Tid maa altsaa den ældste Stenalder Mennesker have levet paa Birketegnen, maaske ogsaa andre Steder paa Vestlolland, og ernæret sig ved Jagt, Fiskeri og Indsamling af vildtvoksende Urter og Frugter.

Rykker vi endnu et Tusind Aar frem i Tiden, bliver Sporene af Menneskers Liv og Færden talrigere. Deres Bopladser er fundet flere Steder paa Midtjylland, men tilsvarende store Fund er endnu ikke gjort paa Vestlolland. Deres store Bopladser ved Kysten, der er konstateret andre Steder i Landet i Form af de store Skaldynger (med det misvisende Navn »Køkkenmøddinger«) maa for Lollands Vedkommende — paa Grund af Landets Sænkning — nu søges ude i Havet; men tabte eller bortkastede Flintredskaber og Affald fra deres Tilhugning, er i store Mængder at finde paa Marker nær Kyster og tidligere Fjordindskæringer.

De større, fint tildannede og slebne Økser, man finder, tilhører en langt senere Tid, »Jættestuetiden«, der »kun« ligger 4—5000 Aar tilbage. Men endnu holdt Menneskene til ved Kysterne og vovede sig ikke langt ind i Landet. De magtfulde og imponerende Minder fra denne Tid, Jættestuer og Dysser, er sjældent at finde ret mange Kilometer fra Kyst og Fjord. Det er særlig Vestlollands

Nordkyst, der har været beboet i disse fjerne Tider. I Sognene Herredskirke-Løjtofte, Nordlunde, næsten hele Vesterborg, Halsted, Skovlænge-Gurreby, Landet-Ryde findes overhovedet ingen Minder om Stenalderbeboelse. I Danmark, Tillise, Aunede, Arninge, Vestenskov, Branderslev, Sandby og Købelev er Gravene kun faa og maa opfattes som Tegn paa pletvis og sparsom Beboelse og Agerdyrkning. I de nordlige Sogne — Vindeby, Utterslev, Horslunde og Birket — er Stenalderbeboelsen meget tættere; det er de noget lettere og mindre side Jorder, som frembød bedre Muligheder for det yderst sparsomme, primitive Agerbrug. Men selv paa disse forholdsvis tæt beboede Strøg holdt man fortrinsvis til paa Kyststrækningerne. De sydlige Dele af disse tættere befolkede Sogne havde samme Karakter af Vildnis som det øvrige Vestlollands Indre. Storskoven dækkede Størsteparten af Landsdelen og levned kun en Bræmme langs Strande og Fjorde til det primitive Folk. Storskoven var Mørke og Farer, som kun de dristige Jægere vovede sig ind i.

Det næste Skridt i Udviklingen repræsenteres af de ca. 3000 Aar gamle Bronzealderhøje, der dominerer ved deres Størrelse og store Antal og giver Indtryk af en langt talrigere Beboelse. Deres i Forhold til de store Stenaldergrave mægtige Taloverlegenhed kan dog ikke tages som Bevis for en tilsvarende tættere Bebyggelse; thi det maa ikke glemmes, at Bronzealder-

højene som Regel kun rummer fra én til fem Begravelser, medens hver enkelt Jættestue som oftest er Begravelse for en hel Slægt eller Stamme. Bronzealderfolket har fortrinsvis holdt til paa de samme Strøg som Stenalderfolket. Der er gjort lidt større Indhug paa Skovene, saa Bopladserne er rykket lidt længere ind i Landet; men derudover er Billedet af beboede og ubeboede Egne ikke stort ændret.

Først med Jernalderen, i Tiden omkring Christi Fødsel, gøres der i stærkere og stedse stigende Grad Indhug paa Urskoven; men Bopladser og Grave fra denne Periode ligger skjult i Jorden uden vejledende ydre Tegn og opdages kun, naar man ved et heldigt Tilfælde under et eller andet Arbejde støder paa dem. Det er sket saa langt inde i Vestlolland som ved Vesterborgs Sydgrænse og endda med saa rige Grave som Juellingegravene. Skal vi videre frem i Tidsangivelserne for Erobringen af Vestlollands Jord, maa vi ud paa den for en Lægmand gyngende Grund, der hedder Vurdering af Landsbyernes Alder efter deres Navne. Alligevel vover vi os ud paa den farlige Færd. Nogle Gentagelser fra Indledningens summariske Fremstilling kan næppe undgaas.

Af de ældste Landsbyer har Vestlolland Arminge og Hellinge ved tidligere Indskæringer af Nakskov Fjord og Hejringe ved den ligeledes tørlagte Vig, der løb ind bag Ravnsby Voldbanke. Disse Byer er sikkert grundlagt for mere end 2000 Aar siden. Det er muligt, at der har været flere,

men de har saa skiftet Navne i Oldtidens Løb ved, at en eller anden Stormand har indlemmet dem i sit Omraade.

Byerne Branderslev, Købelev og Utterslev i Nørreherred og Ullerslev, Halsted og Søllested i Sønderherred samt Horslunde, Nordlunde og Harpelunde i Nørreherred og Gloslunde i Sønderherred er de næste i Aldersrækken; deres Navne og første beskudne Bebyggelse maa antagelig være sket i Tiden mellem 300 og 500 Aar af vor Tidsregning. Byerne med Endelsen -lev og -sted har faaet Navn efter den Mand, der har taget Stedet i Besiddelse. Vi finder derfor Oldtidens Mandsnavne i deres Forled: Brande i Branderslev, Halle i Halsted, Køpe i Købelev, Sølv i Søllested, Ulver i Ullerslev o. s. v. Endelsen -lunde betegner et helligt Sted, og Forledet er da Hellignavnet. Hvilke Guddomme, der før Asalæren har haft Helligdom paa de ovennævnte Steder, er det ikke let nu at afgøre. Horslunde kan vel kun være Hestens. Vi véd, at Tyren har været Helligdyr, og Hesten kan maaske ogsaa have været det. Nordlunde skal henvises til Freds- og Frugtbarhedsguden Niord. De andre nytter det næppe at gætte paa.

Byerne med Endelsen -by er en stor Skare, uensartet i Alder og Form. De fleste kommer vel ind i Aldersrækken her, om end de er noget yngre end -lev og -sted. Forledet er ofte en Ejendommelighed ved Stedet eller Beliggenheden, f. Eks. Karleby og

Sæby. Karl er det gammeldanske Ord for Kær eller sumpet Jord, og Kærby er gennem Tiderne forvansket til Karleby. Sæ betyder Hav, og Sæby ved Nakskov har altsaa Navn efter sin nære Beliggenhed ved Aunede Strand. Men Forledet kan ogsaa være et Mandsnavn, og Bynavnet betegner saa et Ejendomsforhold, f. Eks. Oldtidsnavnet Tore i Toreby (paa Vestlolland forvansket til det meningsløse Taareby), Stør i Støby, Halle i Holleby, Ring i Ringseby, Troels i Troelseby o. s. v. Hoby kan hentyde baade til Hoved, et højt fremspringende Næs, og til Hov, et Tempel for hendeske Guder. Da der ikke er noget »Hoved« ved det flade Hoby paa Vestlolland, maa Navnet minde om, at her har været et hedensk Gudehov.

Af den brogede Række af Navne, der kommer ind her, skal vi kun nævne -marke, -tofte og et Par Gudenavne. Endelsen -marke betyder Mark, og da Forledet altid er et Mandsnavn, betegner det altsaa et Ejendomsforhold, f. Eks. Høge i Høgsmarke. Forledet til -tofte betegner derimod altid en Egenskab ved Stedet, f. Eks. Plantebevoksning som Løg i Løjtofte og Melde i Meltofte. Efter Asalærens Indtog i Landet møder vi Gudernes Navne i Steder, der var viet til dem, f. Eks. Tor i Torrig, oprindelig Torsvig, og Odin i Onsevig, oprindelig Odinsvig.

I Jernalderens store Opblomstringstid, d. v. s. Tidsrummet fra 600 til 1000, tager Skovrydningen for Alvor Fart, og i denne Periode skulde

da Byerne med Skov eller Træart i Navnet være opstaaet. Næsten alle disse Navne findes paa Vestlolland, og deres Beliggenhed viser, hvor Indhugget paa Skovene er sket. Birket, Lindet, Lindelse, Pilet og Egholm har faaet Navn efter de Træsorter, der var dominerende paa Stedet. Ryde er kun Betegnelse for Rydning. Vedby betyder Skovby. Holt er ligeledes gammel Betegnelse for Skov og findes i Bynavnene Hjelmholt og Ravnholt. Man maa ikke forundres over, at Birket her optræder blandt Oldtidens yngre Byer, skønt der har været stor Bebyggelse helt tilbage i Stenalderen og Bronzealderen. Forklaringen er at søge i Anlæget af det mægtige Antal Bronzealderhøje, hvortil man skrællede Muldjorden, og det medførte omsider Nedlæggelsen af Bopladsen, der saa er »gaaet i Skov«. Først Tusind Aar derefter, da der var dannet tilstrækkelig Muld til Agerdyrkning, blev Stedet paany ryddet og bebygget.

Allersidst i Rækken af de gamle Landsbyer kommer mange Byer med Endelserne -torpe, -strup og -rup. Mange af Forledene, der næsten altid er Mandsnavne, henviser dem til den kristne Tid, f. Eks. de hellige Navne Peter, Anders, Niels m. fl. De fleste af disse Byer tilhører ikke Oldtiden, men er formentlig opstaaet i den mægtige Opblomstringstid under Valdemarerne, da det sidste store Rydningstogt mod Skovene satte ind overalt paa Øerne.

Midtolland.

Til Midtolland regner vi Stokkemarke Sogn i Sønderherred. Alle Sognene i Fuglse Herred samt Sognene Vaabensted, Engestofte, Godsted, Slemminge og Vester Ulslev i Musse Herred.

Stokkemarke Sogn.

Nørreherreds Nordkystbælte af Oldtidsgrave fortsatte gennem Stokkemarke Sogn fra Kysten og ned mod Kirkebyen — *fortsatte*, ja for det allermeste af det er borte. Fra Ørby og ned gennem Ugleholt Skov har strakt sig en Kæde af Høje baade fra Stenalderen og Bronzealderen. Fra Saltvig er gaaet en endnu bredere Højbræmme ned over Kældernæs mod Stokkemarke, indeholdende over en Snes Bronzealderhøje og 6 Stenaldergrave. Af alt dette er kun lidet tilbage. To Bronzealderhøje, den ene ved Vejen fra Kældernæs Skole mod Stokkemarke, den anden ved Vejen fra Kældernæs mod Stranden, der begge er afsat paa Generalstabskortet, eksisterer heller ikke mere. Det samme gælder Generalstabens Dyssekammer Øst for Vejen, der fra Bandholmvejen gaar mod Stokkemarke.

— Under Blans Hoveds vestre Side ved Kældernæs Vig har været en 4000 Aar gammel Boplads, der er omtalt Side 34. Andre Oldsager fra Stenalderen er fundet paa Lindholm, i Saltvig, Kældernæs, Tjennemarke m. fl.

— I Ugleholt Skov er to Bronzealderhøje (den ene rummer maaske en

Stenaldergrav) samt en tildels ødelagt Jættestue med et 4 Meter langt Kammer og 5 svære Overligger, hvoraf den mindste er væltet. Paklaget mellem Stenene er fjernet. En kort kuplet Banke midt i Skoven er maaske en Gravhøj.

— Den eneste velbevarede Stenaldergrav ligger paa Kældernæs Mark i Hjørnet mellem Bandholmvejen og Stokkemarkevejen tæt Øst for Kældernæs. Det er en Jættestue med et Kammer, som er 8 Meter langt, 2 Meter bredt og 1½ Meter højt. Et Træ markerer Højens Top. Der er Adgang til Kammeret.

— Paa Knuthenlunds Mark Sydvest for Gaarden, nær Vejen til »Bøllesminde«, ligger den tætbevoksede »Thorshøj« med Resterne af et anseeligt Gravkammer. Dets Længde har været ca. 6 Meter, Bredden godt 2 Meter. Kun den ene Ende af Jættestuen med et Par kæmpemæssige Overligger er bevaret. Paa Sydsiden er Indgangen flankeret af et Par svære Sten, de eneste Rester af den oprindelig 5 Meter lange Gang. Paa Nordsiden af Kammeret staar Sidensten af mindre Format og uden Dæksten som Rester af et Siderkammer, der er 1¾ Meter i Tværmaal. Det staar i direkte Forbindelse med Hovedkammeret (Fig. 77). Det er det eneste her paa Lolland bevarede Eksempel paa en Jættestue med Bikammer.

— Paa en Mark ca. 500 Meter

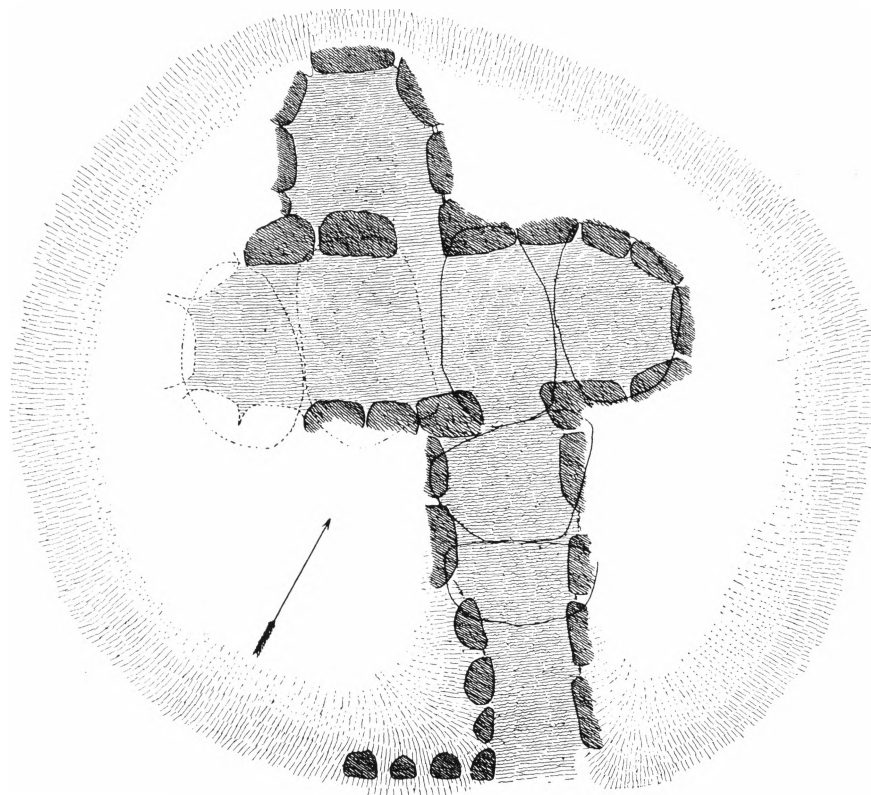

Fig. 77: Jættestuen ved Knuthenlund. (Efter A. P. Madsen).

Vest for Stensgaards Skov findes Resterne af et Gravkammer i en Langdysse, hvoraf kun Dyssens højtliggende Omraade og enkelte Randsten er tilbage. Dyssen er 35 Meter lang og ca. 7 Meter bred. Gravkammeret, der findes i den østre Ende af Dyssen, har en stor, halvt nedskreden Overligger, der kun er en halv Meter tyk. Den er 3 Meter lang, $2\frac{1}{2}$ Meter bred i den ene Ende og kun halvanden i den anden Ende, hvorved Kammerets Form er blevet omtrent femsided. Overliggeren har talrige skaalformede Fordybninger. Ved Udgravningen

blev der i sin Tid fundet Dolke-, Pile- og Lansespidsler af Flint samt Ravperler og Lerkarskaar.

— Paa Gallerhøj Mark i Stokke-
marke har ligget en Høj »Gallerhøj«,
hvorfra Nationalmuseet har nogle
Fund, bl. a. en massiv Kronering af
Bronze, ca. 15 cm i Tværmaal og med
33 Takker. At det er en Halsring og
ikke en Krone, fremgaar af, at den ene
Fjerdedel af Ringen er til at aabne,
saa den kan tages om Halsen. Laasen
har foroven en Prydelse som en
Blomst med 4 Blade (Fig. 78). Sam-
men med Kroneringen laa 3 Bronze-

Fig. 78: Kroneringen fra Gallerhøj.

spænder (Fig. 79) af drevne Plader ca. 7 cm i Tværmaal. Tornene til Spændernes Lukke var bortrustet og har altsaa været af Jern. Desuden fandtes Brudstykker af lignende Spænder og flere løse Led af en Kæde af sammenbøjede flade Baand. Sagerne stammer fra Overgangstiden mellem Bronzealderen og Jernalderen og er formentlig halvtredietusind Aar gamle.

— Paa Lergaardens Mark i Abed blev 1894 fundet en over 2000 Aar gammel Begravelsesplads fra ældre Jernalder. Gravpladsen, der maalte 10×7 Meter, laa Syd for Gaarden mellem denne og et Vandløb, som gaar tværs over Marken. Der optoges

36 Urner, der var dækket af et Muldlag paa $\frac{1}{4}$ Meter, ved Pløjning gennem lange Tider var de alle mere eller mindre beskadigede. Urnerne var fyldte med brændte Ben, hist og her blandet med Jern og Bronzedele, de fleste ubestemmelige, en af dem var en Skjoldbule af Jern, andre var Rester af Bronzefibulaer. Sine Steder laa der smaa Bunker af brændte Ben op mod en Sten i Stedet for Urne. Nord for Urnerne var en Brandplet paa 5×4 Meter, hist og her med Huller, $\frac{1}{3}$ Meter dybe og $\frac{2}{3}$ Meter i Kvadrat. Det var aabenbart Brandpladsen, hvor Ligene er brændt. Hullerne er Stedet, hvor Baalet er tændt. Gravpladsen er utvivlsomt benyttet gennem lang Tid af Folkene paa den nærliggende Boplads.

— Paa en tidligere Mose, men nu dyrket Mark paa Matrikel-Nr. 1 b under Stensgaard er fundet et Bronzesværd af en sjælden Form, nedstukket

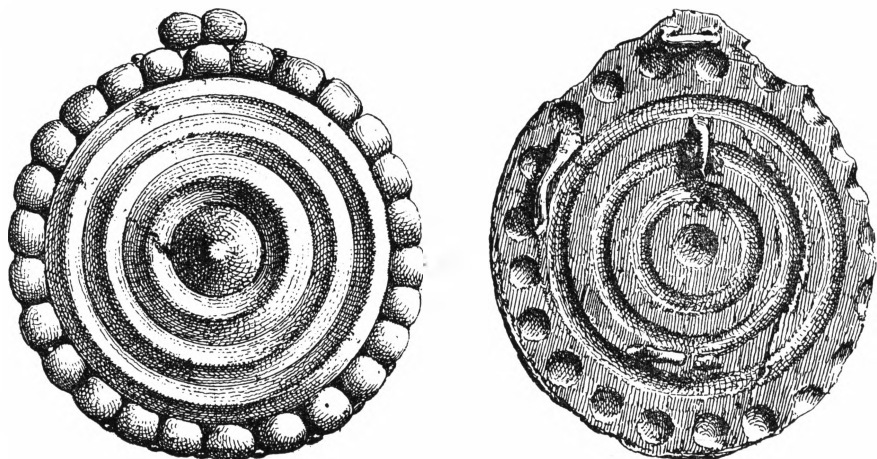

Fig. 79: Bronzespænderne fra Gallerhøj.

i Mosen med Spidsen opad, altsaa et Offer til Guderne. Sværdet er Mage til det Side 59 afbildede Sværd fra Bregninge Sogn, kun er Stensgaardsværdet noget kortere. Fig. 80 giver et Billede af dets Udsmykning.

— I en nu ryddet Høj paa Matrikel-Nr. 6 h i Blans fandtes et andet Bronzesværd, brækket i ni Stykker, nogle andre Bronzegenstande samt en Guldarmring, dannet af en ombøjjet

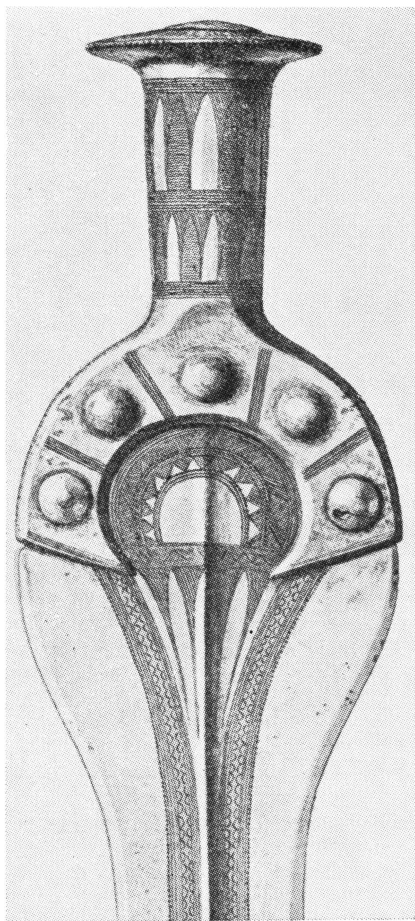

Fig. 80: Bronzesværdet fra Stensgaard.

Guldstang med tætte Vridninger. Ringen vejede godt 22 Gram. En anden Guldring, ligeledes dannet af en vreden Guldstang, der vejede godt 43 Gram, er fundet i Saltvig, et tredie Guldfund, bestaaende af ni i hverandre sammenkædede Stykker Ringguld med en Vægt af 12½ Gram, opgives at være fundet paa Kobras Mark i Stokkemarke, et Sted, hvor der før har gaaet en gammel Landevej. Det er ikke lykkedes at oplære, hvor Stedet er.

— I Smaalandsøhavet tæt ved Kysterne af Lindholm er fundet en Bænk fra den allertidligste Stenalder.

Bandholm Sogn

afslutter Nordkystens lange, brede Bræmme af Oldtidsmindesmærker. Det er væsentlig Bronzealderhøjene, som er bevaret, men Sognet har ogsaa haft adskillige Stenaldergrave; de fleste af dem er ryddet i forrige Aarhundrede. I Sognets nordvestlige Hjørne ligger Skoven »Rørmarken« med 8 Bronzealderhøje — hvoraf kun et Par er anseelige — og i Nordenden en ødelagt Jættestue. Højen er stærkt afgravet, saa Kammeret og Gangen kom til at ligge frit. Alle Gangens Sten og adskillige af Kammerets er fjernet, tilbage er kun to Overligger og enkelte Bæresten. Den ene Overligger, en mægtig Kæmpesten, hviler endnu paa sine Bæresten. Den er 3 Meter lang, 1½ Meter bred og ca. en Meter tyk. Der er gjort et alvorligt Attentat mod den, hvorved det er lykkedes at sprænge den i to Dele,

Fig. 81: Jættestuen i Rørmarken.

Foto P. V. Glob.

men Sprængningen er sket saa »uheldig«, at Stenen — som Fig. 81 viser — er blevet paa sin Plads, idet Revnens to øverste Ender støtter hinanden. Man har saa opgivet den og er gaaet i Gang med den anden Overligger, som man har faaet til at skride ved at vælte Sidestenen, og saa denne Overligger har man søgt at sprænge, den har faaet en alvorlig Revne, men er ikke skilt ad, og saa har ogsaa den faaet Lov at ligge.

— Paa Marken tæt Øst for Skoven ligger tre meget store træbevoksede Høje. »Storhøj«, »Grydehøj« og »Stubbehøj«, de er alle stenkrans-

sede og rummer maaske Jættestuer. »Grydehøj« har en Udgravning paa Sydsiden, der formentlig er foretaget for at finde Sten, er dette lykkedes, maa det være Gangen, det er gaaet ud over. Højens Top synes urørt. »Stubbehøj« har nogle mægtige Sten i Kransen. Ogsaa denne Høj er der rodet i, men paa en underlig planløs Maade, idet der nær Højfoden er gravet en Rende paa tværs. »Storhøj« synes urørt. Alle tre Høje rummer sikkert ogsaa Grave fra Bronzealderen.

— Paa Markerne ved Svanevigen tæt Vest for Bandholm ligger 8 store træ-

bevoksede Høje. Den ene, der ligger Sydvest for Kirken, er en sand Kæmpe. Paa Generalstabskortet er den forsynet med Jættestuesignatur. Paa Sydsiden, hvor Gangen formenes at have været, er der gravet en Rende, naturligvis med det Formaal at finde Sten. Højens Top synes urørt. De 7 andre Høje ligger paa Marken mellem Landevejen og Svanevigen. Taget i Række fra Øst ser de, kort beskrevet, saaledes ud. Nr. 1 er stor i Omkreds, men ret lav; det er muligt, den er udgravet. Nr. 2 er meget stærkt forstyrret og delvis afgravet. Nr. 3 er en stor Høj, der synes ret uforstyrret. Nr. 4 og 5 er et Par sammenliggende Høje, en stor og en mindre. Den store er stærkt forstyrret. Nr. 6 er stor og uforstyrret, hvorimod Nr. 7, der ogsaa er en stor Høj, har tydelige Spor af en Gennemgravning paa tværs.

Inde i Knuthenborg Park, omtrent midt imellem Porten og Slottet, ligger en meget stor, uforstyrret og træbevokset Høj. Den er ikke afsat paa Generalstabskortet. Lige overfor, tæt ud imod Stranden, ligger, som nævnt i første Del, en »Teaterdysse«. Dens oprindelige Plads har været paa Marken ved Svanevigen, hvorfra den ved Parkens Anlæg blev flyttet for at virke dekorativ i Parklandskabet.

— Hele Egnen Vest og Syd for Bandholm har sikkert været oversaaet med Høje, og her har uden Tvivl været en stor Boplads baade i Stenalderen og Bronzealderen. Paa Markerne er der kun de nævnte Høje tilbage, men i Merrit Skov ligger de endnu i

tætte Klynger. I Skovens forskellige Afdelinger er der ikke mindre end 40 Høje, deriblandt flere anseelige; de fleste af dem ligger i Hunseby Sogn, der her skyder en Kile op i Bandholmsognet. Paa Herregaarden »Vaarskov«s Mark tæt Vest for Skoven ligger en stor Høj, der paa Generalstabskortet har Jættestuesignatur. Den har den ikke helt sjældne Grøft paa Sydsiden som Bevis for, at man ogsaa her har været paa Jagt efter Sten.

De høj-fattige Sogne.

Midtollands to andre Kystsogne er fattige paa Oldtidsmindesmærker. *Hunseby* har kun de nævnte Høje i Merrit Skov, som paa en vis Maade er »ranet« fra Bandholm ved en tilsyneladende umotiveret Uregelmæssighed i Dragningen af Sognegrænsen, og *Vaabensted* er helt tom og har vist altid været det.

Øerne — Fejø, Femø og Askø Sogne — har ingen jordfaste Oldtidsminder; man véd, at der har været Stenaldergrave baade paa Fejø og Femø, nemlig én paa Skalø og 3 ved Nørreby; de blev ryddet for omtrent 100 Aar siden. Paa alle Øerne er fundet og kan findes Stenredskaber. Paa Femø er blandt andet fundet 4 fintsløbne Økser. Ved Østmosen er fundet en Brandplet — der kunde minde om en Ligbrændingsplads — samt Lerkarskaar, men derudover er Bronzealderfund ukendte. Derimod er der nogle Fund fra Jernalderen.

Paa *Fejø* Østerby Mark Matrikel-

nr. 49 blev for ca. 70 Aar siden opløjet et Sølvbæger med fem mindre Bægere indeni. Finderen, Gaardejer Rasmus Pedersen, solgte sit Fund for 4 Rigsdaler til en Guldsmed i Maribo i Stedet for at indsende det til Nationalmuseet. Birkedommer Knudsen fik Nys om Sagen og foranledigede, at Fundet blev indsendt til Nationalmuseet, der betalte dets Sølvværdi med 55 Rigsdaler. Vægten var ca. 865 gr. Bægeret stammer fra Tiden omkring 750, det er ca. 10 cm højt, og Bredden paa Midten er ca. 12 cm. Det bærer Spor af langvarigt Slid og Reparationer i Oldtiden. Det er et meget kunstfærdigt Arbejde, delvis forgyldt indvendig og paa Ydersiden prydet med Ornamenten af sammensnoede Slinger, der omslutter Felten i to Rækker, hvori med Niello*) er indlagt afvekslende et Træ, Fugle (Høg og Ørn) eller et kattelignende Dyr.

Fig. 82: Sølvbægeret fra Fejø.

*) Niello er en Blanding af Sølv, Kobber og Bly. Det hældes i smeltet Tilstand i de Fordybninger, der skal fyldes, og giver efter Polering et blankt, sort og haardt Indlæg.

der bider sig selv i Halen, samt forskellige Ornamenten. Selv paa en ganske smal Rand nede ved Foden ses et mindre Træ, gentaget helt rundt om med mellemstaaende Ornamenten. Indeni det store Bæger laa som nævnt fem smaa Drikkebægere (Tumlinger). Det ene gik itu ved Optagelsen og er bortkommet. De er lave med afrundet Bund og let udfaldende Rand, hvorunder er indridset et Trekantmønster. De stammer antagelig fra Tiden omkring Aar 1000 og er altsaa 2—300 Aar yngre end Bægeret. — Fundet blev gjort paa en flad Mark.

1673 blev der i »Østerskov« (det, der nu kaldes Skoven), gjort et betydeligt Møntfund. Den 3. Februar fandt en Kone nogle Mønter, et Sted, hvor en Græstørv var sparket løs. Hendes Mand leverede dem til Christen Smed, som lod dem gaa videre til Amtmand Cornelius Lerche paa Nielstrup. Rygtet om Fundet lokkede forskellige Folk ud at grave efter »Skatten« ved Hjælp af Knive, Stokke og lignende, og Skattegravelysten øgedes ved, at der stadig blev fundet Mønter. Det største Fund gjordes den 12. Februar, og kort efter var Stedet saa gennemrodet, at der ikke kunde findes mere. Den undersøgte Plet var paa ca. 4 Kvadrat-Meter. Der fandtes ialt 7—800 Mønter med en samlet Vægt af 800 Gram. Det hele blev sendt ind til Enkedronning Sofie Amalie — de var jo fundet paa hendes Livgedings Jord —, og hun lod det gaa i Smeltediglen for at faa Sølvets omsat i Penge. Nogle enkelte

Mønter forærede hun sin Livlæge, og de blev heldigvis bevarede. Den ene Mønt er fra Kejser Conrad II (ca. 1024), og to er fra Knud den Store. Her er der næppe Tale om et Votivfund, men snarere om en Skat, der er skjult i Ufredstider, eller Tyvekoster. Hvorom alting er, saa er den, som har ejet Skatten, blevet forhindret i at hente den.

— Fra *Femø* har man bl. a. et Par smukke Guldfund fra Jernalderen, bestaaende af de saakaldte Brakteater; det er Smykker til at bære i en Snor om Halsen. Den bedste af dem blev fundet 1906 i Stranden ca. 60 Meter udfor Matrikel Nr. 5 a i Sønderby. Den er af Størrelse som en Tokrone og har i Midten Billedet af en Rytter, rundt om Kanten er en længere Runeindskrift, formentlig en Besværgelses- eller Beskyttelsesformular. Udfor Rytterens Hoved er et Hagekors, der i Oldtiden brugtes som Lykketegn over hele Evropa og Asien. Ogsaa en Sølvskilling fra den romerske Kejsertid hører med til Øens Oldtidsfund.

— *Østofte Sogn* har i Skoven »Skaanshave« to Høje — den ene hedder »Manehøj« — men derudover kendes ingen iøjnefaldende Oldtidsminder, og der har næppe heller været stort mere. Af Bronzealderfund foreligger kun en Bidselkæde af Bronze fra Sørup Mose, den tidligere Sørup Sø.

Sølvfundet i Nørreballe.

Fra Jernalderen, navnlig den senere Del, er der flere Fund. Langt det

betydeligste er Nørreballefundet, som er det trediestørste Sølvfund her i Landet. Det blev fundet paa Terminsdagen den 11. December 1913, og Rigdommen laa paa Fattiggaardens Jord, Matrikelnr. 7 a. Det var en hel Sølvbunke, og det øverset af den laa kun en Snes cm under Jordoverfladen og bestod af et halvt Hundrede Sølvbarrer, derunder laa alle de andre Sølvsager: en svær Armring, tre andre, hele, men bøjede Armringe, 17 Brudstykker af Ringe, en tyk slynget Ring, et Brudstykke af en Stang samt 18 Mønter. Fundet havde en samlet Vægt af 4 Kilo og 175 Gram. Efter Datidens lave Sølvpriser blev dets Metalværdi opgjort til og betalt med 250 Kr. Den yngste af Mønterne bærer Aarstallet 936, og Skatten har altsaa ligget i Jorden et lille Tusind Aar. Det er næppe noget Offerfund, snarere et Depot, nedgravet i urolige Tider og »glemt«, fordi Ejeren er blevet forhindret i at hæve sin Skat.

I Østofte blev der 1861 fundet en svær Guldring til en Værdi af 14 Rigsdaler. Ogsaa i Erikstrup er der gjort flere Guldfund, bl. a. en Finger-ring til 6 Rigsdaler, en Spiralring til 14 Rigsdaler, et Stykke Guldtraad og to romerske Guldmønter (Denarer) med Aarstallene henholdsvis 70 og 90. Endelig er der i Paarupfundet en Armring af tynd Guldtraad.

— *Maribo Sønder sø* gemmer i sine Kyster og Øer talrige Minder fra Stenalderens tidligste Perioder i Form af Bopladser primitive Stenredskaber m. m. De er omtalt Side 25.

— *Hillested Sogn* har slet ingen Høje, men flere Gravfund. I en Grusbanke i Hillested er der Tid efter anden opgravet flere Ting fra Jernaldergrave, som der ikke har været Lejlighed til at undersøge nærmere. Det gælder flere Skeletgrave og et Par Urnegravpladser. Paa Matrikelnr. 22 a er fundet et Arnested — der formentlig betyder en Boplads — og flere Urner samt en Skjoldbule, en Spydspids, flere Jernfragmenter, Fibulaer m. m.

I Raa er man stødt paa en rig Jernaldergrav under flad Mark, indeholdende Lerkar, Bronze- og Sølvfibulaer, Hagekorsfibulaer, Guld-fingerringe m. m. Paa et tørlagt Mosestykke, Matrikelnr. 35 a i Raa, har man fundet et Tyrehoved af Bronze, et sikkert Minde om Dykkelsen af Tyren som Helligdyr for et Par Tusind Aar siden.

— *Bursø Sogn* har paa en Holm i en tidligere Mose nær Maribo Grænseskel en Boplads fra Ældre Stenalder. Der er fundet ildskørnede Sten fra Arnestederne, 6 Flintøkser samt en Mængde Flækker og Affald. — I en Banke ved Skovnæs har været en Jernaldergravplads med Urner og med tre Skeletgrave. Gravgodset bestod af en Jernkniv, et Bronzespænde, flere Sølvfibulaer m. m.

— *Holeby Sogn* har i Skoven ved Nøbøllegaard nogle gennemrodede Bronzealderhøje. Paa Brøndstedts Kort er anført op imod en Snes Stykker; nu er der kun faa tilbage. — I en Jernaldergrav skal være fundet

Skeletter af en Mand og en Hest, altsaa en Krigergrav fra Vikingetiden, men nærmere Oplysninger om Fundet savnes. 1893 stødte man ved Grusgravning paa en anden Krigergrav med Stridsøkse, sølvindlagt Sværd, Stigbøjler, Sporer og Bidsel.

I Nærheden af Kirken er fundet en Guldmønt med Kejser Marcus Aurelius' Træk fra Aarene 161—180. En Guldring med en Metalværdi af omtrent 10 Rigsdaler blev fundet 1860.

— *Nebbelunde, Sædinge, Ringebølle, Tirsted og Vejleby Sogne* er vel fattige paa Stenalder- og Bronzealdergrave, men har rige Minder fra Jernalderen.

Sædinge-Runestenen

er indtil Dato det eneste Minde om det rige Liv, der levedes her i Vikingetiden. Bynavnet siger os dog, at Bebyggelsen her er langt ældre, men andre Minder herom end Navnet er ikke bevaret. Runestenen har beskæftiget Historikere, Arkæologer og Filologer i lange Tider baade her og i Sverige, fordi den bringer Bud om Svenskevældet paa Lolland, en bevæget Periode i den kraftfulde og stridrige Vikingetid.

I Tiden omkring 900 havde Svenskerne sat sig fast i Hedeby (tæt ved nuværende Slesvig), Tidens største nordiske Handelsplads. Handelsruten Vest fra gik over Hedeby, og Ruten herfra til Sverige gik Syd om Lolland, og Svenskerne havde skabt sig faste Støttesteder i de loll-

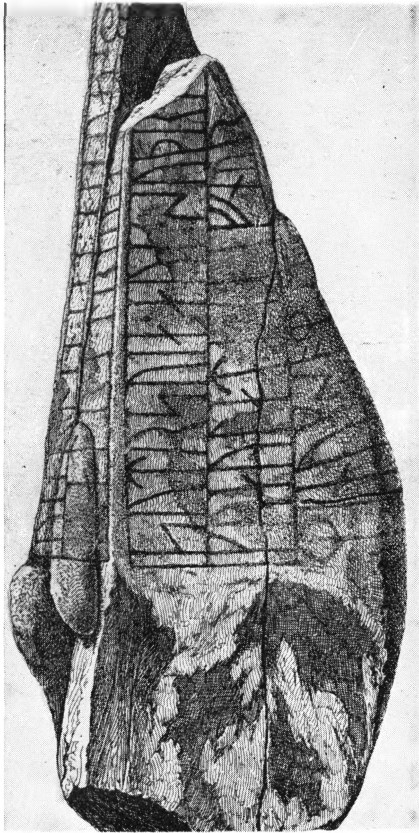

Fig. 83: Sædinge-Runestenen.

landske Fjorde og Vige, hvor de kunde søge Ly og hvile under den farlige Sejlads over et af Sørøvere gennemkrydset Hav. Et saadant Støttestpunkt havde de ogsaa skabt sig i Sædinge, hvor de havde opkastet sig til Herre over Egnens Befolkning. Kong Gorm knækkede 935 Svenskevældet i Hedeby, og snart efter er Svenskerne paa Lolland blevet slaæet, dræbt eller fordrevet. Sædingestenen stammer netop fra det Tidspunkt og minder herom.

Stenen er oprindelig rejst i Sognets nordøstlige Hjørne, tæt ved Tinghusrenden, hvor Oldtidsvejen, der forbandt de sydlolandske Fjordbyer, førte over Vadestedet. Da Stenen generede Pløjningen, blev den nedgravet, en ret almindelig Fremgangsmaade, naar man vilde skille sig af med store Sten. Nedgravningen var imidlertid ikke dyb nok, og da Jorden 1854 skiftede Ejer, blev Stenen gravet op og kløvet paa langs for at tjene som Afvisersten eller Markeringspunkt ved Gaardindkørsler. Først da Ejeren fik et Par af Stykkerne hjem til Gaarden, opdagede han Runetegnene og underrettede sin Præst. Pastor Schade sørgede derefter for at faa Stykkerne samlet og ført hjem til Præstegaarden i Nebbelunde. Her laa Stenstykkerne i 40 Aar, indtil de 1894 førtes til Mariibo, blev sammenkittet med Cement og opstillet udenfor Museet. Det viste sig da, at et lille Stykke manglede og at enkelte Runer var beskadiget ved Kløvningen. Ved Sammenkittningen blev ogsaa enkelte Runetegn delvis dækkede, hvilket yderligere vanskeliggjorde Tydningen af Indskriften, der dækker alle Stenens fire Sider. Wimmer tydede 1900 Runerne saaledes:

»Tyre lod gøre denne Sten efter Viking sin Ægtefælle. Han var den trofasteste af de i Landet bosatte Sydsveer. Han kom sydpaa til Lollikernes Øland over Havet nordfra. Den bedste var han af Sydsveerne og ufor-glemmelig.«

Rigtigheden af denne Tydning er gentagne Gange draget i Tvivl af svenske og danske Runologer. Sidst har Dr. phil. Lis Jacobsen i det store endnu ikke udkomne Runeværk naaet en helt anden Tydning ved at skille Stenen ad og præparere den paa forskellig Maade. De manglende Runer og Runedele giver altid nogen Usikkerhed, men hun mener, at Runerne bør udtydes saaledes:

Thyre lod denne Sten udføre efter sin Husbond Krog, og han var (da) af alle den stærkeste (eller djærveste). Sydsveernes og Syddanernes Lidelser gjorde Ende paa Høvdingen, den bedste af Nordboerne. Han var den sidste af Sydsveerne.

Ordet Lidelser skal vel forstaaes som Udtryk for Kampene mellem Daner og Sveer, og Svenskernes Høvding, for hvem Runerne er risted, er den sidste, der faldt. Hans Kone, der rejste Stenen, har formentlig været dansk.

— Paa Tofteby Mark i Nebbelunde er udgravet en ca. 1600 Aar gammel Høj med Gravudstyr af romerske Importvarer, bl. a. et Glasbæger, og i Dansted Skov er en Bronzaldershøj.

— *Tirsted-Skørringe-Vejleby Sogne* har ingen Minder fra Sten- og Bronzalderen; men Jernalderen har baade en stor Boplads i Vejleby og den pragtfulde Runesten fra Tirsted.

Bopladsen i Vejleby

blev fundet 1897 paa Kollinggaards Jorder, midtvejs mellem Landevejen gennem det nye Vejleby og den gamle Vejlebyvej. Den er af betydelig Interesse og stor Udstrækning, et Par Hundrede Meter i Længden og noget mindre i Bredden. Bopladsen er dækket af et ca. 30 cm tykt Muldrag og er derfor ikke opdaget ved Pløjning, men kom for Dagen under et Dræningsarbejde. Ved Hjælp af forskellige fundne Oldsager kan det konstateres, at Pladsen har været beboet i et Par Hundrede Aar, fra ca. 200 til 400 efter Christi Fødsel. Af Landsbyens Husrester fandtes kun nogle Stolpehuller og faa Levninger af indvendig Lerklining paa Trævægge, haardbrændt ved Ildsvaade. Af Stolper, der har baaret Væggen, fandt man intet Spor, kun Hullerne. Affald var der i store Mængder. Der fandtes overalt paa Pladsen større og mindre Huller, gravet i Lerbunden for at faa Ler til Vægge og Lekar, og senere fyldt med Affald. Enkelte af Hullerne var saa store og dybe, at de formentlig har gjort Tjeneste som Vandhuller. Jorden inde i Husene og Pladsen udenom har været belagt med et eller to Lag haandstore Sten, dels af naturlig Størrelse, dels kløvede, ofte tillige sodede og skørnede af Ild, hidrørende dels fra deres tidligere Anvendelse som Bundlag i den lille Grube, der dannede Ildstedet, dels fra Hytternes Brand. Ofte laa denne Brolægning ovenpaa en opfyldt

Grube; man har altsaa bygget ovenpaa Opfyldningen. Heri er jo intet mærkeligt, naar man erindrer, at Pladsen har været beboet et Par Hundrede Aar. Nationalmuseet fik kun en ringe Del af den store Boplads nærmere undersøgt. Alligevel optoges der fra de undersøgte Affaldshuller over 9000 Potteskaar og over 30,000 Knogler eller Dele deraf. Der var Skaar af Kar i alle Størrelser lige fra smaa Kogekar til store Beholdere af en Meters Højde. Knoglerne viste med al Tydelighed, at Landsbyens Beboere har levet ikke af Jagt, men af Kvægavl og Agerbrug. Knoglerne var nemlig alle, eller næsten alle, af Husdyr, langt de fleste af Okser, en Del af Heste, Faar og Svin, et betydeligt mindre Antal af Hund, Ged, Høne og And. Hesteknoglerne hidrører fra Dyr i alle Aldre og var, ligesom de andre, spaltede og sønderslagene. Af jagede Dyr fandtes kun faa Knogler, det var Krøndyr, Raadyr, Ræv og enkelte Fugle. Skoven, der for en væsentlig Del gav Føde til Husdyrene, har hovedsagelig bestaaet af Eg og Hassel og har sikkert strakt sig helt ned til Bopladsens Nordside. Aftryk i Lerkarskaarene viste, at Byg har været den mest dyrkede Kornsort, men der fandtes ogsaa Aftryk af Hvede, Havre og Rug. Af Redskaber fandtes kun Rester af opslidte eller itubrækkede Ting, hvilket let forklares derved, at her ikke har været Tale om Flugt eller hastigt Opbrud fra Landsbyen. Naar man efter et Par Hundrede Aars Forløb

har forladt den, er det sket gennem en langsom og gradvis Flytning til en anden Plads i Nærheden, der bød bedre Livsvilkaar, end den gamle nu gjorde. Der blev fundet Rester af Knive, Saxe og Nøgler, endvidere 3 Benodde til Kastespyd eller Pil, Halvdelen af et stort Trækøllehoved, et Stykke udhulet Hjortetak anvendt som Tud paa en Lædersæk, en Bid-seltang af Hjortetak samt andre Brudstykker af Ben- og Hornredskaber, endelig nogle smaa Smykkeperler af Rav og Guldblik samt Jernnaale.

Tæt Nord for Bopladsen har ligget en gammel Landsby, hvis Plads endnu markeres af fire gamle Vandingshuller, som viser Landsbyens Retning fra Bopladsen i en Linje mod Nordvest. Landsbyen hed Tved, og Navnet betyder en Plads med Skov paa de tre Sider. Landsbyen er forsvundet for mange Hundrede Aar siden, men dens Navn er endnu bevaret i enkelte Lokalteter, f. Eks. Tvedshul, som Navn paa det største af Vandhullerne. Landsbyen Tved har aabenbart været bygget paa ryddet Skovbund, og man har Lov at formode, at den har været Efterkommer af den gamle Boplads og Aarsag til, at denne blev forladt.

— Paa Matrikelnr. 15 a blev der 1923 ved Anlæg af Nakskov—Rødbybanen gjort et Par *Gravfund*. Det ene var en Kriegergrav med Skeletter af en Mand og en Hest, en Jerndolk m. m. Paa samme Plads var ogsaa en Urnegrav med mange Potteskaar og Spor af et Ildsted. Det andet Grav-

fund bestod af en Mængde Skeletter af Mænd og Kvinder, der laa ca. en Meter dybt; men uden Gravgoods; der fandtes kun enkelte Jerngenstande af ringe Værdi; formentlig er det en Begravelsesplads for Underklassen. Den stammer fra Tiden efter Danernes Erobring af Øerne og er antagelig 1500 Aar gammel.

Vejleby-Ringen.

Af samme Alder som den fattige Underklasse-Gravplads er det kostbare Overklasse-Smykke, der blev fundet 1845 i Vejleby. Det er en overordentlig stor og smuk Halsring af pure Guld, den vejer omtrent 530 Gram. Dens Tværmaal er ca. 17 cm, men dens Omkreds omtrent 50 cm. Den er nemlig ikke smedet sammen til en fast Ring, dens Ender løber forbi hinanden paa et ca. 20 cm langt Stykke, saaledes at Ringen tages om Halsen ved at presse Enderne fra hinanden. Bagtil, hvor Ringen skal fjedre noget, er den ret tynd og glat og tiltager saa i Tykkelse mod Enderne. Hele den tykkere Del af Ringen er rigt ornamenteret.

Ringen blev — hedder det i Indberetningen til Nationalmuseet — fundet paa en af »Hellebankegaard«s Marker, som ikke tidligere havde været dyrket, men laa hen med Krat, fordi Grunden var noget »moradsig«.

Gaarden skulde ligge i Nærheden af »Hellebanken«, men disse Navne bruges nu ikke mere i Sognet; men man véd, at Ringen er fundet paa Matrikelnr. 23 a paa »Vejleby Skov«

Nord for Landevejen. Da Ringen blev henlagt her som Offer til en eller anden Guddom, har Stedet været sumpet og ret utilgængeligt. Mosen er vokset op over det kostbare Offer og har skjult det i 12—1300 Aar, indtil Hellebankegaardmandens Plov bragte det frem for Dagens Lys. Manden havde ikke Begreb om, at det var en Skat, han havde fundet. Han hængte Ringen paa en Gærdestav, medens han gik hjem til Middag, og først om Aftenen gik han en Tur ned til Smeden med Ringen for at faa at vide, hvad den bestod af. Smeden huggede en Stump af Ringen, men blev ikke stort klogere af det, men raadede Bonden til at tage Ringen med til Byen og høre, hvad man derinde mente om den. Manden tog ogsaa Ringen med til Maribo og viste den frem paa et Værtshus, hvor en af de Tilstedeværende, der aabenbart forstod sig paa de Dele, bød ham 24 Rigsdaler for den. Til alt Held blandede en ung Kommis sig nu i Sagen og raadede Bonden til at lade Købmand Sidenius se paa Ringen. Købmanden var straks klar over, at det var Guld og gjorde Bonden opmærksom paa, at han ifølge Loven om Danefæ var pligtig til at levere Ringen til Fæstegaardens Ejer, Grev Reventlow, der skulde aflevere den til Nationalmuseet. Det skete, og Museet betalte Ringen med dens Guldværdi, 513 Rigsdaler, heraf fik Bonden de 100 i Findeløn, og for Restsummen byggede Greven »i Nærheden af det Sted, hvor Ringen var fundet«, et Hospital

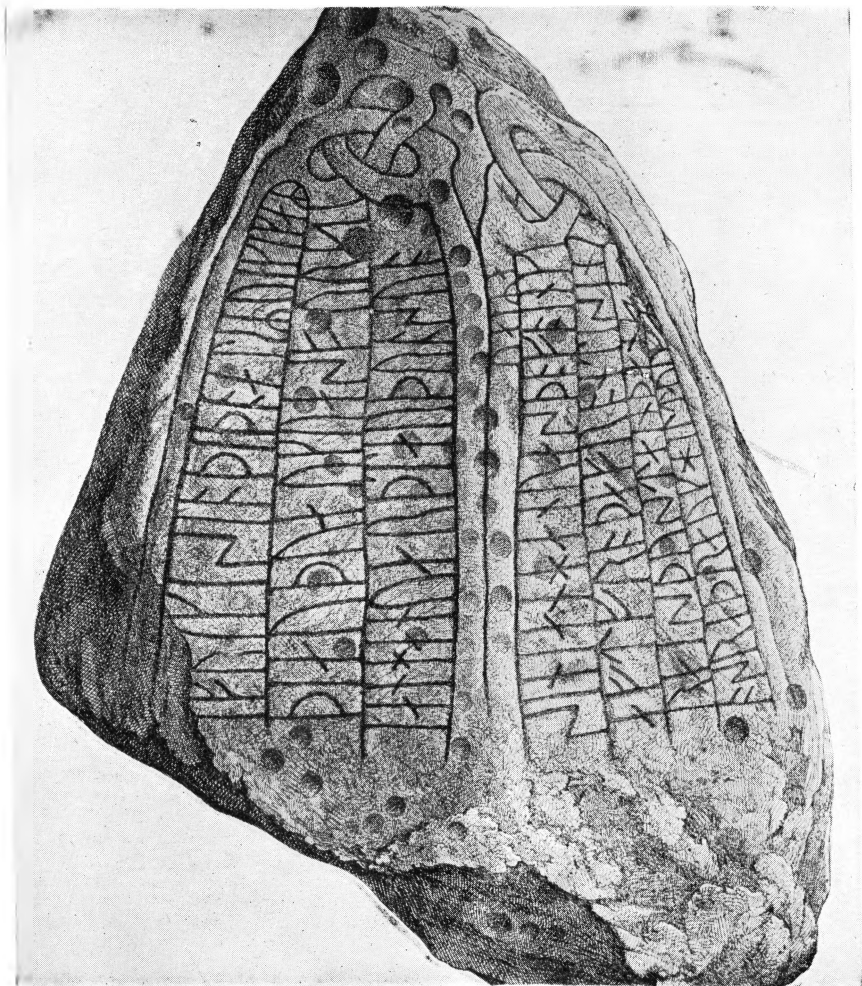

Fig. 84: Tirsted-Runestenen.

med Have og Vænge til et Par Køer. Stiftelsen bestaar endnu og har stadig givet Husrum til 6 gamle Kvinder fra Grevskabet.

Tirsted-Runestenen

er i Omfang den største og i Højde den næststørste af alle Landets Runestene. Den er 3 Meter høj og ca. 5

Meter i Omfang. Aartusinder før Runemesteren gjorde den berømt med sine Runer, har den været et helligt Midtpunkt i Sognet. Den er fuld af de skaalformede Fordybninger fra Yngre Stenalder, som Arkæologerne tyder som Frugtbarhedstegn for den Guddom, der raadede for Sol og Regn til Ageren og Trivsel blandt Kvæget.

Naar der ofredes til denne Guddom, er Egnens Stenalderbefolkning strøm- met sammen om denne Sten i Fest og Anraabelse. Guden blev glemt og af- løst af andre Guder i stadig skiftende Række, og Kæmpestenen laa upaa- agtet som et glemt og uforstaaet Minde, indtil Asalærens sidste Aar- hundrede, da Runemesteren udkaa- rede den til Bauta over en af Vikin- gernes ypperste Mænd, Lolliken Frode. Indskriften lyder:

*Asraad og Hildvig rejste denne
Sten efter Frode, deres Frænde.
Han var Mændenes (Krigernes)
Fører, og han fandt Døden i
Sverige i Freyers Flok, da alle
(dens) Vikinger (omkom).*

Freyers eller Frøgers Navn findes paa flere svenske Runestene. Han var en svensk Høvding, der en Tid tjente med sine Mænd i Myklegaard (Græ- kenland). Derfra drog han hjem til Sverige og samlede en Vikingskare, der vakte Frygt og Beundring viden om. Blandt hans Folk var ogsaa Frode fra Lolland. Efter Frøgers Fald blev Frode Skarens Høvding og udøvede med den vældige Bedrifter, saa hans og hans Trops Ry gik viden om Lande i første Halvdel af 1000- Aarene. Under et Togt i Sverige mødte Skaren en langt overmægtig Hær, men vilde ikke vige og stred til sidste Mand. Frænderne i Tirsted rejste saa Frode det stolte Minde i en Sten, der var mægtig som hans Ry.

Hvor Stenen oprindelig er rejst, kan ikke oplyses; en Beretning om, at den har staaet ved Runestensvad i

Gerringe, har maaske nogen Sand- synlighed for sig. Runestene er ofte rejst ved et Vadested, hvor mange Folk passerede, og Stedets gamle Navn tyder jo i Retning af en Rune- sten. Da Worm omkring Midten af 1600-Aarene fandt den, sad den i søndre Mur om Tirsted Kirkegaard. 1652 blev den og Kettingestenen for- langt indsendt til København, og begge blev transporteret til Nysted, hvor de skulde vente paa Skibslejlig- hed. Den lod vente længe paa sig; thi Stenene blev glemt. 1765 fandt Abildgaard Tirstedstenen i Nysted, »nedsunken i Jorden i Fiskergaden midt for Vejen, som gaar til Skibs- broen«. Paa hans Foranledning blev Stenen dækket med Jord for at sikres mod Overlast. 1814 rettede Kommissi- onen for Oldsagers Opbevaring An- modning til Kancelliet om at faa de to Runestene, som laa i Nysted, ført til København, og i 1815 blev om- sider den i 1652 paabegyndte Rejse fuldendt. Begge Runestene blev op- stillet ved Trinitatis Kirkeplads (Rundetaarn), og her stod de indtil 1867, da de overførtes til National- museet og fik Plads i Runehallen.

— I Gerringe paa Matrikelnr. 7 a med flere er der en nu overpløjet Gravhøj, paa hvis Top et ikke helt troværdigt Sagn vil vide, at Runeste- nen har staaet. I Højen har været et Gravkammer fra Jernalderen. Ved Pløjning er der fundet mange Skaar samt i Nærheden en Brandplet med ikke faa Urnerester, indeholdende brændte Ben, Fibulaer og Guld-

perler. Med Runestenens Helt har denne Grav ingen som helst Forbindelse; den er mange Aarhundreder ældre, og Frode fandt sin Grav i Sverrig, hvor han faldt.

I Stranden ud for Gerringe er fundet en Baad dannet af en udhulet Egestamme med tre Tofter; den var $4\frac{1}{2}$ Meter lang, 68 cm bred og 30 cm dyb. Den tilhører sikkert Bronzealderen.

— *Rødby* har i det sydøstlige Hjørne af sit udstrakte Omraade haft en Række Jættestuer paa Strandholm Mark. Brøndsted har paa sit Kort 6 Jættestuer og nogle Bronzealderhøje, saa her maa have været en ret stor Boplads i Yngre Stenalder og i en Del af Bronzealderen. Af alle disse Mindesmærker er nu kun Resterne af en Jættestue tilbage. Den ene af Jættestuerne, der hed »Hyldehøj«, havde et Bikammer ligesom Jættestuen ved Knuthenlund. En anden blev 1892 udgravet af Nationalmuseet. Efter at Fylden var fjernet, laa Menneskeben og Oldsager paa en Bund af sandblandet Ler, 10—15 cm tykt, og derover et Lag af større og mindre, flade Sten med ildsprængte Flintskærver og Brokker af Trækul. Baalet, der har været tændt, har sikkert været af rituel Betydning, thi ingen af Menneskebenene var paavirket af Ild, de laa i et tykt Lag, enkelte Steder fast sammenpresset. Af Oldsager fandtes to Stenøkser, Benmejsler, Benprene, Hjortetaklagstokke og Lerkarskaar. — I en tredje Jættestue fandt man, foruden Skelet-

dele og Oldsager, Knogler af tam Okse med Spor baade af Knive og Rovdyrtænder.

Paa Hyldekrog er fundet Spydspidser og andre Flintredskaber.

I Rødby udtørrede Mellelnor, mellem Lang og Lidsø, er opgravet en Bronzealder-Baad, 5,30 Meter lang, 78 cm bred, udhulet af en Egestamme med to til Bunden gaaende Tofter, der var blevet staaende ved Udhulingen.

— *Ringsebølle Sogn* har paa Matrikelnr. 15, Lundegaarde, en Jernalderbegravelse, der har været benyttet gennem forskellige Perioder. Tid efter anden er her afdækket henholdsvis 21, 6, 8 og 22 Urner, alle stærkt beskadigede. I samtlige Urner fandtes brændte Ben, mere eller mindre jordblandede, saaledes som de var skrabet sammen fra Baalet, aldrig rene som i Gravene fra Bronzealderen. Af Oldsager fandtes en Del Bronzefibulaer og Jernfragmenter. Et Lag af brændte Sten antyder formentlig, hvor Ligbaalet har været tændt. Under flere af Urnerne fandtes ogsaa et Lag af brændte Sten; her er formentlig, før Urnerne blev nedsat, brændt et Baal af rituel Betydning. Alle Gravene stammer fra Jernalderens tidligste Perioder og er over 2000 Aar gamle.

— *Taagerup Sogn* har i sit sydvestlige Hjørne, nær op til Stenaldergravene i de tilstødende Rødby-Marker, haft en stor Bronzealderboplads. Paa Brøndsteds Kort er her over en Snæs Høje og Syd for Bjerre-

mark en mindre Gruppe, men de er alle borte.

Paa Matrikelnr. 7 i Taagerup har man i Pløjedybde paa flad Mark fundet en Del Bronzesager, aabenbart et kvindeligt Offerfund, bestaaende af en hvælvet Bælteplade samt et saakaldt Hængekar til at bære foran paa Bæltet; endvidere Dele af en vreden Halsring og af andre Ringe og en ornamenteret Harpikskage.

Sognets fornemmeste Oltidsminde er dog Runestenen, der staar i Østmuren af Taagerup Kirkes Vaabenhus. Den blev 1868 fundet paa en Præstegaarden tilhørende Lod i Bjerremark; den laa $\frac{3}{4}$ Meter nede i Jorden med Runesiden nedad. Man havde allerede kløvet den for at lave Trappesten, da man blev opmærksom paa Runerne. Heldigvis var de ikke blevet beskadiget, og Stenen blev kittet sammen og ført op til Kirken. Indskriften over Krigeren lyder:

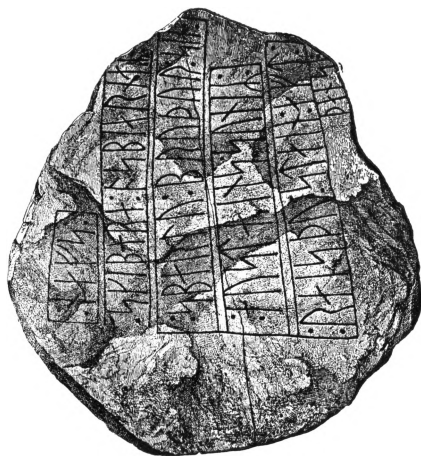

Fig. 85: Taagerup-Runestenen.

*Øjstens Sønner rejste denne Sten
efter deres Broder Spærle
Skipper hos Esbern Næv.*

Ifølge Wimmer stammer Stenen fra Tiden omkring 950. Ved Kirkens Reparation i 1894 huggede en Murersvend med en Spidshammer et K. J. i Stenens Kant. Da Stenen er fredet, vilde Nationalmuseet have ham tiltalt og idømt en Bøde, men der fandtes ikke den Gang i Maribo Amts Politivedtægt nogen Hjemmel for at idømme Straf for en saadan Forseelse. Denne Mangel i Vedtægten blev straks efter afhjulpet.

— *Thorslunde Sogn* har paa Brøndsteds Kort en Stenaldergrav Nord for Kirkebyen, men den er gaaet i Skærver for umindelige Tider siden. Paa Matrikelnr. 10 har man i en Grusbanke opgravet to Skeletter, af Oldsager fandtes kun en Benkam og en Hvæssesten.

— *Olstrup Sogn* har nu kun en Bronzealderhøj ved Lungholm, men ved Bjernæs har været flere lave Bronzealderhøje med Uner.

— *Errindlev Sogn* har i det sydøstlige Hjørne i Kjeldskov haft adskillige Oltidsminder. Der er nu kun tilbage en stærkt medtaget Langdysse og nogle lave, lidet fremtrædende Høje fra Bronzealderens sidste Periode. Hist og her i Skoven findes Sten med skaalformede Fordybninger.

Gravpladsen i Errindlev.

Paa Matrikelnr. 67 o var en større ca. 1800 Aar gammel Jernaldergrav-

Fig. 86: Parti af Urnegraven i Errindlev. (Efter Hans Kjær).

plads med en Mængde Urner (Fig. 86). De stod spredt over en 23 Meter lang og smal Plads en god halv Meter under Overfladen. Pladsen var stærkt oprodet, men der fandtes dog 9 omtrent hele Urner og adskillige søndrede. Der var ingen Stensætning om eller under Karrene og intet Stendække over dem. De indeholdt brændte Ben, Skjoldhaandtag, Skjoldbuler, Jernkive m. m. Et af Karrene stod tæt op til en Stensætning, som muligvis repræsenterede en ødelagt Vikingegrav. Der var tidligere fundet Lerkarskaar paa Stedet, saa

Begravelsespladsen har rimeligvis haft en større Udstrækning.

De her nævnte Grave er ca. 1800 Aar gamle, men at Stedet har været Begravelsesplads gennem adskillige Aarhundreder, derom vidner den paa samme Matrikelnr. fundne Vikingegrav, der er ca. 800 Aar yngre end Urnegravene. Vikingegraven, der var et saare værdifuldt Fund, laa i $1\frac{1}{2}$ Meters Dybde i en lille Højning, nær Stranden og indeholdt Skeletter af en Krieger, en Hest og en Hund. Manden var velvoksen, Hesten en Hingst af lille Type, Hunden derimod stor.

Krigerens Udrustning bestod af et 86 cm langt, tveægget Jernsværd med Sølvindlægning paa Fæstet og en 23 cm lang Lansespids af Jern, Stagen var bortsmuldet. Endvidere et Par Stigbøjler, et Par Sporer, et Bidsel, 6 Remspænder af Jern og en oval Jernring; altsaa et fuldstændigt Ride-tøj, hvis Læder var borttraadnet. Af Smaating til hans personlige Brug fandtes Brudstykker af en Saks, Benkam, Kniv og Hvæssesten. Vikingen var altsaa gravlagt i fuld Krigs-udrustning, klar til Kamp, parat til at drage til Dyst i Valhal.

De ældste Oldtidsminder.

Ved Thorsø Strand i den sydligste Spids af Errindlev Sogn ligger det Side 24 omtalte Flintværksted fra ældre Stenalder.

I Vestermosen i Vester Ulslev Sogn har været en stor Boplads fra Ældre Stenalder; den er udførlig omtalt Side 24. Ikke langt derfra i Skottemarke Mose i Fuglse Sogn har været en endnu ældre Stenalderplads, der er omtalt Side 21. I samme Strøg ligger Godsted Mose, hvor der ligeledes er fundet rige Levninger af Bopladser fra samme Periode. De er omtalt Side 23.

— — *Vester Ulslev Sogn* har ved Handermelde haft en ret stor Boplads fra Yngre Stenalder og fra Bronzealderen. Derom vidner de mange Høje og Stengrave, her tidligere har været. Paa Brøndsteds Kort er afsat en halv Snes Stenaldergrave og endnu flere Høje. Nu er der kun én

tilbage. Ved Sørup har ligeledes været en Gruppe Bronzealderhøje, men ingen af dem er bevaret.

— *Fuglse Sogn* har Sydøst for Kirken haft adskillige Bronzealderhøje, som nu er borte. Ved Tamrods-huse er Resterne af en Langdysse, hvis Randsten er delvis bevarede, Kamrene er borte, og hele Dyssen er bevokset med et uigennemtrængeligt Krat.

Paa Hvidemosegaard, Matrikelnr. 3 a i Alsø er konstateret en stor Begravelsesplads fra Ældre Jernalder. Der var 12 Høje med flere Urner i hver. Højene var ret uanselige, kun 1 a 1½ Meter høje. Nationalmuseet undersøgte de 6 og fandt i dem alle Urner med brændte Ben, Bronzeknive, Bronze- og Sølv-Bøjlenaale, forskellige Perler, Bronzebeslag til Drikkehorn, en Bronzelaas med Nøgle m. m. Utvivlsomt har der her i Nærheden været en Jernalderboplads; men det Tilfælde, som skal afsløre den, er her som andre tilsvarende Steder, endnu ikke indtraadt.

Bopladserne ved Maribo-søerne.

Paa et Areal, som dækker de sammenstødende Hjørner af *Krønge*, *Engestofte* og *Godsted Sogne* findes store Samlinger af Høje, som giver et paalideligt Indtryk af de store Bopladser, her har været i Bronzealderen. Hosstaaende Udsnit af Generalstabskortet viser med sorte, runde Punkter alle de Høje, som endnu forefindes, men der har sikkert været

mange flere. Grænsen mellem Fuglse og Musse Herreder, der gaar op gennem Skoven, er ogsaa Skel mellem Krønge og Godsted Sogne og deler den i Søholts og Engestoftes Skovparter. I Søholtskoven er godt et halvt Hundrede Høje og i Engestofte-Skoven halvt saa mange.

Sophus Müller har gennem sine Undersøgelser af jydskede Hedearealer, hvor de gamle Oldtidsgrave endnu kan spores, konstateret, at Gravhøjene fortrinsvis ligger langs disse Veje og da særlig paa begge Sider af Vadestederne, hvor flere Veje løber sammen og Færdselen altsaa var livligst og Højene kunde ses af af flest mulige Mennesker. Denne Müllers Teori, som er godkendt fra alle Sider, bliver ogsaa bekræftet her i Lollands Hjerte. Vejen, der paa

hosstaaende Kort ses bugte sig gennem Skoven fra Vest til Øst, er utvivlsomt en Oldtidsvej, som førte fra en Bygd til en anden. Længst i Vest ligger der 3 Høje tæt Nord for Vejen og 4 tæt Syd for den. I Midten af Skoven ligger en stor Gruppe Høje noget spredt; men en halv Snes af dem ligger sammenpressede over en Strækning langs Vejens Nordside og nogle Stykker ved Vejens Sydside. Den smalle Strimmel mellem Sønder Sø og Hejrede Sø er det gamle Vadested, hvor flere Veje løb sammen fra begge Sider. Langs en af de gamle Veje Syd fra ligger paa dens østlige Side en halv Snes Høje, medens der ved dens Vestsider kun er en enkelt tilbage. Paa den anden Side af Vadestedet ligger ogsaa en halv Snes Høje, end-

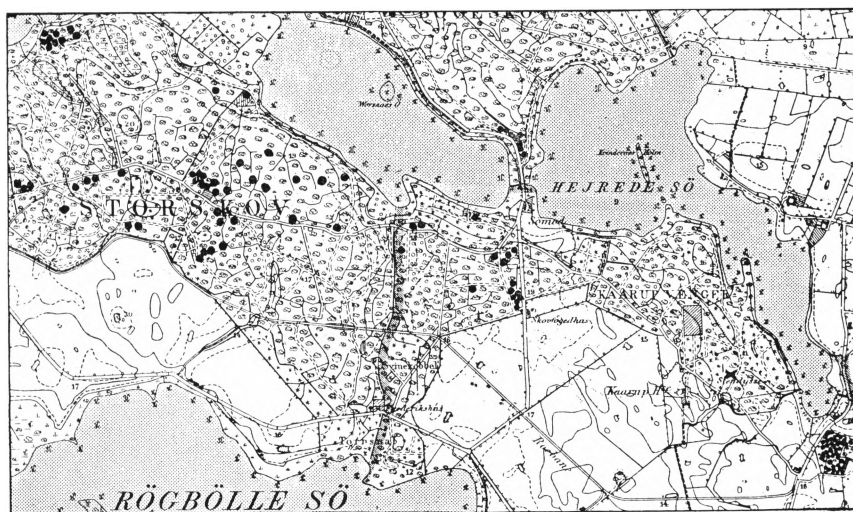

Fig. 87: Udsnit af Generalstabens Maalebordsblade med forstærkede Højsignaturer.

da som en Perlesnor lige op ad Vejkanten. Den ene af Højene har indeholdt en Jættestue, som er ryddet.

I den lille Lund ved Sydspidsen af Hejrede Sø ligger 47 Høje presset sammen i en tæt Højgruppe, der tidligere skal have bredt sig ud over de omliggende Marker. Intet Sted paa Lolland har man en saa stor og tæt Samling Høje. Pladsen har aabenbart haft en særlig religiøs Betydning, der har fremkaldt denne klumpvise Trængsel af Høje.

Højene er overalt paa det kortlagte Areal af vekslende Størrelse, men de helt store og de meget smaa savnes. I flere af Højene er et Stenkammer af smaa Dimensioner som Værn for Urnen. I en af Engestofte-Højene nær Sydvejen ligger Kammeret blottet og forstyrret, og et Par af Højene i Søholtskoven er gennemrodet, formentlig for at finde Sten.

Paa det her skildrede, forholdsvis lille Omraade har der altsaa i Bronzealderen været et Par eller flere Bygder. Opbygningen af de mange Høje har berøvet Marken sin Muld og været Aarsag til, at Agerdyrkingen gik i Forfald, Pladsen er opgivet og forladt og er »gaaet i Skov«, hvorved Højene i nogen Grad er blevet skærmet mod nyere Tidens Ødelæggelser. Men Bronzealderfolket har ikke været de første, som slog sig ned her nær Søerne med deres Fiskebestand og græsrigte Kyststrækninger.

»Worsaaes Ø«, der ved en Sænkning af Vandstanden i Sønder sø omkring Midten af forrige Aarhundrede

pludselig kom over Overfladen, viste (som omtalt Side 23) rige Spor efter en af Ældre Stenalderens Bopladser. I Godsted Mose, som fra Sydspidsen af Hejrede Sø strækker sig mod Sydøst, er der paa Holmene i denne forhenværende Sø fundet flere Bopladser fra samme tidligere Periode af Ældre Stenalder, og i den nærliggende Ettehave Mose i Sleminge Sogn er konstateret en tilsvarende Boplads. Bronzealderbopladderne er da maaske en direkte Fortsættelse af Stenalderfolkets, men der savnes ganske vist nu de Grave fra Yngre Stenalder, der skulde føre Beviset herfor. I al Fald er der indenfor Omraadet kun bevaret et stærkt medtaget Dyssekammer i Kaarup Vænge. Hvorvidt der findes Jættestuer i nogle af de største Høje, er ikke oplyst og næppe meget sandsynligt. En stor Høj med Jættestue Nordvest for Karleby falder udenfor det Omraade, vi her beskæftiger os med.

Godsted Mose, der for 7—8000 Aar siden gav Stenalderfolket Ly, var endnu for 2—3000 Aar siden et fredhelligt Sted for Bronzealderfolket, i al Fald gjaldt det visse Dele af den vidtstrakte Mose, derom vidner de fremdragne Offerfund. Fra Bronzealderens Midte stammer et 65 cm langt Bronzesværd og fra dens Slutning det overmaade interessante Fund af et Menneskekranium sammen med Bronzesmykker og Dyreknogler. Altsaa et kombineret Mad- og Smykkeoffer, hvoraf Kraniet taler sit tydelige Sprog om Menneske-

ofringer, vel sagtens af Trælle, der formentlig efter Ofringen er nydt som et Slags Helligmaaltid. Kvinden, som har udlagt dette Offer til sin Gudinde, har ogsaa villet skænke hende en Part af det lækre Maaltid.

I denne Forbindelse laa det fristende nær at tyde Bynavnet Godsted som Godens By, og Gode er jo Betegnelse for visse hedenske Ypperstepræster. Dr. Marius Kristensen mener imidlertid, at den gamle Form er Goested, og Goe er et af Oldtidens kendte Mandsnavne.

— — *Sleminge Sogn* er i Mødsætning til de nysnævnte Nabosogne fattig paa Oldtidsminder. Blandt de faa, der har været, er den før nævnte Boplads i Ettehave Mose samt en Jættestue Vest for Nørregaard. Da Jættestuen 1906 skulde ryddes, blev den undersøgt af Nationalmuseet og derefter nedbrudt og Stenene ført til København, hvor Jættestuen blev genopstillet i Museets Gaard ganske som den havde staaet hernede. Ved Undersøgelsen fandt man i Kammeret Skeletdele af mindst 3 Individier og i Gangen af mindst 9. Af Oldsager fandtes to tyknakkede Flintøkser, en halv Snes itubrudte Dolke, et Dusin Tværpile, nogle Ravperler m. m. Dolkene viser, at de sidste Begravelser er sket i Stenalderens aller sidste Periode. Selve Jættestuen er meget ældre.

I Skoven »Indtægten« findes en Gravhøj.

Oversigt.

Skildringen af de foregaaende Sogne viser, at vi ikke her som paa Vestlolland kan betegne det Indre af Øen som fattigt paa Minder fra Sten- og Bronzealderen og derfor udyrket og ubeboet i disse Oldtidens ældste og længste Perioder. Beboelsen, der paa Vestlolland udelukkende holdt sig til Kyststrækningerne, trænger her helt ind i Øens Hjerte. Lollands allerældste Bopladser forekommer omkring Maribosøerne uden direkte Adgang til Havet og uden Forbindelse med det gennem dybt indskaarne Fjorde. Denne Bosættelse er sket paa Indsøernes Holme. Herfra er den trængt sydpaa og har gennem Bronzealderen mødt den fra Yngre Stenalder stammende Kystbeboelse.

Helt anderledes ser det ud baade mod Nord og Vest. Hunseby og Vaabensteds Sogne i Nord samt Østtofte og Hillested i Vest har kun faa og meget spredte Minder om noget Stenalder- og Bronzealderliv. Det samme gælder indtil videre i nogen Maade Jernalderen. Anderledes sydpaa. Her har Jernalderfolket hugget ind paa de tætte Skove, og Vikingerne har søgt herhen, naar de fredelige Sysler afbrød de vilde Togter.

Vender vi os dernæst til Bynavne, møder vi ved Sydkysten de ældre Byer i Sædinge og Geringe. Skøringe og Sleminge har nok den samme Klang, men vækker Mistanke om en anden og senere Afledning. Som de næstældste formentlig fra Tiden om-

kring 400—500 møder vi Erindlev, Ulslev og Tirsted ved Sydkysten, Hillested, Godsted og Vaabensted inde i Landet. Lidt senere kommer Vejleby, Holeby og Hunseby, efterfulgt af Østofte, Hyldtofte og Sjæls-

tofte. Asalæren er kun repræsenteret ved Thorslunde, hvorimod vi fra Christtiden har Anderstrup, Erikstrup, Olstrup og Brandstrup. Skovrydningen er kun mindet gennem Hyldtofte og Pilet.

Østlolland.

Der er vel ikke mange Egne i Landet, der har været rigere paa Mindesmærker fra Yngre Stenalder end Østlolland. Umaadelig meget er lagt øde, men takket være Egnens naturlige Stenrigdom — særlig i den sydøstlige Del, hvor den er størst — er der skaanet en hel Del, selv om det meste af det ogsaa her ligger i stærkt ramponeret Tilstand.

— *Sakskøbing Landsogn* har nu kun tre Stenaldergrave og en Bronzealderhøj tilbage. I Reersø tæt Vest for Landevejen ligger »Kulhøj« med et stort Gravkammer. Dækstenene har 5 skaalformede Fordybninger i en bred Række. Paa Orebygaards Marker er to Dysser. Den ene, der ligger Vest for den lille Skov »Christiane-lund«, er en tæt bevokset Langdysse omsat med smaa Randsten; den har to Kamre uden Dæksten og er afbildet Side 49.

Den anden Stenkiste (Fig. 88), der ligger Nordøst for Slottet, er en af Dolkfolkets egne Grave og stammer altsaa fra Stenalderens Slutning. Det store Kammer har været omgivet af en ret stor Høj, som nu er noget afgravet, men dog er 16 Meter bred og

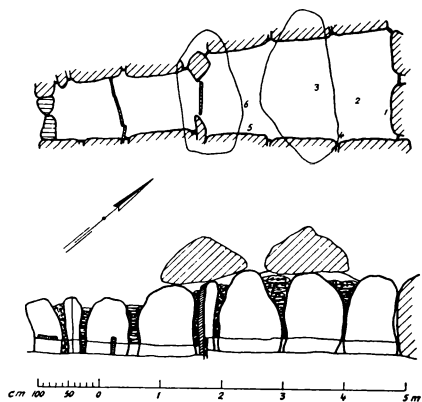

Fig. 88: Stenkisten ved Orebygaard.
(Efter C. J. Becker).

omtrent et Par Meter høj. Kammeret er godt et Par Meter bredt, næsten halvanden Meter højt og i Nordenden ca. et Par Meter bredt. Sydenden løber ud i en $3\frac{3}{4}$ Meter lang og een Meter bred Gang i Forlængelse af Kammeret. Der er 3 Bæresten paa hver Langside og 2 for Nordenden. Der har været 3 store Overliggerere; den ene mangler. I Gangen var 3 flade Tærskelsten, én ved Indgangen til Kammeret, én midt i Gangen og én ved Mundingen. Kammer og Gang blev 1877 udgravet af Nationalmuseet. Gangen og en Del af Kam-

meret var gennemrodet ved en tidligere »Undersøgelse«; den øvrige Del af Kammeret var uforstyrret. Bunden var dannet af et Lag Stenfliser lagt i Ler, og hele Graven var jordfyldt helt op til Dækstenene. Der fandtes 3 Skeletter i siddende Stilling, hver med sit Gravudstyr. At der har været gravlagt flere, er utvivlsomt, men baade Ben og Gravudstyr var fjernet ved den forrige »Undersøgelse«. Ved de tre bevarede Skeletter fandtes 4 Økser og en Del Pile-spidsler, alt af Flint, samt nogle Ravperler og Lerkarskaar.

Nordøst for »Cypressegaarden« ligger den anseelige »Højkirkehøj«, som eneste synlige Minde om Bronzealderen. Gaarden hed tidligere »Syvbjerggaard« efter en Gruppe paa syv lave, stenkredsede Høje. De er alle sløjfede eller overpløjede.

Ved Anlægget af Saksjøbing Sukkerfabrik maatte man jævne en stenkredset Høj fra Bronzealderens senere Perioder. Man fandt ikke mindre end 6 Grave i Højen. Den ældste, der laa midt i Højens Bund, havde rummet en udhulet Stamme-kiste omsat med Sten, nu var kun Rester af Kisten og enkelte Knogler af Skelettet tilbage. De andre og senere Grave var alle Urnegrave. Den ene var særlig omhyggelig indrettet, idet der af Sten var dannet et lille aabent Kammer, hvori Urnen var nedsat (Fig. 89). Højen har altsaa været benyttet som Begravelsesplads gennem længere Tid, formentlig en Slags Familiebegravelse.

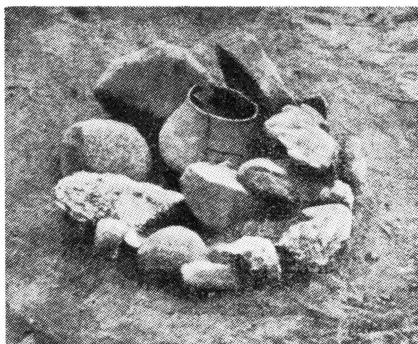

Fig. 89: Urnegraven i Rørbæk.

— Taars Sogn har kun faa Oldtidsminder bevaret. Den tidligere Mølle paa Matrikelnr. 7 i Killerup har staaet paa en Høj med Jættestue. Da Møllen 1896 brændte og Grunden skulde ryddes, stødte man paa nogle store Sten, som Ejeren begyndte at opbryde. Stiftsmuseet blev underrettet og Jættestuen udgravet. Kammeret var 10 Meter langt, 1,40 højt og Bredden 1,70 Meter i den ene Ende og 2,40 i den anden. Gangen var 8½ Meter lang og ca. en Meter bred. Kammeret var jordfyldt og rummede Rester af en stor Mængde Skeletter og ca. 80 forskellige Oldsager, hovedsagelig Mejsler og Tværpile, men ogsaa en Del Økser, Ravperler og Lerkarskaar.

Paa Matrikelnr. 19 af Kalø ligger »Barnehøj«, der har rummet en forlængst udgravet Jættestue. Kammeret var omtrent 9 Meter langt, i den ene Ende godt et Par Meter bredt og i den anden godt en Meter. Gangen var ca. 5 Meter lang. Baade Gang og Kammer var jordfyldte. Skeletdelene var stærkt opløste. Flere ildskørnede Sten

og enkelte brændte Benstumper viste, at der har været tændt Ild i Kammeret, formentlig for rituelt at rense det før en ny Begravelse. Af Oldsager fandtes her som i Killerup mange Mejsler, tveæggede Pilespidser, Økser og som det mest bemærkelsesværdige en Del smukke, hammerformede Ravperler. Der fandtes flere hele Lerkar og mange i Skaar. I Gangen laa ligeledes ildskørnede Sten og Ben samt en Mængde Lerkarskaar, Flintflækker og en ødelagt Stridsøkse.

I Kalø Skov ligger »Splitovs Høj«, der rummer en udgravet Jættestue med et $8\frac{1}{2}$ Meter langt Kammer. Nordligere i Skoven ligger en anden stor Høj.

Paa Matrikelnr. 14 a i Killerup fandt man 1914 12 slebne Økser og Mejsler liggende Side om Side paa et Underlag af smaa Kampesten iblandt smaa ildskørnede Flintsten. Senere blev paa samme Sted fundet 4 andre Økser. Det mindede mest om et Offerfund, men der skal tidligere paa Stedet have staaet en Høj med Jættestue.

— *Vignæs Sogn* har af Stenaldergrave kun tilbage en Langdysse paa Vigsø. I Odden Skov er 3 Høje, og i den vestlige Del af Hildesvigskoven, som ligger indenfor Sognets Grænser, ogsaa 3 Høje; men det gælder for denne som for andre Dele af Storskoven, at der udover de paa Kortet afsatte Høje findes adskillige Smaahøje fra Bronzealderens sidste Periode.

— *Majbølle Sogn* har været overordentlig rig paa Oldtidsmindesmær-

ker. Brøndsted har paa sit Kort en meget stor Mængde Bronzealderhøje og en Snes Stenaldergrave i Storskoven og dens nærmeste Omegn, et Bevis for, at her har været en stor Bygd baade i Stenalderen og Bronzealderen. Spredt over Arealet ned om Majbølle By ligger paa hans Kort en halv Snes Stenaldergrave. Af Skovenes Bronzealderhøje er vel de fleste bevaret, men Stenaldergravene er man her i Østlollands nordlige Egne — hvor den naturlige Stenrigdom ikke er saa stor som Syd paa — faret haardt frem imod; mange er helt forsvundet, af andre er der større eller mindre Rester tilbage, og kun et Mindretal er ikke mere ramponeret end, at de kan og bør restaureres og gøres til de Seværdigheder, de fortjener at være.

I Kroskoven tæt Vest for Guldborg By findes Rester af en Langdysse. I den tilstødende Del af Storskoven, der hedder Færgemark, er der 3 medtagne Langdysser og Rester af en Runddysse. I Hildesvig Skov er flere Høje, der bærer Rester af Stenkamre og Randsten, og i »Nykrog«-Skoven er et Stenkammer uden Overligger.

Paa fri Mark er kun ganske enkelte Stengrave bevaret, mest værdifuld er en smuk Dyssesamling paa Soesmarke gamle Bymark, hvor denne som en bred Kile gaar ind i Storskoven. Der ligger to Langdysser i hinandens Forlængelse og midt mellem dem ringe Rester af en Runddysse. Den største af Langdysserne er 46 Meter lang og 10 Meter bred og ud-

mærker sig ved sine mange Randsten, hvoraf de største er op imod et Par Meter høje. I Midten af Dyssen er Rester af et sammenskredet Kammer. Den anden Langdysse er 24 Meter lang og 9 Meter bred, ogsaa den har en Del store Randsten, men af Kammeret er intet bevaret. Begge Dysser er delvis dækket af Tjørnekrat.

Paa Matrikelnr. 4 i Majbølle By ligger Resterne af en Runddysse. Alle Randstenene er borte, og Kammerets vældige Overligger er nedskredet. Paa dens Overside findes en Del skaalformede Fordybninger.

Rundt om i Storskoven findes som sagt mange Bronzealderhøje, ofte samlede i Grupper. I den Del, der hedder »Hejreskoven« er der f. Eks. en tæt Gruppe paa 8 Høje og en mere spredt paa 37 Høje.

— *Radsted Sogn* har i sit nordlige Hjørne en Samling Bronzealderhøje i Idalund Indelukke; i Skoven og den nærmeste Omegn har været mange Stengrave, hvoraf kun faa er tilbage. Sydvest for Gaarden ligger ved Vejens Vestside en ramponeret, lav Jættestue med 5 store, fritliggende Dæksten og Rester af en Gang. Den ene Dæksten har skaalformede Fordybninger. Nede i det sydlige Hjørne, ligeledes tæt ved Vejen, ligger en Langdysse med adskillige store Randsten. Længden er ca. 50 Meter, og ved Enderne ligger nogle Sten, der kan være Rester af Kamre. Tæt ved Dyssen er en stor Høj, og i den østlige Del af Indelukket er en

Mængde Bronzealderhøje af forskellig Størrelse.

I Dyrehavens sydlige Hjørne er en Høj og paa Marken i Taagekrog en stenkranset stor Høj. I Holmeskoven er flere Rester af ødelagte Dysser og nogle Høje.

I Radsted ligger Vest for Hovedvej Nr. 7 en anseelig Langdysse. Den er 77 Meter lang og 7 Meter bred. Flere af Randstenene savnes, men der er dog over Hundrede tilbage. Størrelsen er varierende, men de fleste er af Meterhøjde, Endestenene endnu højere. Ca. 12 Meter fra Dyssen vestlige Ende er den delt ved en Tværrække, bestaaende af to store og tre mindre Sten. I den saaledes afgrænsede Del af Dyssen findes nu intet Spor af Kammer. I den anden og større Del er der Rester af to Kamre. Af det ene er kun tilbage tre kæmpestore Sten uden Overligger. Det andet er sammenskredet, man ser kun 5—6 Sten, halvt nedsunket i Jorden.

— *Fjelde Sogn* har ifølge Brøndstedts Kort haft en stor Bronzealderboplads i og om Arealet, hvor nu Fjelde Skov ligger. I Skoven er der endnu bevaret en Del Høje, flere af dem er stenkransede. Brøndsted har ogsaa nogle Stenaldergrave i Sognet; men de er alle borte. *Døllefjelde Sogn* har nu slet ingen Oldtidsminder.

— *Musse Sogn* har kun to tildels bevarede Mindesmærker. Det ene, der ligger Vest for Store Musse, er en tjørnebevokset Dysse, og det andet, der ligger Syd for Store Musse, er en udgravet Høj med Stenkammer.

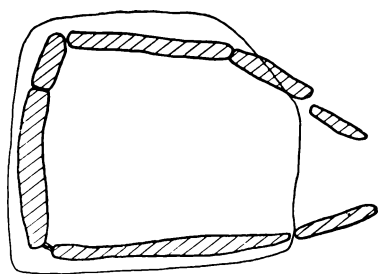

Fig. 90: Stengraven i Musse.
(Efter C. J. Becker)

Den viste sig at være en af Dolkfolkets egne Grave i Stil med den i det foregaaende omtalte Grav ved Orebygaard. Graven i Musse (Fig. 90) var, ligesom den før nævnte, bygget saaledes, at Gangen dannede en snæver Forlængelse af Kammeret, der iøvrigt var kvadratisk med et Tværmaal paa $1\frac{3}{4}$ Meter; Højden var $1\frac{1}{3}$ Meter. Kammeret var dækket af to Overliggere. Blandt Oldsagerne var en overordentlig smuk Stridsøkse (Fig. 91). Ejeren var fuldt klar over dens Værdi, saa Nationalmuseet maatte betale den med 125 Kr.

— Øster Ulslev Sogns Kyststrækninger har været ret tæt beboet i Bron-

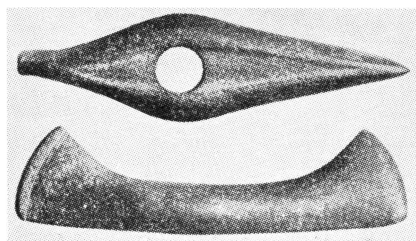

Fig. 91: Den fine Stenøkse fra Musse.

zealderen og tildels ogsaa i Yngre Stenalder. Af Dysserne er nu kun tilbage Resterne af en Langdysse og en Runddysse i Gl. Fredskov og nogle endnu mere medtagne Dysserester i Høvænge Skov. Tæt Syd for Øster Ulslev har ligget en Stendysse eller Høj, »Urehøj«, hvoraf kun Navnet, der er overgaaet til en Gaard, er bevaret. Af Bronzealderhøje er der i Gl. Fredskov 3 større og 6 mindre, i Høvængeskov mange meget smaa og i Ny Fredskov 4 større Høje. I Præstegaardens Skov er der flere ejendommelige, ganske smaa, stensatte Høje, antagelig Jernaldergrave. I en lille Grav er fundet Lerkar med brændte Ben og Bøjlenaale.

— Herridslev Sogn har paa Eg-holms Jorder tæt ved Stranden den store Langdysse, »Kæmpegaarden«, den er 76 Meter lang og udmærker sig ved sine talrige og store Randsten. Ikke mindre end 109 af Stenene er paa Plads. Inde paa Dyssen har været flere Gravkamre. En Dæksten, muligvis over et nedgravet Kammer, er bevaret. Hele Højen er tæt bevokset med Tjørn; de blev hugget ned for en halv Snes Aar siden, men er nu igen stærkt paa Vej til at gøre den utilgængelig.

Sydøst for Herridslev ligger den store Bronzealderhøj »Tremandshøj«. I Aamosen paa en Lod, der tilhører en Gaard i Thorupgaarde, men ligger indenfor Herridslev Sognegrænse, fandt man 1917 ved Tørvegravning det berømte Bronzesværd, som er omtalt og afbildet Side 58.

— *Nysted By* har paa sit Omraade 3 Dysser Øst for Byen. Den ene, der ligger i Nærheden af »Køllegaard«, er en stensat Rektangel. 12×17 Meter, med et Kammer og en 6 Meter lang Gang. Kammeret har 4 Bæresten i Kvadrat. Alle Dækstenene er borte med Undtagelse af en over det inderste af Gangen. Dyssen er afbildet Side 44. De to andre, der ligger ret Syd derfor i nogen indbyrdes Afstand, er Kamre med Dæksten. Dyssernes øvrige Omraade er borte. I Aalholm Hestehave findes en »Teaterdysse« »Sofiehøj«.

— *Nysted Landsogn* har i Roden Skov flere Stengrave, de fleste ligger dog i stærkt medtaget Tilstand. Den bedste af dem er en Langdysse i det skarpe Knæk i Skovens sydøstlige Hjørne. Dyssens Længde er ca. 20 og Bredden ca. 6 Meter. Randstenene er næsten alle bevaret, deres Antal er 32. I Modsætning til den ellers gældende Regel er Stenene i Længdesiderne de største, de fleste endog meget store, medens Endesidernes Stene er mindre. Paa Dyssen findes 3 velbevarede Kamre, som hver især bestaar af 4 Sten, der øjensynlig er flækket, for at Kamrene kunde blive regelmæssige. Paa det største Kammer, der findes i Dyssens Vestende, er Overliggeren væltet til Side. De to mindre Kamre ligger i Østenden.

Nordøst herfor ligger i et Vej-hjørne en Dysse, ca. 6 Meter lang og ca. 4 Meter bred. Stenkredsen er velbevaret og bestaar af 12 store og nogle faa mindre Sten. I Midten ligger to

store Sten som Rester af et Kammer.

Andre Steder i Skoven findes medtagne Rester af tre andre Dysser. Den ene, der ligger Nord for den ovennævnte Langdysse, har været ca. 30 Meter lang og 8 Meter bred. Randstenene er til Stede i stort Antal, de fleste er smaa, og de ligger alle spredt og uordentligt, saa det ikke er let at konstatere Dyssen i dens oprindelige Skikkelse. Et Par andre Dysserester har en Længde af ca. 10 og en Bredde paa ca. 5 Meter. I Midten findes Rest af Kamrene.

Øst for Skoven paa Stegens Odde findes en rektangulær Dysse 14×12 Meter. Af Randstenene er kun en halv Snes store Sten tilbage. Dyssen har to Kamre. Det vestlige er ovalt, men mangler den ene Trediedel, tilbage er 6 store ukløvede Sten. Det østlige bestaar af 4 kløvede Sten sat sammen til et Rektangel.

— *Kettinge Sogn* var i Oldtiden en af Øens tættest befolkede Egne. En mægtig Boplads bredte sig ved Guldborgsund og en anden gik fra Nystednoret's inderste Spids op omkring Kettinge By og fortsatte ind i Nabosognet Bregninge. Af Kettingebopladsens Grave er yderst lidt bevaret og af Guldborgsundpladsen kun det, der dækkes af

Frejlev Skov.

Denne Skov er til Gengæld saa rig paa Mindesmærker fra Yngre Stenalder og Bronzealder, at man næppe noget andet Sted i Landet finder en saadan Rigdom samlet paa

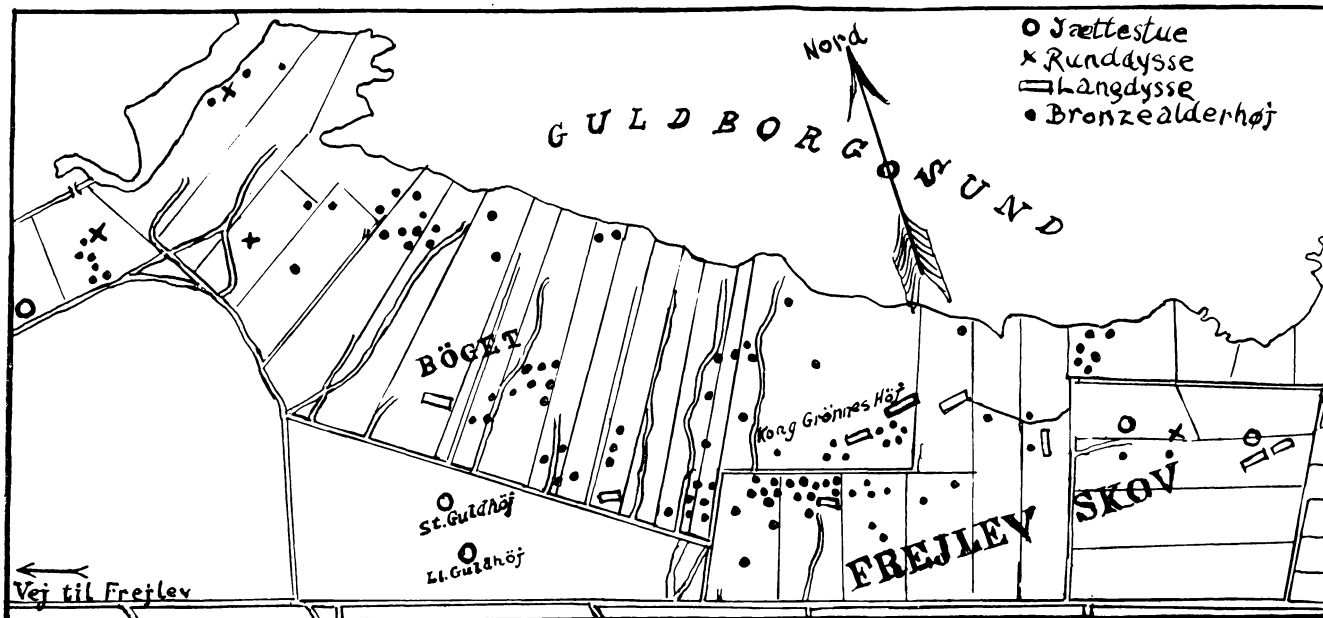

Fig. 92: Kort over Mindesmærkerne i Frejlev Skov, udarbejdet paa Grundlag af Generalstabens Maalebordsblade og Direktør Sidenius' Gravkort.

et saa lille Areal. Her findes 4 Runddysser, 9 Langdysser, 5 Jættestuer, 29 Høje fra Bronzealderens ældste, og 79 mindre, men stenkredsede Høje fra dens yngste Periode. De er alle afsat paa hosstaaende Kort, kun er der ikke skelnet mellem Bronzealderens to Højtyper. Mange af de stenkredsede Høje har som Forpost i Øst en større Sten udenfor Kredsen, en Bauta om man vil kalde den saa. De er et i andre Egne af Landet hidtil ukendt Fænomen, men man maa ikke sætte disse »Bauta« i Forbindelse med Digternes Sang om »Bautasten paa Kæmpehøj«; thi det er en

poetisk Frihed, som sikkert kun har Adresse til Stenene paa Dysserne, og dermed til en Tid, hvor »harniskklædte Kæmper« var et helt ukendt Begreb. Det vil føre for vidt at gennemgaa hver enkelt af Skovens 126 Mindesmærker; vi maa indskrænke os til at gøre rede for de vigtigste, idet vi henviser til hosstaaende Kort.

Yderst til venstre paa Kortet ligger tæt udenfor Skoven en Jættestue. Den er tæt bevokset og utilgængelig. I den nærmeste Skovparcel ligger en Runddyssse sammen med 6 Høje. Dyssen (Fig. 93) har Stenkreds om Foden og paa Toppen et smukt byg-

Fig. 93: Den lille Runddyss i Frejlev Skov.

Foto: P. V. Glob.

get Kammer med en stor Dæksten, der har en Del svage, skaalformede Fordybninger. Den ene af Kammerets Sidesten mangler, og af Gangen er der kun Rester tilbage.

Ret ud for den her omtalte Dysse, men et Par Felter længere til Højre ligger en anden Runddysse. Alle dens Randsten er bevaret, og dens mandslange Kammer staar urørt, kun Tærskelstenen er flyttet lidt tilbage ved sidste Gravlægning og ikke atter bragt paa Plads. Ved samme Lejlighed er Kammeret formentlig blevet ryddet for tidligere Begravelser; thi ved Direktør Sidenius' sagkyndige Udgravning fandtes kun Resterne af ét Skelet. Paa Højen er fundet to Bronzealdergrave, og i Højens Ud-kant ligger flere regelmæssige Stenrækker, der utvivlsomt dækker andre Urnegrave.

Lidt længere til højre fører en Vej fra Landevejen op til Skoven og fortsætter ind i denne, oppe ved Enden af denne Skovvej ligger til venstre for den en halv Snes Bronzealderhøje, alle med Stenkreds om Foden. I Gruppens nederste venstre Hjørne ligger en stor Sten, der ikke vedkommer Gravene, men er interessant ved, at den i sin mosdækkede Overflade har flere skaalformede Fordybninger og et udhugget Fodaftryk: Gudens Fodtrin?

Paa Strandengen udenfor Højgruppen ligger to Høje. Den ene, der fejlagtig er antaget for en Jættestue, er en naturlig Holm, og de store Sten, der ligger i dens Top og leder Tanken

hen paa et sammenstyrtet Kammer, har ved Udgravning vist sig at være en naturlig Stensamling. Det samme gælder nogle store Sten ved Holmens ene Side. Derimod er der i dens Top fundet flere Bronzealdergrave med brændte Ben. En stor Stenkreds paa Højen angiver en saadan Grav. En Del af Kredens Sten mangler, og det ser ud til, at de er anvendt til Dan-nelse af en mindre Kreds om en anden Grav paa Højen. Er denne Antagelse rigtig, maa den, der har anlagt den sidste Grav, have erstattet sin mangelfulde Pietetsfølelse med en tilsvarende Portion Magelighed.

Fra Bronzealderhøjene gaar vi ned til Jættestuerne Store og Lille Guldhøj, der ligger paa Marken nedenfor Skoven. »Store Guldhøj« har hidtil henligget i den sørgeligste Forfatning. Kammer og Gang var jordfyldt. Af Dækstenene var kun tre tilbage, hvoraf den ene var nedskreden, de andre var borte eller laa spredt i søndersprængte Stumper og Stykker. Det syntes haabløst at bringe en Seværdighed ud af disse fattige og beskæmmende Ruiner, og dog er det lykkedes, takket være Direktør Sidenius' Offervilje og Nationalmuseets Beredvillighed til Arbejdet. Kammer og Gang er ryddet, saa deres Bærestens indvendige Sider staar frit og giver det rette Indtryk af de storladne Dimensioner. De tre tilbageværende Dæksten er bragt paa Plads, de søndersprængte Stykker fjernet og Højen rensat omkring Kammeret. Naar Resultatet her er blevet overraskende

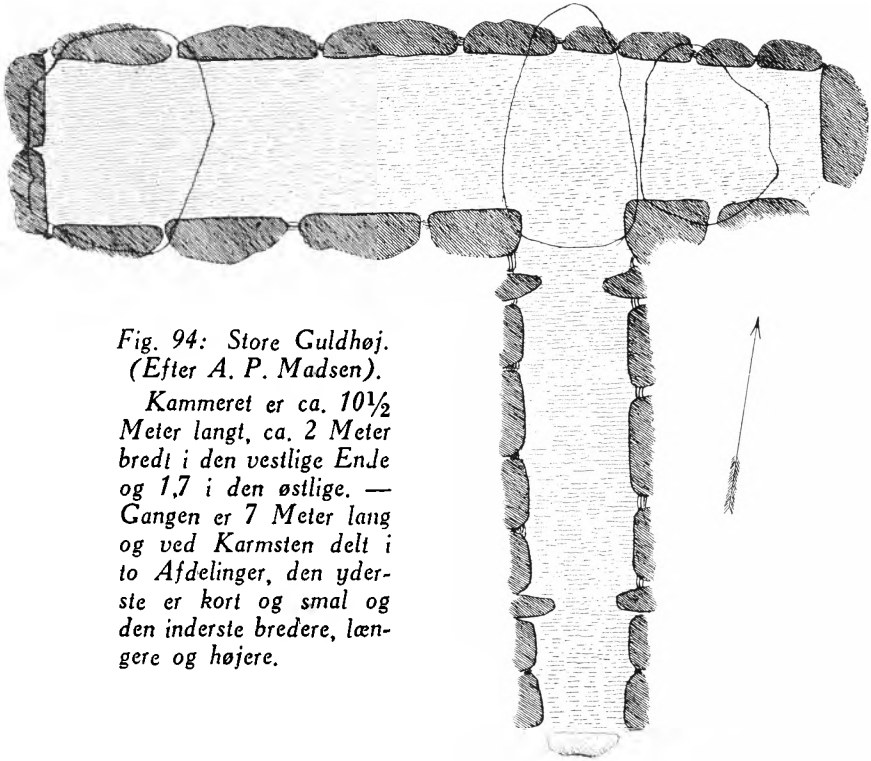

Fig. 94: Store Guldhøj.
(Efter A. P. Madsen).

Kammeret er ca. $10\frac{1}{2}$ Meter langt, ca. 2 Meter bredt i den vestlige Ende og 1,7 i den østlige. — Gangen er 7 Meter lang og ved Karmsten delt i to Afdelinger, den yderste er kort og smal og den inderste bredere, længere og højere.

godt, hvad maatte der saa ikke kunne komme ud af en Restaurering af »Kong Svends Høj« ved Svinsbjerg og Jættestuen paa Fredsholms Mark ved Vejlø Skov. »Store Guldhøj« er 22 Meter i Tværmaal og omgivet med en tæt Kreds Randsten. Jættestuens Dimensioner er angivet ved Tegningen (Fig. 94).

»Lille Guldhøj« er særpræget gennem sit runde Kammer, der er $3\frac{1}{2}$ Meter langt og 2,30 bredt. Gangen er 3,6 Meter lang og 0,70 bred og uden Dæksten. Af Kammerets to Dæksten var den ene nedskredet. I Østenden af Kammeret manglede den ene Bæresten, som i Oldtiden er fjer-

Fig. 95: Skeletbunke fra »Lille Guldhøj«.

net af Dolkfolket, som paa den Maa-
de skaffede sig Adgang til Kamme-
ret. Efter at have benyttet det, har de
fyldt Aabningen, hvor Bærestenen var
borttaget, med en Opdyngning af ret
store Sten. Det samme Træk findes
ved andre Jættestuer, som Dolkfolket
har taget i Brug, de ønskede aaben-
bart ikke at krybe gennem Gangen
med Ligene. Kammeret i »Lille Guld-
høj« er udgravet af Nationalmuseet,
det var jordfyldt helt op til Dæk-
stenene og indeholdt en Mængde Ske-
letter, vistnok omkring et halvt Hun-
drede, saa det maa være benyttet gen-
nem lange Tider, først af Jættestue-

folket, senere af Dolkfolket. Skelet-
delene laa et Par Steder sammen-
kastet i Bunker. Det ser ud til, at
Jættestuefolket først har dækket
Kammerets Bund med et Lag af ild-
skørnet Flint og derover anbragt sine
Lig, senere er disse igen dækket med
et Lag af Ler og ildskørnede Sten. I
det øverste Fyldlag optoges 14 Kran-
nier, der maa stamme fra Dolkfolket.
Af Oldsager fandtes Flintdolke, Pile-
spidser, Ravperler, Flintflækker og
Lerkarskaar. »Lille Guldhøj« er af-
bildet Side 46.

Vi gaar derefter paany ind i Sko-
ven og standser ved »Kong Grønnes

F.g. 96: »Kong Grønnes Høj« for Restaureringen.

Høj«, der er Skovens mest imponerende Mindesmærke. Det er en Langdysse, som før laa i Ruiner med væltede Sidesten og sammenskredet Kammer. Nu er det, takket være Direktør Sidenius og Nationalmuseet, genrejst i sin oprindelige Skikkelse, og Resultatet er forbløffende godt. Der er Storhed og magtfuld Alvor, næsten Højtid, over dette 4—5000 Aar gamle Gravmæle, et Stykke Oldtids-historie, som ingen kan gaa ligegyldig forbi, endsige vove at forstyrre. Dyssen er rektangulær, ca. 20 Meter lang, Randstenene staar tæt, 12 paa den ene Side og 16 paa den anden, de fleste er mere end meterhøje, særlig Østendens Sten er Kæmper. Begge Siderækkerne gaar lidt forbi Endernes Tværrækker og minder derved om de i Helleristningerne tegnede Baade. Kammeret er pæreformet med Gangen som Stilk. To Overliggere er i Behold, den tredie savnes, et Par af Bærestenene er ligeledes borte.

Blandt de andre Langdysser er den, som ligger nær til højre for Kong Grønnes Høj, 19 Meter lang og bemærkelsesværdig ved sine to Tværrækker af Sten, der viser, at der har været tre Grave i Dyssen. Den ene, et mandslangt Kammer med stor Dæksten, er helt bevaret, paa det andet mangler Dækstenen, og det er saa kort, at Liget maa — hvad ofte forekommer — have været anbragt i siddende Stilling. Det tredie Kammer er helt borte.

I Skovafnittet længst til højre lig-

ger oppe i Hjørnet 6 stenkredsede Bronzealderhøje, flere af dem med »Bautasten« i Øst, den ene Høj har endog to »Bauta«, en stor og en lille.

Nede i Afsnittets Midte møder vi først en Jættestue med et 6 Meter langt Kammer og en 4½ Meter lang Gang. Af Dækstenene over Kammeret er kun to paa Plads, to ligger paa Højen. Gangen er helt uden Dæksten. Ved Udgravningen fandtes foruden Knogler 9 tyknakkede Økser, 3 Mejsler, 5 Ravperler samt Flækker og Lerkarskaar. I Bunden af Kammeret laa et Ildsted, en Arne, der viser, at Pladsen har været beboet, før Højen blev rejst. Det mest interessante ved denne Grav var dog et Bronzesmykke, der, anbragt i et Lerkar, var skubbet ind under den ene Dæksten i det jordfyldte Kammer. Det er et Bælsmykke (Fig. 97), bestaaende af 4-dobbelte Rækker Bronzekæder, der forneden ender i Rasleblæk. Smykket var saa velbevaret, at det nu henved 3000 Aar efter dets Henlæggelse var let bevægeligt i alle sine Led. Det er i Sandhed et fornemt Offer, Bronzealderkvinden her har bragt sin Guddom, og Ønsket, som har været knyttet dertil, har været højt og brændende.

Ikke langt fra Jættestuen har man fundet en »Ligbrændingssovn« i Bronzealderens primitive Form. Den bestod af et flere Meter langt Stenleje med brændt Ler, der har lukket op om Baalets Sider. Her er utvivlsomt alle Stammens Lig blevet brændt.

Lidt længere fremme møder vi

Skovens andet restaurerede Mindesmærke, en Restaurering, der har givet samme imponerende Resultat som ved Kong Grønnes Høj. Det er en vældig Runddysse paa en Høj. Billederne (Fig. 98 og 99) formaar ikke helt at give Udtryk for den Forvandling, Dyssen er undergaaet ved at blive bragt tilbage til sit oprindelige Udseende. Det hele Arbejde har kostet Direktør Sidenius 300 Kr., en forholdsvis beskedne Udgift med et saa storslaaet Resultat. Mange og overraskende Seværdigheder, baade historisk og turistmæssig set, kan der med

de Erfaringer, her er gjort, skabes i vor Landsdel uden uoverkommelige Udgifter.

Paa en Aas lidt længere fremme i Skoven ligger to Langdysser i en Linje, og imellem dem er rejst en vældig Sten. Hver af Dysserne har Rester af to Kamre.

Vi slutter saa Gennemgangen af Skoven med den Jættestue, der ligger tæt ovenfor de to Langdysser. Højen, der er afbildet Side 48, er 15 Meter i Tværmål og omgivet med Randsten. Alle Dækstenene er paa Plads, og gennem den 5 Meter lange Gang

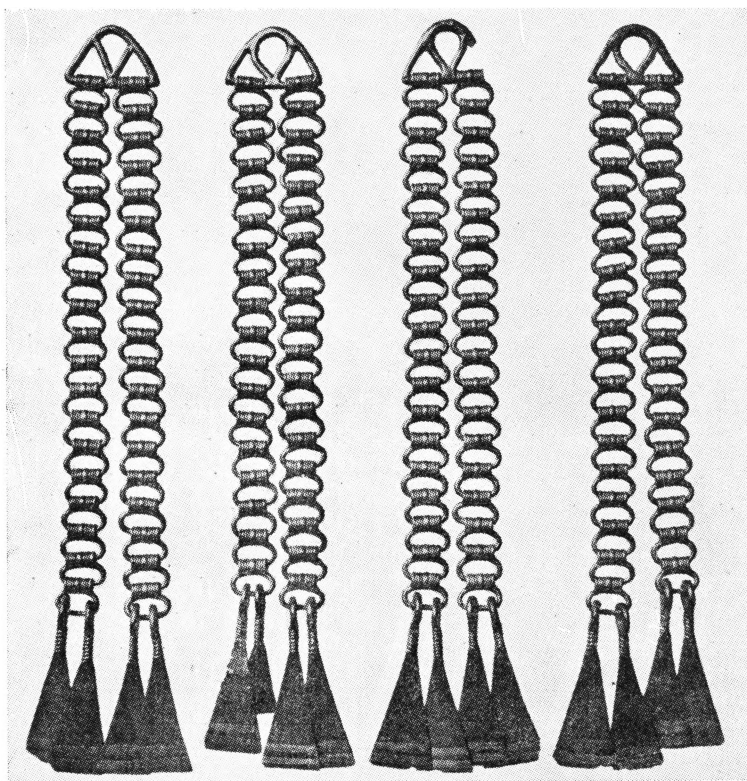

Fig. 97: Bronzebæltesmykke fra Frejlev.

kan man kravle ind i Kammeret. Det er 6 Meter langt, 1,40 til 1,80 Meter bredt og $1\frac{1}{4}$ Meter højt. Ved Udgravningen for en Del Aar siden fandt man Kammeret jordfyldt og en af dets 6 Dæksten staaende paa Højkant som Tegn paa, at Stuens sidste Besiddere ad denne Vej havde skaffet sig Adgang. Det viste sig ogsaa, at Gangen var spærret og at Skeletterne af de først gravlagte Lig var stuvet sammen i et Rum inderst i Gangen. Knoglerne laa i ca. $\frac{1}{2}$ Meters Højde iblandet Oldsager som Benprene, Ildsten og Lerkarskaar. Efter at de nye Besiddere saaledes havde ryddet Kammeret, har de grav-

lagt deres egne Døde med rigeligt Gravudstyr. Man fandt 13 Flintøkser, 5 Flintmejsler, 7 Benmejsler, 11 Lerkar og ca. 250 Lerkarskaar. Allernederst i Bunden stødte man paa et rundt Hul med forbrændte Sten, d. v. s. en Arne. I Gangen og paa Pladsen rundt om Højen fandtes andre Arnerester som fuldgyldige Beviser for, at her har været Boplads, før Højen blev rejst.

Gennem hele Yngre Stenalder og gennem hele Bronzealderen, det vil sige et Tidsrum paa ca. halvtredie Tusind Aar, har Pladsen, hvor Frejlev Skov nu breder sig, været beboet, og andre halvtredietusind Aar er run-

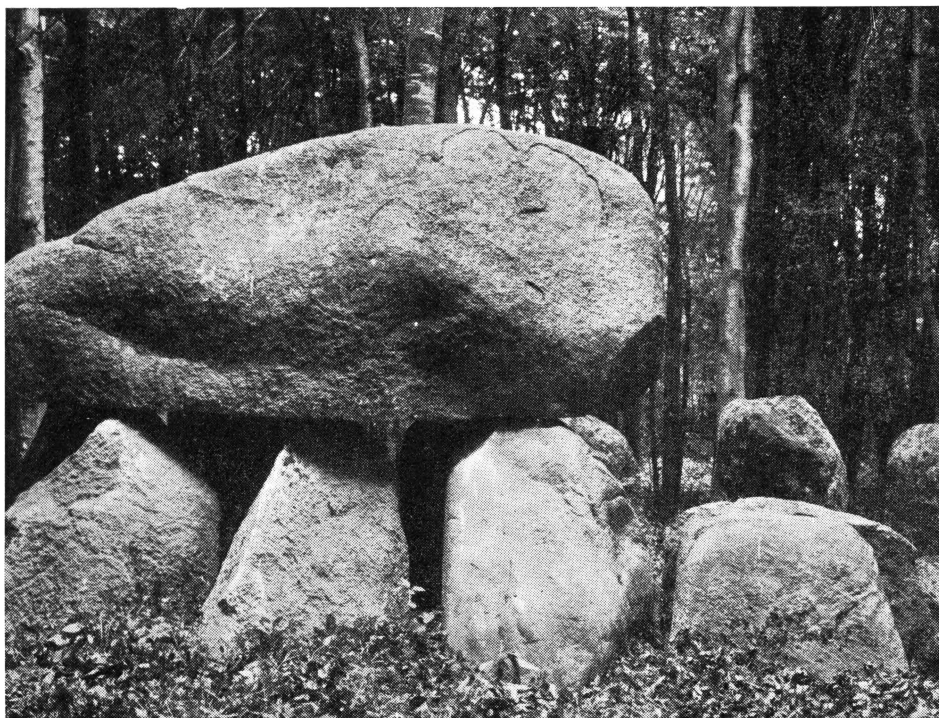

Fig. 98: Den restaurerede Runddysses Kammer.

Fig. 99: Øverst Runddyssen før Restaureringen. Nederst efter Restaureringen.

det siden de sidste Gravmæler og Pladsen blev forladt. Nu staar det hele som et storslaaet Stykke Anskuelighedsundervisning i Oldtidens Dødelære.

— — —
Paa Frejlev Mark nær ved Gaarden »Raahøj« ligger en Stendysse, hvoraf kun Kammeret med en stor Overligger er tilbage, og ved Nykøbing Landevej lige ved Frejlev By ligger et andet stort Stenkammer som Levning af en Runddysse.

Paa Kettinge Byomraade er af fordums Rigdom kun bevaret en Jættestue paa Matrikelnr. 15 ved Søen Sydvest for Byen. Fire af Dækstenene rager frem i Højens Top. Paa Matrikelnr. 18 a i Raagelunde er jævnet en Langdysse med to Kamre, der indeholdt flere Skeletter og forskellige Oldsager fra Stenalderen.

— *Bregninge Sogn* har haft mange Stengrave, men nogle Dysser er det eneste, som er skaanet. Den ene ligger tæt Nord for Laagerup By med baade Sidesten og Dæksten. En stor Langdysse Vest for Byen figurerer paa Generalstabskortet, men er forlængst udslettet.

I Grønnegade, tæt Nord for Landevejen fra Kettinge Sogn ligger to dekorative Dysser. Den østre har et halvtredie Meter langt Kammer med 6 Bæresten, én stor Overligger og to Sidesten som Rester af en Gang. Den vestre Dyse har et $1\frac{2}{3}$ langt og $1\frac{1}{2}$ Meter bredt Kammer med 5 Bæresten og én Overligger samt 3 Sidesten af den oprindelige Gang.

To Dysser ved Grønnegade-Bregninge, som er afsat paa Generalstabskortet, eksisterer ikke mere; det samme gælder den stenkredsede »Mallehøj« Sydvest for Laagerup.

Vest for Grønnegade ligger en Bronzealderhøj, der med sine 27 Meter over Havfladen er trigonometrisk Station.

Paa Matrikelnr. 10 i Bregninge er fundet et særpræget Smykke fra Bronzealderen; det er et Søpindsvin indfattet i Bronze (Fig. 100). I Underup er fundet en Guldarmring, der blev betalt med 53 Rigsdaler, og i en Mose i Laagerup er optaget et Offerfund fra Bronezalderen, bestaaende af en Bæltedaase, to Armringe og et Spænde.

Den sjette af de sydlolandske Runestene hører hjemme i Bregninge Sogn. Da den 1652 forlangtes indført til København, sad den i den nordlige Side af Bregninge Kirkemur. Det hed den Gang om den som om

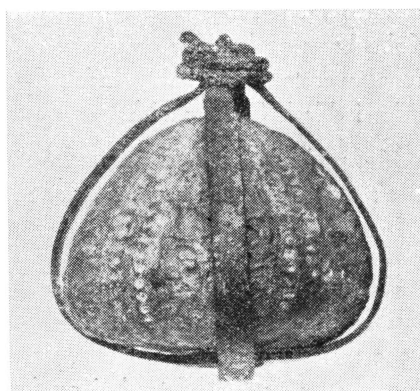

Fig. 100: Søpindsvinet i Bronzeindfatning.

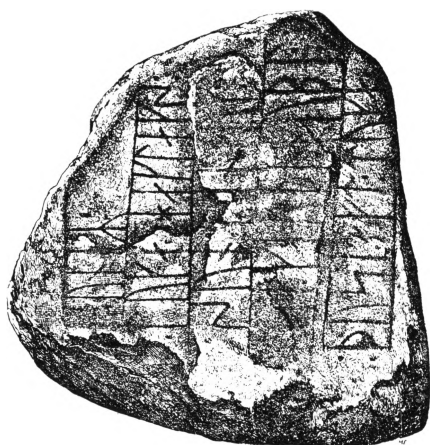

Fig. 101: Bregninge-Runestenen.

Tirstedstenen, at den oprindelig havde staaet paa en Kæmpehøj i Nærheden. Paa Rejsen til København strandede den sammen med Tirstedstenen i Nysted. Her fandt Abildgaard den 1765 »nede ved Skibsbroen«. Den laa, siger han, med »Runeskriften opad«, og Skibsfolkene brugte den til at bankc deres tørre Fisk paa, saa Runerne var blevet noget forslidte. 1815 blev den sammen med Tirstedstenen flyttet til København og landede omsider i Nationalmuseets Runehal. Indskriften lyder i dansk Oversættelse:

*Aase gjorde dette Mindesmærke
efter Toke, hendes og Toke
Hæklangssøns Søn.*

Det maa antages, at Faderen, Toke Hæklangssøn, er død, siden Moderen alene rejser Mindesmærket over deres Søn. Stenen er 1,6 Meter høj og forneden næsten lige saa bred.

— Toreby Sogn har endnu mange

Oldtidsminder spredt paa sit vidtstrakte Omraade.

I Flintinge Byskov har været adskillige Stenaldergrave, men kun 3 er bevaret. Den ene er en Jættestue (Fig. 102 og 103), der blev udgravet i 1879 i Worsaaes Nærværelse. Dækstenene paa Kammer og Gang er synlige i Overfladen af den lave Høj. Kammeret har 5 Dæksten, er ca. 7 Meter langt og $1\frac{3}{4}$ Meter bredt. Gangen har to Dæksten, er knapt 4 Meter lang og har to Karmsten. Jættestuen er restaureret, men desværre under Anvendelse af Cement, der ikke tjener til at forhøje Virkningen af dette iøvrigt smukke Oldtidsminde. Adgangen til Stuen er spærret med et alt andet end oldtidsmæssigt Lukke. I Kammeret fandtes Dele af mange Skeletter og en Mængde Flintsager, Økser, Spydspidser m. m., desuden 29 Ravperler, deraf flere hammerformede. Ikke mindre interessant var de mange Vidnesbyrd om, at ogsaa Bronzealderfolket har benyttet Stuen som Begravelse, hvilket vel forekommer nu

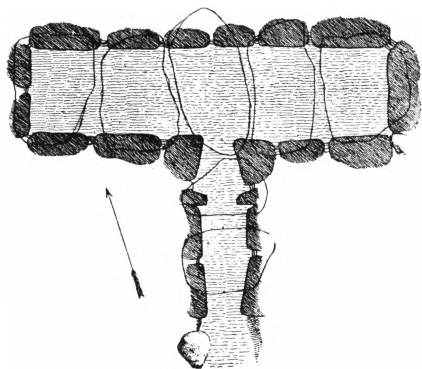

Fig. 102: Jættestuen i Flintinge Byskov.
(Efter A. P. Madsen).

Foto. N. M. Nielsen.

Fig. 103: Jættestuen i Flintinge Byskov.

og da, men ingenlunde er et almindeligt Træk. Der fandtes adskillige Bronzesager, f. Eks. en Kniv, flere Naale og Ravperler. Fig. 104 viser et Udvalg af de fundne Sager.

De to andre Grave i Flintinge Byskov er Dysser, den bedst bevarede er en Langdysse med mange Randsten og et stort Kammer med Gang, men uden Dæksten. Den anden Dysser tæt derved er mere medtaget.

Paa Marken Vest for Flintinge By og Nord for Landevejen ligger en Langdysse saa tæt bevokset med Tjørn, at den er ganske utilgængelig. Tæt udenfor Flintinge By, nær Vejen fra Toreby, ligger to Langdysser. Den største er ca. 75 Meter lang, næsten alle dens mægtige Randsten er bevaret, men ligger alle væltet, oprejst vilde de give Mindesmærket et imponerende Præg og være en Seværdig-

Fig. 104: Gravods fra Jættestuen i Flintinge Byskov. (Efter A. P. Madsen).

Foto: A. Lehm.

Fig. 105: *Dysse Øst for Flintinge.*

hed her ved alfar Vej. Paa Dyssen er nogle særgelige Rester af et Kammer. Den anden Dysse er mindre og stærkt medtaget.

Øst for Flintinge By ved Vejen, der mod Sydøst fører ned til Nystedvejen, ligger to Dysser. Den vestligste, der ligger Syd for Vejen, er gengivet i Fig. 105 og i en lidt mindre Maalestok paa Bogens Omslag. Den er det pragtfuldeste Dyssekammer, man kan se, men Randstenene og det meste af Højen er borte. Der er 8 Bæresten, én mangler, Dækstenen er kæmpemæssig og har paa Overfladen nogle skaalformede Fordybninger. — Den anden Dysse, der ligger paa Vejens modsatte Side et Stykke derfra, er mindre og ikke fuldt saa godt bevaret.

I Rykkerup Skov vestligt i Sognet er flere Oldtidsminder. Sydøst i Skoven ligger en stor Dysse med Dæksten, men ingen Gang eller Randsten.

I Skovens nordlige Del, »Skovhaven«, ligger et Par andre, men mindre Dysserester med Stenkredse, men ingen Dækstene. Spredt i Skoven ligger adskillige stenkredsede Bronzealderhøje.

Ved Sløserup er to Dysser, den ene tæt Øst for Byen og én mod Syd tæt Øst for Landevejen til Kettinge. Højene er ikke stenkredsede, og kun Kamrene med store Dæksten er tilbage.

Ved Hovedvej Nr. 7 staar mellem Nykøbing og Thoreby Kirke tre Dysser med Dæksten. Den ene staar i Kolonihaven udenfor Nykøbing, den anden staar i en Gaardhave, hvor Vejen fra Nagelsti munder ud i Hovedvejen, og den tredie (Fig. 106) staar i Vinkelen mellem den gamle Hovedvej, Viaduktvejen og Nystedbanen.

I Grængeskov findes en Runddysse, »Ravnholt Høj«. Kammerets Bæresten er bevaret, men baade Dæksten,

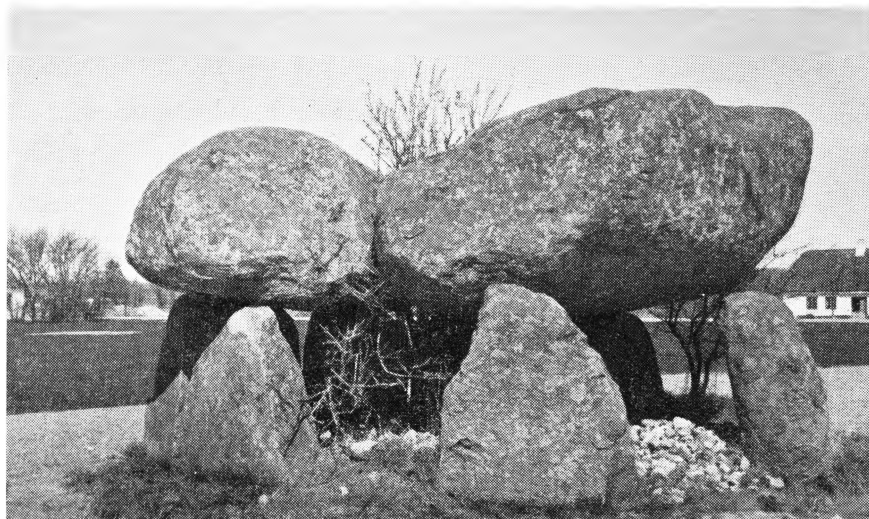

Foto P. V. Glob.

Fig. 106: Dyssen ved Viaduktvejen i Toreby.

Gang og Randsten er borte. Nordlig i Skoven ligger en Bronzealderhøj.

I Storskoven er mange Oldtidsgrave. Naar man fra Nykøbingvejen kører ind i Skoven, kan man Nord for Vejen og kort før Vejkrydset finde en Langdysse gemt i Krattet. Den er uden Kammer og har forholdsvis smaa Randsten, der ligger i stor Uorden. Naar man i Vejkrydset drejer til venstre, kommer man først til to Dysser. Den ene ligger ved en lille Sidevej til højre; det er en Runddysse med smaa Randsten og et Kammer uden Overligger. Den anden ligger ogsaa til højre for Vejen, men nærmere mod Skovens Udkant. Det er en kort Langdysse med store Randsten og stort sammenskredet Kammer med stor Overligger. Vejen ender i Landevejen udenom Skoven. Man følger Landevejen til højre, indtil den gaar

ind i Skoven. Paa venstre Haand har man da en lille Skovvej, der fører ind i Nærheden af 3 andre Dysser. Den ene ligger et Stykke til højre for den lille Vej; det er en lille Runddysse uden Overligger. Til venstre for Vejen ligger en stor Langdysse. Randstenene er meget store og næsten fuldtallige, men de fleste ligger ned. I Sydøstenden er Stenene størst, over et Par Meter høje, kun en af dem staar oprejst. Af Kamrene — der har antagelig været to — er der kun svage Rester. Tæt Syd for Langdyssen ligger en stor Runddysse. Kammerets ene Bæresten er væltet, saa dets kæmpe-mæssige Overligger er skredet ned. Nordlig i Skoven ligger en stor Dysse med Overligger, og spredt i Skoven ligger forskellige Dysserester samt et ikke ringe Antal Bronzealderhøje.

Ved Nagelsti ligger flere interessan-

te Stengrave. Ved Vejen, der fra Ny-stedvejen fører ind til Priorskov, ligger to Stenkamre. Det ene, som ligger Syd for Vejen, har baade Sidesten og Overligger i Behold. Det andet, der ligger Nord for Vejen, mangler Overligger. Tæt Vest for Priorskov ligger en velbevaret 23 Meter lang og 8 Meter bred Langdysse med mange, forholdsvis smaa Randsten, hvoraf der oprindelig har været to Rækker, af den ene er der kun en lille Rest i den vestlige Ende. Midt paa Dyssen er en Tværrække af store Sten, der deler den i to Afsnit, hver med sit Kammer, bestaaende af tre store Bæresten, Overligger og Tærskelsten. Tæt Nord for Gaarden ligger en anden Langdysse med en Snes Randsten og et Kammer med Overligger. Vest for Nagelsti By i Tinghøjgaards Have ligger en tredie Langdysse, ca. 45 Meter lang og 8 Meter bred. Den er uden Kammer, men har en prægtig Randkreds af 60 store Sten. Øst for Nagelsti By ligger endelig et Dyssekammer med Overligger, men uden Randsten eller Spor af Høj.

Tæt Øst for Priorskov ligger to Bronzealderhøje, den ene er ca. 4 Meter høj og 60 Meter i Omkreds; den anden er knapt et Par Meter høj og 40 Meter i Omkreds. Ude paa Marken Øst for Gaarden ligger en tredie Høj, der er træbevokset.

Omkring Midten af forrige Aarhundrede blev der i Nagelsti ved Grøftegravning fundet to Guldstænger — formodentlig en Guldsmeds Depot af Raavarer —, der vejede

460 Gram og blev betalt med 521 Rigsdaler. I en tidligere Mose er ved Pløjning fremdraget et Offerfund fra Bronzealderen, bestaaende af to Økser (en Paalstav og en Celt) samt et søndret Bronzekar.

I Toreby er fundet en Guldhalsring til en Værdi af 209 Rigsdaler. Baade den og Guldstængerne har ligget gemt i Jorden i over Tusind Aar.

Oversigt.

Østlolland er Stenalderfolkets Land frem for nogen anden Egn paa Øen. Stenaldergravene har ligget som Vidne om talrige Bopladser. Naar man ser paa Brøndsteds Kort, er der ikke mange eller store bare Pletter, og ser man paa de nuværende Skove, finder man overalt talrige Grave som Bevis for, at det meste af dem var dyrket Land i Oldtiden. Bemærkelsesværdig er Dyssernes absolutte Majoritet overfor Jættestuerne. Omend mange Stuer er ryddet, gælder det samme i endnu højere Grad for Dysserne, saa Talforholdet mellem de to Gravformer næppe kan forrykkes i næneværdig Grad. De smaa Dysser med de smaa Kamre, der vel er de ældste og stammer fra Yngre Stenalders tidligste Perioder, er de færreste i Tal. De meget store Dyssekamre, bygget af Kæmpesten, dominerer og er formentlig af samme Alder som Jættestuerne. Hvis man ikke tør gaa ud herfra, kommer man ganske til at savne Overgangen mellem Stenalder

og Bronzealder, og de store Bronzealderbygder maa dog antages at være Fortsættelse af Stenalderfolkets, hvad da ogsaa den stadig forekommende Blanding af begge Perioders Grave tyder paa.

De ældste og største Bopladser findes langs Kysten af Guldborgsund og ved begge Kyster af det Sund, der gik fra Oreby til Guldborgsunds Bredning og delte Lolland i to Øer. Den største af disse Bopladser har ligget ved Guldborg og strakt sig ind over Soesmarke. Brøndsteds Kort har her Stenalder- og Bronzealdergrave i Snesevis, flest naturligvis af de sidstnævnte. Ved Frejlev og Kettinge har ligget andre talstærke Bygder med mange Grave fra begge Perioder, og langs de nævnte Kyster ligger Rækker af mindre Bopladser. I Modsætning til Vestlollands »mærke« Indre viser Østlolland Beboelsesspor over saa godt som hele Omraadet, et sikkert Tegn paa, at Stenalderfolket har erobret det meste af Østlolland, og at den skabte Eksistensmulighed de fleste Steder er fastholdt og øget gennem Bronzealderen.

Der er her som andre Steder mange historiske Værdier at tage Vare paa. Det er naturligvis godt, at alle Oldtidsminder nu efter Loven af 1937 er fredet, men det er ikke nok. Skal In-

teressen for og Kærligheden til disse Minder vækkes og øges hos dem, der nu betragter dem med ligegyldige eller fjendtlige Blikke, saa maa Kræfterne sættes ind paa at bringe de bedste af dem i sømmelig Stand. Man kan ikke forlange, at Menigmand skal finde noget seværdigt eller værdifuldt i en uordentlig Bunke Sten; men naar de rejses og anbringes i deres oprindelige Orden, vil Storheden og Alvoren i fjerne Tiders Iver for at værne deres Døde tale til de Følelser, som slumrer dybt i hans Sjæl, hans Interesse vil vækkes og udvikle sig til Kærlighed og Nænsomhed overfor det, der her er levnet.

— De ældste Bynavne er Kettinge, Bregninge og Flintinge, derefter følger Frejlev, Ulslev, Herridslev og Radsted, men de øvrige Bynavne er en broget Blanding, der ikke er let at udrede i nogen Aldersorden; men man bliver slaaet af den absolute Mangel paa Rydningsnavne, der er saa talrige paa Vestlolland. Ogsaa dette taler for, at det meste af Østlolland blev indtaget i Oldtiden. Er Østlolland rig paa Gravminder fra Stenalderen, saa savner den til Gengæld indtil videre Eksempler paa de store pragtfulde eller interessante Jernalderfund som Hoby, Juellinge og Vejleby har skænket os.

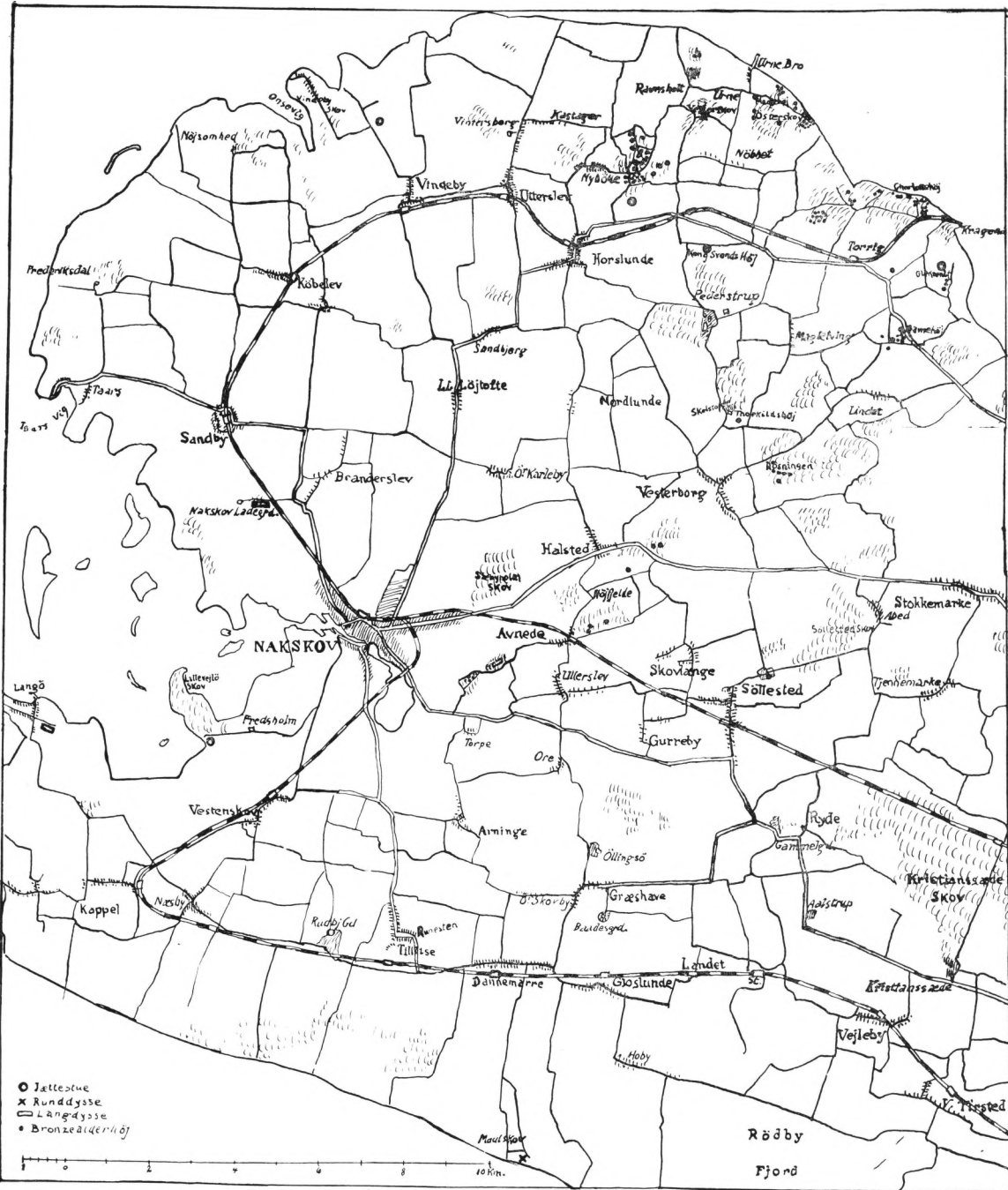

Fig. 107: Gravkort over Vestlolland.

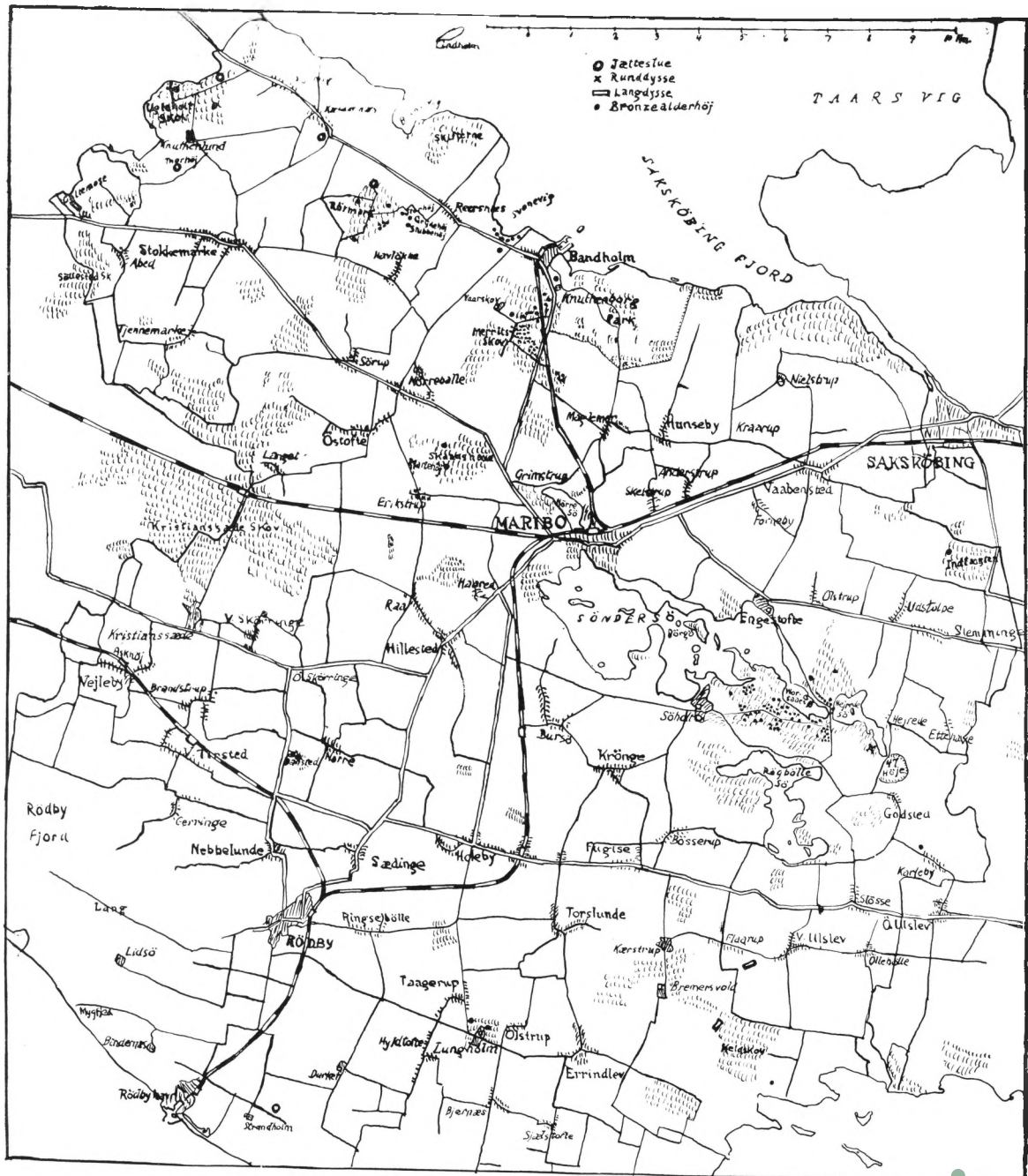

Fig. 108: Gravkort over Midtjylland.

Lollandske Stednavne

(Halvfede Tal henviser til Hovedomtaler).

A.

Aageby 111.
Aalholm Hestehave 165.
Aamosen 164.
Abed 83.
Abildtorpe 112.
Alsø 156.
Anderstrup 160.
Arninge 110, 135, 136.
Arninge Sogn 123.
Askø Sogn 143.
Assenbølle 111.
Asserstrup 113.
Aunede Skov 119, 120.
Aunede Sogn 110, 135.
Aunede Strand 123, 137.

B.

Bandholm 57.
Bandholm Sogn 141.
Barnehøj 161.
Baunehøj 73, 116.
Birket 19, 73, 110, 116, 117, 134,
135, 137.
Birket Sogn 115.
Bjernæs 154.
Bjerremark 111, 154.
Bjørnseje 116.
Blands Hoved 34, 138.
Blans 57, 141.
Borgø 23.
Branderslev 111, 112, 113, 135, 136.
Brandstrup 160.
Bregninge 110, 181.
Bregninge Runesten 175, 176.
Bregninge Sogn 58, 165, 175.
Brydebølle 111.
Bursø Sogn 146.
Bødgerskoven 120.
Bøgehøje 120.
Bøllesminde 138.

C.

Charlottehøj 73, 115.
Christiansdal 112.
Christianelund 160.
Christianssæde Skove 112.
Cypressegaard 161.

D.

Dansted Skov 148.
Dannemarre Sogn 123, 135.
Døllefjelde Sogn 163.

E.

Egholm 57, 137.
Egholm (Herridslev) 164.
Engestofte Skove 75, 157, 158.
Engestofte Sogn 138, 156.
Erikstrup 145, 160.
Errindlev 83, 103, 111, 160.
Errindlev Gravplads 155, 156.
Errindlev Sogn 154.
Ettehave 24.
Ettehave Mose 158, 159.

F.

Fejø 103.
Fejø Sogn 143, 144.
Femø Sogn 143, 145.
Fjelde Sogn 163.
Flintinge 46, 110, 177, 178, 181.
Flintinge Byskov 176, 177.
Fredsholm Mark 169.
Frejlev 175, 181.
Frejlev Skov 34, 165 ff.
Frydenlund 114.
Fuglse Heired 138.
Fuglse Sogn 19, 156.
Færgemark 162.

G.

Gallemose 20.
Galleihøj 139, 140.
Gerringe 110, 152, 153, 159.
Gl. Fredskov 164.
Glentehøj 116.
Gloslunde 111, 123.
Godsted 21, 23, 75, 111, 160.
Godsted Mose 71, 156, 158.
Godsted Sogn 138, 156.
Grydehøj 142.
Grænge Skov 178.
Grønnegade 175.
Guldborg 57, 162.
Guldborgsund 110, 165, 181.
Gurreby 111, 124.

H.

Halmtoftegaard 134.
Halsted 111, 135, 136.
Halsted Dyrehave 120.
Halsted-Aunede Sogn 119.
Halsted Skovby 123.
Handermelle 57, 156.
Harpelunde 136.
Haugbølle 111.
Hejrede 73.
Hejrede Sø 23, 157, 158.
Hejreskov 75, 163.
Hejringe 110, 117, 136.
Hellebankegaard 150.
Hellebanken 150.
Hellinge 110, 122, 136.
Herredskirke 112.
Herredskirke-Løjtofte 135.
Herridslev 111, 181.
Herridslev Sogn 164.
Hildesvig Skov 162.
Hillested 92, 111, 159, 160.
Hillested Sogn 146.
Hjelmholt 116, 137.
Hoby 103, 124, 132, 137.
Hoby-Fundet 82, 92, 124 ff, 181.
Holeby 111, 160.
Holeby Sogn 146.
Holleby 137.
Holleby Huse 123.
Holmegaard 112.
Holmeskoven 163.
Horslunde 111, 135, 136.
Horslunde Sogn 113.
Hvidemosegaard 156.
Hunseby 111, 160.
Hunseby Sogn 143, 159.
Hyldehøj 153.
Hyldekrog 153.
Hyldtofte 160.
Høgsmarke 111, 137.
Højfjelde Mark 120.
Højkirkehøj 161.
Høvængeskov 164.

I.

Idalund 163.
Indtægten (Slemminge) 159.

J.

Juellinge-Gravene 92, 120, 136, 181.

K.

Kaarup Vænge 158.

Kalø 161.
Kalø Skov 162.
Kappel Sogn 133.
Karleby 136, 158.
Kasbækken 113.
Kettinge 110, 175, 178, 181.
Kettinge Sogn 165.
Kettingestenen 152.
Killerup 161, 162.
Kirkeby (Falster) 60.
Kjeldskov 154.
Knuthenborg Park 143.
Knuthenlund 138, 139, 153.
Kollinggaard 148.
Kong Grønnes Høj 170, 171.
Kong Svends Høj 14, 117, 118, 169.
Kragenæs 57, 117.
Kroskoven 162.
Krønge 156.
Kulhøj 160.
Kældernæs 138.
Kældernæs Vig 34, 138.
Kæmpegaarden 164.
Købelev 111, 113, 135, 136.
Køllegaard 165.

L.

Laagerup 175.
Landet-Ryde 135.
Lang 153.
Langø 133.
Lergaarden 140.
Lidsø 153.
Lindholm 138, 141.
Lille Guldhøj 168, 169, 170.
Lindelse 111, 137.
Lindet 116, 117, 137.
Lindø 23.
Ludvigshave 103, 117, 119.
Lundegaarde 92, 153.
Lungholm 154.
Løjtofte 137.

M.

Maglehøj 113.
Majbølle Sogn 162, 163.
Mallehøj 175.
Manehøj 145.
Maribo Sø 23, 25.
Maulskov 123.
Melftofte 137.
Merrit Skov 143.
Midtlolland 112, 138, 183 (Kort).
Munkeby 83.

Munkeløjgaard 132.
Musse Herred 109, 138.

N.

Nagelsti 54, 178, 179, 180.
Nakskov 112.
Nakskov Fjord 110, 112, 119, 136.
Nakskov Ladegaard 112.
Nebbelunde 111.
Nebbelunde Sogn 146.
Nordlunde 111, 135, 136.
Nybølle 113.
Nybøllelunder 113.
Ny Fredskov 164.
Nykrog Skov 162 .
Nysted 45, 165.
Nysted Landsogn 165.
Nysted Nor 24, 165.
Nøbbet Vesterskov 114.
Nøbbet Østerskov 113.
Nøbbøllegaard 146.
Nørreballe 103.
Nøreballe Sølvfundet 145.
Nørreby, Femø 143.
Nørregaard 158.
Nørreherred 112.

O.

Odden Skov 162.
Olstrup Sogn 154, 160.
Onsevig 57, 113, 137.
Oreby 110, 181.
Orebygaard 49, 160, 164.

P.

Paarupfundet 145.
Pederstrup 14.
Pilet 137, 160.
Priorskov 45, 180.

R.

Raa 146.
Raagelunde 111, 175.
Raagø 115.
Raagø Sund 113.
Raahøj 175.
Radsted 111, 163, 181.
Radsted Sogn 163.
Ravnholt Høj 178.
Ravnsborg 57, 110, 117.
Ravnsby 116, 117, 136.
Ravnsholt 137.
Reersø 160.
Ringseby 112, 137.
Ringsebølle 111.

Ringsebølle Sogn 146, 153.
Røden Skov 165.
Rolykke 113.
Rosningen 117.
Runestensvad 152.
Rykkerup Skov 178.
Rævehøje 120.
Rødby 153.
Rødby Fjord 110.
Rødby Havn 57.
Rødby Mellelnor 153.
Rørbæk 161.
Rørmarken 141, 142.

S.

Saksøbing Landsogn 160.
Saksøbing Sukkerfabrik 161.
Saltvig 138, 141.
Sandby 111, 112, 135.
Sjælstofte 160.
Skaanshave 145.
Skaftes Høj 134.
Skalø 143.
Skelstofte 117.
Skodsebølle 111.
Skottemarke 19, 111.
Skottemarke Mose 156.
Skovbølle 112.
Skovlænge-Curreby 123, 135.
Skovlænge Præstegaard 124.
Skovlænge Runesten 104, 123, 124.
Skovhaven 178.
Skovnæs 23, 146.
Skørringe 110, 159.
Skørringe Sogn 148.
Slemminge 110, 160.
Slemminge Sogn 24, 138, 158, 159.
Sløserup 178.
Soesmarke 75, 111, 162, 181.
Sofiehøj 165.
Sofiesminde 110, 116.
Splitøvs Høj 162.
Stegens Odde 165.
Stensgaard 140.
Stensgaard Skov 139.
Stiftsmuseet i Maribo 19, 34, 124,
134, 147, 161.
Stokkemarke 111, 139, 141.
Stokkemarke Mose 20.
Stokkemarke Sogn 34, 138.
Store Guldhøj 168, 169.
Store Musse 163.
Storhøj 142.
Storskoven 162, 179.

Strandholm Mark 153.
Stubbehøj 142.
Støby 137.
Svanevig 142.
Svinsbjerg 14, 114, 117.
Syvbjerggaard 161.
Sæby 136.
Sædinge 104, 110, 159.
Sædinge Runesten 104, 124, 146.
Sædinge Sogn 146.
Søholt Skov 73, 75, 157, 158.
Søllested 111, 136.
Søllestedgaard 123.
Søllested Sogn 123.
Sønderby 145.
Sønderherred 123.
Søndersø 73, 145, 157, 158.
Sørup 156.
Sørup Mose 145.

T.

Taaderup 19.
Taagekrog 163.
Taagerup Runesten 154.
Taagerup Sogn 153, 154.
Taars 57.
Taars Færggaard 112.
Taars Sogn 161.
Tamrodshuse 156.
Thorkilshøj 117, 118.
Thorsøj 138.
Thorslunde Sogn 154, 160.
Thorsø Strand 24, 156.
Thorupgaarde 58, 164.
Thulehøj 113.
Tillese 111, 135.
Tillese Runesten 105, 132.
Tillese Sogn 132.
Tinghøjgaard 180.
Tirsted 111, 160.
Tirsted Kirkegaard 152.
Tirsted Runesten 104, 151, 176.
Tirsted Sogn 146, 148.
Tjennemarke 111, 138.
Tofteby Mark 148.
Toreby 111, 137, 177, 178, 180.
Toreby Sogn 45, 100, 176.
Torpe Skov 110, 120.
Torrig 116, 117, 137.
Torrig Skov 73, 74, 110, 115.
Torrig Vig 115.

Tremandshøj 164.
Troelseby 137.
Tved 149.
Tvedshul 149.

U.

Ugleholt Skov 138.
Ullerslev 111, 123, 136.
Ulslev 111, 160, 181.
Underup 175.
Urehøj 164.
Urne 57.
Utterslev 111, 113, 135, 136.

V.

Vaabensted 111, 160.
Vaabensted Sogn 138, 143, 159.
Vaalse Vig 25.
Vaarskov 143.
Vedby 137.
Vejleby 111, 160.
Vejleby-Ringen 150, 181.
Vejleby Skov 150.
Vejleby Sogn 100, 146, 148.
Vejlø Skov 133, 169.
Vestenskov Sogn 133, 135.
Vesterborg 17, 103, 120, 134, 135, 136.
Vesterborg Sogn 117.
Vesterborg Sø 117.
Vester Ulslev Sogn 156.
Vestermosen 156.
Vesternæs 133.
Vester Ulslev 21, 23, 138.
Vestlolland 109, 112, 182 (Kort).
Vignæs Sogn 162.
Vigsø 162.
Vindeby 111, 113, 135.

W.

Winthersborg 113 .
Worsaaes Ø 23, 25, 158.

Ø.

Øllebølle 112.
Ørby 138.
Østerby 143.
Østerskov 144.
Øster Ulslev Sogn 164.
Østlolland 112, 160, 184 (Kort).
Østmosen 143.
Østofte Sogn 145, 159, 160.

Af *C. C. Haugners*

LOLLANDS HISTORIE

er tidligere udkommet:

1922: Lollands Nørre Herred.

1924: Lollands Sønder Herred.

1928: Rødby Købstad og Fuglse
Herreds søndre Del.

1934: Nakskov Købstads Historie I.

1935: " " " II.

1936: " " " III.

1937: Maribo Historie I.

1938: " " II.

Under Udarbejdelse er Maribo og
Fejø Birker (Fuglse Herreds
nordre Del).